

«Nu växer staden med amerikansk fart»

Settlerkolonialisme i Sør-Varanger fram til andre verdenskrig

Kristian Nessa Oftedal 2022

Forord

Terminologi

- Etnisitet
- Geografi
- Administrative begreper
- Oversettelser
- Sitater

Innledning

- Den yngste delen av Norge
- Tidligere forskning
- Interesse og avgrensning
- Kilder og metoder
- Oppgavens struktur

1. Settlerkolonialisme

- Et mangfoldig begrep
- Patrick Wolfe
- Lorenzo Veracini

2. Grensekonvensjonen av 1826

- Fortelling
  - Situasjonen før 1826
  - Konvensjonen
  - Videre forhandlinger
- Analyse
  - Terra nullius
  - Konsekvensene av 1826

3. Bosettingen i distriktene

- Fortelling
  - Tidlig bosetting
  - Den finske fare
  - Kommunen fornorskes
- Analyse
  - Elimineringstendensen
  - Suverenitetens folk
  - Lag på lag

4. Aktieselskabet Sydvaranger

- Fortelling
  - Industrien kommer til Sør-Varanger
  - Vannkraften i den første tiden
  - Planene fra 1910-årene
  - De faktiske kraftverkene
- Analyse
  - Gruvesamfunnet
  - Industriens diskurs
  - Rotfeste

5. Den hemmelige grensekomiteen av 1919

- Fortelling
  - «Et stort, et større Norge»
  - Komiteens forslag
  - Fiskerettighetene avvikles
- Analyse
  - Utvidelse som avskjerming
  - Utvidelse som indre offensiv
  - Elimineringen et faktum?

Konklusjon

- Hvor nyttig er begrepet?
- Forslag til videre forskning

Forord

Det har vært en uforglemmelig opplevelse å sette seg inn i geografien og historien til et så interessant område som Sør-Varanger. Den opplevelsen har blitt muliggjort av mange andre personers innsats.

Først og fremst vil jeg takke Astri Andresen for superb veiledning gjennom hele masterstudiet. Takk for at du har strukket deg så langt for meg og alltid har satt av tid til å svare på spørsmål. Takk ikke minst for alle de fruktbare samtalene vi har hatt gjennom de siste to årene. De har om og om igjen hjulpet meg til å holde meg på rett spor.

Takk til alle som har lest og kommentert utkastene mine på de ulike seminarene ved UiB. De ulike perspektivene deres har vært uvurderlige for å forstå hvordan jeg kan bli tydeligere i formidlingen av hva jeg mener. Særlig takk til Teemu Ryymin for at du utfordret meg til å tenke hele utgangspunktet for oppgaven på ny etter et av seminarene. Uten ditt bidrag er jeg ikke sikker på om oppgaven kunne ha blitt leselig for andre enn meg selv.

Takk til mamma, pappa og Solveig for moralsk og materiell støtte gjennom hele studieløpet. Særlig vil jeg takke deg, pappa, for å ha insistert på at jeg skulle reise til Sør-Varanger i sommeren 2021. Denne reisen ble utrolig viktig for å forstå området. Etter alle timene frem og tilbake i bil og de turene vi gikk i marken der kan jeg si – nesten uten overdrivelse – at jeg har fått geografien til Sør-Varanger svidd inn i kroppen min.

Takk til Johanna for alt du har gjort for meg, for at du stadig både utfordrer og støtter meg, og for fremtiden vi kommer til å ha sammen.

Til syvende og sist er det jeg som har skrevet denne oppgaven. Alle feil og mangler i teksten er mitt eget ansvar. Jeg vet ikke hvorvidt jeg har lykket i å skrive en oppgave som er brukbar, interessant, lesbar eller forståelig. Det får leseren dømme selv.

– Kristian Nessa Oftedal, 3. juni 2022

Terminologi

Etnisitet

Navn og språk er sensitive emner når det kommer til urfolk og deres områder. Derfor er det viktig for forskere å være nøye med hvilke ord vi bruker for å omtale dem. På norsk identifiserer medlemmer av Sør-Varangers urfolk i dag til seg selv med ett eller flere av tre uttrykk: ‘skolter’, ‘østsamer’ eller ‘skoltesamer’. ‘Skolter’ og ‘skoltesamer’ er opprinnelig eksonymer, gitt til dem av andre, som har negative konnotasjoner med mulig opphav i en påstått tendens til skallethet. ‘Østsamer’ er en oversettelse av et endonym, tatt fra folkets eget språk, og har i en lengre periode blitt brukt som alternativ.¹ Men i det siste har skoltesamebegrepet opplevd en slags renessanse. I en utredning for Sametinget fra 2021 om skoltesamisk språksituasjon i Norge opplyser språkforsker Torkel Rasmussen at de fleste han snakket med i forbindelse med utredningen var komfortable med begrepet ‘skoltesame’, og at det var det mest brukte av alle alternativene. Likevel er det fortsatt uenighet om dette innad.²

De to viktigste skoltesamiske kulturinstitusjonene i Norge er Foreningen for skolte-/østsamene i Neiden og Ä'vv skoltesamisk museum.³ Navnet på foreningen reflekterer den fortsatte uenigheten om begrepet. Museet skulle på sin side opprinnelig hete Østsamisk museum, men skiftet navn for å være mer presist – østsamebegrepet omfatter også samiske grupper i Russland.⁴ Dette er forståelig for et museum som skal være tilgjengelig for folk fra andre land, men i en norsk kontekst er det lett å vite hvem det snakkes om, ettersom de andre østsamiske gruppene ikke har holdt til i Norge i stor grad. Derfor kunne det kanskje være mest forsvarlig å følge Foreningen og anvende begrepet ‘skolte-/østsamer’. Imidlertid er det en forskjell på et foreningsnavn og et begrep som skal brukes om og om igjen i en lengre tekst. For enkelhetens skyld velger jeg derfor å holde meg til ett av de tre begrepene heller enn å sammenstille dem. Siden det er det mest brukte i dag, både blant de Rasmussen snakket med og i de skoltesamiske kulturinstitusjonene, kommer jeg til å

---

¹ Niemi 1994a, s. 307–308. ‘Inngruppebetegnelsen’ som Niemi siterer, ‘nuortalaččat’, er for øvrig nordsamisk, ikke skoltesamisk. Det skoltesamiske ordet er ‘nuörttsä'mmlaž’ (Rasmussen 2021, s. 4). Angående skoltebegrepet har andre opphav også blitt foreslått. F.eks. mener Mikit Ivanowitz, som selv er skolt og foretrekker dette begrepet, at det er avledet av ‘Kola’ (Ivanowitz 2002).

² Rasmussen 2021, s. 4; Andresen 2021, s. 56n176.

³ Rasmussen 2021, s. 2.

⁴ Sandberg 2017.

benytte begrepet ‘skoltesamer’ i denne oppgaven. Der jeg vet at en person foretrekker et annet begrep, vil jeg derimot benytte det.

I tillegg til skoltesamene har de viktigste folkegruppene i Sør-Varanger historisk sett vært de som talte nordsamisk, finsk og norsk. De nordsamisktalende kommer jeg til å kalle ‘nordsamer’ som helhet, og der det blir relevant å presisere hvilken livsform de hadde vil jeg referere til dem som ‘sjøsamer’ eller ‘fjellsamer’. De finsktalende kalles ofte ‘kvener’, men dette begrepet har ikke vært særlig populært i Sør-Varanger. Når jeg omtaler dem som helhet vil jeg derfor benytte begrepene ‘finsktalende’ eller ‘(etnisk) finske’, mens når jeg refererer til de som var født i Finland kaller jeg dem ‘finske innvandrere’ eller ‘finlendere’. Etterkommere etter finske innvandrere kaller jeg ‘finskættede’. Dette er mer eller mindre i tråd med begrepsbruken i Sør-Varanger.⁵ Norsktalende kaller jeg for ‘nordmenn’ eller ‘(etnisk) norske’. Med dette er ikke ment et ekskluderende nordmannsbegrep der bare de som har norsk som morsmål og ikke har annen etnisk bakgrunn ‘egentlig’ er norske. Skillet mellom folkegruppene er analytisk nødvendig – virkeligheten er alltid mer nyansert.

Foruten ‘de fire store’ fantes tre mindre grupper med ulik etnisk bakgrunn som ikke markerte seg sterkt. Dette var de svensktalende, innvandrere fra Øst-Karelen og enaresamer. Svenskene ble raskt en del av den norske befolkningen, mens karelerne gled inn i de finske miljøene.⁶ Noen av enaresamene bosatte seg etter hvert som sjøsamer i Sør-Varanger, og en må anta at de dermed ble en del av den nordsamiske befolkningen. Andre bosatte seg kun midlertidig, da ved Neidenelva og Pasvikelva.⁷ Alle de tre gruppene var altså såpass marginale at jeg ikke kommer til å behandle dem som egne folkegrupper i denne oppgaven. Det samme gjelder for dansker, tyskere og andre etnisiteter som kun var representert av et par individer.

Siden jeg ikke kjenner til det russiske språket har jeg ikke kunnet standardisere navnene i russisk stil som dukker opp i teksten. Jeg har derfor valgt å skrive navnene på den måten de er oppgitt i kildene. Der jeg har kunnet finne en nyere stavemåte har jeg foretrukket den.

---

⁵ Wikan 1995, s. 92; Storaas 2007, s. 2–3.

⁶ Lunde 1979, s. 329; Wikan 1995, s. 188.

⁷ Ibid. s. 186–187.

Geografi

Stavemåtene for norske stedsnavn er hentet fra Kartverkets prosjekt [norgeskart.no](https://www.norgeskart.no), som også er basisen for geografisk informasjon generelt.⁸ Tatt i betraktning at skoltesamene er urfolk i Sør-Varanger ville det vært ideelt å bruke skoltesamiske stedsnavn i oppgaven. Dette er imidlertid vanskelig. Skoltesamene har ikke fått språket sitt offentlig anerkjent – det er norsk, nordsamisk og finsk/kvensk som dominerer i det offentlige i Sør-Varanger. Skoltesamiske stedsnavn er dermed fra det offentliges side dårlig kartlagt per dags dato. Private lister og eldre bøker finnes, men disse er enten ikke tilgjengelige for meg eller utdaterte.⁹ Noen skoltesamiske navn har blitt offentlig vedtatt, men de fleste stedene har bare offisielle navn i de tre andre språkene. Alternativet blir da enten å bruke de få offisielle navnene på skoltesamisk sammen med navn på andre språk der de skoltesamiske mangler, eller å konsekvent benytte ett av de tre hegemoniske språkene. For å være konsistent kommer jeg til å velge det siste, og siden oppgaven er skrevet på norsk blir dette språket norsk. For rettferdighetens skyld vil jeg også benytte norske stedsnavn for områder hvor andre samiske språk historisk har vært rådende, selv om stedsnavn for deres del er mye bedre kartlagt.

Et sentralt begrep for oppgaven er ‘sijdd’, et skoltesamisk ord som tilsvarende ‘siida’ på nordsamisk.¹⁰ En sijdd/siida er et tradisjonelt samisk fellesskap bestående av flere familier som bor i og kollektivt benytter og råder over et bestemt geografisk område. Uttrykket refererer til både medlemmene og området, ettersom de anses som synonyme. Dette har det jo til felles med enhver bygd eller ethvert land, som det ikke gir mening å snakke om uten både folk og territorium. På svensk har da begrepet også blitt oversatt til ‘by’, som tilsvarende ‘bygd’ på norsk.¹¹

Sijddene som er mest sentrale for denne oppgaven, i rekkefølge fra vest til øst, kalles på norsk for ‘Varanger’, ‘Neiden’, ‘Pasvik’ og ‘Petsjenga’. De samiske navnene er henholdsvis ‘Várjjat’, ‘Njáuddâm’, ‘Paččjokk’, ‘Peäccam’, og er mer presise.¹² De norske navnene kan i like stor grad referere til geografiske områder, f.eks. Varangerhalvøya og Pasvikdalen, naturfenomener, f.eks. Neidenelva og Pasvikelva, eller bygder, f.eks. Neiden og Petsjenga. Jeg kommer derfor til å

---

⁸ Kartverket: <https://www.norgeskart.no/>

⁹ Rasmussen 2021, s. 47 ff.

¹⁰ Ibid. s. 5.

¹¹ Se f.eks. NOU 1984: 18, s. 72; Wikan 1995, s. 13–14.

¹² Ifølge den samiske avisa *Ságat* skal egentlig ‘Njáuddâm’ staves ‘Njáuddâm’, da dette bedre reflekterer dialekten som tradisjonelt ble talt i Sør-Varanger (Wulff 2021). Siden jeg fant ut om dette helt i slutten av arbeidet med oppgaven har jeg imidlertid ikke kunnet sette meg mer inn i saken. Jeg har valgt å følge stavemåtene for skoltesamiske ord som blir brukt i Rasmussen 2021. Stavemåten for Várjjat siida er tatt fra Nilsen 1991.

benytte de samiske navnene når jeg refererer til sijddene. På tilsvarende måte vil jeg omtale de ulike medlemmene av sijddene som f.eks. ‘njauddâmsamene’ og ‘paččjokksamene’ når jeg vil være presis. Jeg vil benytte ordet ‘sijdd’ når jeg referer til de skoltesamiske sijddene og ‘siida’ når jeg refererer til nordsamiske siidaer, herunder Várjjat.

Administrative begreper

For enkelhets skyld kommer jeg ikke til å anvende historiske norske stedsnavn og administrative begreper i denne oppgaven. Sør-Varanger ble ikke en egen kommune før 1858, og het da egentlig ‘Sydvaranger herred’ som en del av ‘Finmarkens amt’.¹³ Likevel kommer jeg til å bruke begrepene ‘Sør-Varanger’, ‘kommune’, ‘Finnmark’ og ‘fylke’ for hele perioden. ‘Sydvaranger’ brukes i denne oppgaven utelukkende for å referere til gruveselskapet A/S Sydvaranger.

Når det kommer til embetstitler er saken litt annerledes. Norges representanter i andre land het egentlig ‘ministre’ i samtiden, men jeg kommer til å kalle dem ‘ambassadører’. Jeg har imidlertid valgt å beholde formuleringen ‘amtman’ ettersom ‘fylkesmann’ også nå er historie. ‘Statsforvalter’ føles for nytt ut til at jeg kan bruke det om historiske forhold. ‘Fogd’ har jeg latt stå ettersom det ikke finnes noe tilsvarende embete i dag.

I kildene brukes begrepene ‘undersåtter’ og ‘statsborgere’ om hverandre. Derfor har jeg også vekslet mellom dem. I denne oppgaven har begrepet ‘undersått’ hverken mer eller mindre positivt innhold enn ‘statsborger’. De refererer begge simpelthen til de som er under et bestemt lands jurisdiksjon.

Oversettelser

Settlerkolonial teori har sin opprinnelse i engelskspråklige land, og derfor er mange av begrepene jeg bruker i denne oppgaven oversatt fra engelsk. Noen av disse byr på større problemer for en oversetter enn andre.

---

¹³ Lunde 1979, s. 267; Wikan 1995, s. 88.

Selve hovedbegrepet ‘settler colonialism’ har jeg valgt å oversette som ‘settlerkolonialisme’. Historiker Åsa Össbo har i sin artikkel om begrepets relevans for svensk-samiske forhold foretrukket oversettelsen ‘bosättarkolonialism’.¹⁴ Strengt tatt betyr ordene det samme, men det ligger en forskjell i at ‘settler’ er et lånord og mye mindre utbredt enn ‘bosetter,’ og virker å ha sterkere koloniale konnotasjoner enn ‘bosetter.’¹⁵ Derfor føler jeg det er nyttig å skille mellom ‘bosettere’ generelt, som jo kan bosette seg hvor som helst og i hvilken som helst kontekst, og den mer begrensede gruppen ‘settlere,’ som er bosettere i allerede bebodde områder som tenderer til å erstatte urfolkens samfunn med sine egne. Videre vil jeg i tråd med engelsk bruk ikke skille mellom de ‘faktiske’ settlerne, altså nybyggere, og etterkommerne deres. Per settlerkolonial diskurs er etterkommerne også settlere ettersom ‘settler’ er en sosial posisjon vis-à-vis urfolk.¹⁶

Et sentralt uttrykk for settlerkoloniale forskere er ‘land,’ som i denne konteksten ikke bare refererer til jord, men til land, vann, luft, det underjordiske og alle ressursene som kan utvinnes fra disse.¹⁷ Ordet ‘land’ har da også generelt sett en litt annen betydning på engelsk enn på norsk, så det vil ikke gå å bare bruke ‘land’ i norsk forstand. Begrepet ‘land og vann’ fremstår som en bedre oversettelse med tanke på hvordan det brukes i offentlige sammenhenger.¹⁸ Settlerkoloniale forskere snakker ofte om settlerkoloniseringen som en strukturell ‘dispossession’ av urfolks land og vann.¹⁹ En oversettelse av begrepet kunne være ‘berøvelse’, men det kan gi inntrykk av at det per definisjon er snakk om intensjonelle enkelthandlinger. For å beholde strukturperspektivet i det originale begrepet oversetter jeg det heller som “ekspropriering” eller “beslaglegging”, og skriver det alltid med hermetegn, så det ikke kan forveksles med ekspropriasjon eller beslaglegging i juridisk forstand.

Tekstene til den sentrale forskeren Lorenzo Veracini benytter det tekniske begrepet ‘exogenous Others’ for å referere til bl.a. bosettere som settlersamfunnet ekskluderer.²⁰ Össbo oversetter det til ‘exogena Andra’,²¹ men jeg synes det er vanskelig å følge Veracini så direkte. Foruten at begrepet kan fremstå som fremmed og kronglete involverer det også uoversettelig ordspill.

---

¹⁴ Össbo 2020, s. 420.

¹⁵ Se f.eks. *Store norske leksikon*: <https://snl.no/settler>

¹⁶ Össbo 2020, s. 422–423.

¹⁷ Tuck & Yang 2012, s. 5.

¹⁸ Se f.eks. NOU 1993: 34; NOU 1994: 21.

¹⁹ F.eks. Wolfe 2012, s. 134 ff.

²⁰ Veracini 2010, s. 16 ff.

²¹ Össbo 2020, s. 422.

Veracini snakker om hvordan settlerkolonialismen definerer urfolk ut av samfunnet, som ‘indigenous Others’ – ‘exogenous Others’ er da ment som en motpart.²² På norsk går denne dimensjonen tapt, så jeg ser ingen grunn til å følge Veracinis mønster. Jeg har valgt å oversette begrepet som “utenforstående”, med hermetegn for å markere at det ikke er en vurdering fra min side, men settlersamfunnet som definerer dem som sådan.

Noen begrep har jeg latt stå i sin engelske form. For det første gjelder det ‘the frontier’, som i grunnen er fullstendig uoversettelig til norsk. Direkte oversatt vil det bety ‘grensen’, ‘grenseområdet’ eller ‘grenselandet’, men i motsetning til en grense, som for oss i dag først og fremst vil fremstå som defensiv og statisk, er ‘frontier’-begrepet tvert om ment å referere til et fenomen som er ekspansivt og historisk situert.²³ Derfor lar jeg det stå uoversatt.²⁴ For det andre gjelder det begrepet ‘settled’, som ikke kan oversettes uten å miste nyansene i det engelske begrepet og ordspillet som ligger i hvordan det brukes med referanse til settlerkolonialismen.²⁵

Sitater

Alle sitater er standardiserte. De viktigste endringene er at noen sitater er tilpasset konteksten de er plassert inn i. Dette betyr først og fremst at noen sitater som egentlig begynner med store bokstaver står med små bokstaver i teksten, eller motsatt. Noen steder er også punktum og komma lagt til eller fjernet slik at sitatet skal gli bedre inn i teksten. Ingen bokstaver har blitt fjernet eller lagt til, utenom hvor utelatelser eller tilføyelser markeres med hakeparenteser. Dette innebærer selvfølgelig at ingen ord og begreper har blitt rettskrevet eller omformulert til å passe min stil. Der jeg mener det er en skrivefeil i kildematerialet markerer jeg det med (sic). Alle referanser og avsnittsbrudd er konsekvent blitt fjernet fra sitatene. Utheving blir alltid gjort i kursiv, og uthevingen er alltid fra den opprinnelige teksten, altså ikke gjort av meg. Sitater inne i sitatene markeres med hermetegn. Der jeg har oversatt et sitat fra engelsk inkluderer jeg originalen i fotnotene.

---

²² Veracini 2010, s. 17.

²³ Wolfe 1994, s. 95 ff.

²⁴ To andre historikere som skriver om samiske områder, Einar Niemi og Steinar Pedersen, har også latt det stå i sin engelske form når de nevner det (Niemi 1994b, s. 119; Pedersen 2001, s. 348).

²⁵ Veracini 2011, s. 3; 9.

Innledning

Den yngste delen av Norge

Skoltesamenes område i Norge – omtrent tilsvarende Sør-Varanger kommune helt øst i Finnmark¹ – ble ikke underlagt norsk suverenitet før 1826. Sijddene i området, Njauddâm og Paččjokk, hadde til da vært underlagt russisk jurisdiksjon, men som del av et såkalt fellesdistrikt mellom Norge og Russland betalte de skatt til begge maktene. Russland anerkjente og vernet om den tradisjonelle rettsordningen til skoltesamene, som innebar at de styrte seg selv internt gjennom eldreråd, norrõs, som rådet over land og vann innenfor sijddgrensene. Helt fram til 1900-tallet flyttet de sesongmessig fra plass til plass, i en livsform basert på rein- og sauehold, jakt, sanking og fiske. De har et eget språk som skiller seg sterkt fra det tilgrensende nordsamiske, og har tradisjonelt hørt til Den russisk-ortodokse kirke.²

Grensekonvensjonen av 1826 delte Njauddâm og Paččjokk i to og avvirket den etablerte rettsordningen innenfor de delene som tilfalt Norge. Rettssituasjonen ble som ellers i Finnmark. Skoltesamene var allerede da ikke alene i det nye norske distriktet Sør-Varanger. Gjennom en periode på ca. 90 år hadde lutheranske nordsamer under norsk jurisdiksjon slått seg ned langs kysten av fellesdistriktet, delvis med skoltesamenes tillatelse men i økende grad mot deres ønsker. Situasjonen endret seg drastisk gjennom den påfølgende hundreårsperioden, etter hvert som også finske og norske bosettere strømmet inn og tok i bruk skoltesamenes ressurser. Ikke minst fikk kommunen et kraftig tilskudd da gruveselskapet A/S Sydvaranger etablerte seg der og mer eller mindre egenhendig grunnla det nye tettstedet Kirkenes.³

Språkforsker Torkel Rasmussen har beregnet at det finnes minst 400 etterkommere av skoltesamer i Norge i dag.⁴ Den totale befolkningen i Sør-Varanger ligger derimot på rundt 10 000.⁵ Kommunen er ikke en del av forvaltningsområdet for samisk språk, og skoltesamisk er ikke et offentlig anerkjent språk hverken lokalt eller nasjonalt.⁶ Skoltesamiske stedsnavnskilt har blitt

---

¹ Se begynnelsen av kapittel 3 for en drøfting av de skoltesamiske sijddenes grenser.

² Om skoltesamene generelt, se Rasmussen 2021, s. 6 ff. Om det skoltesamiske språket, se ibid. s. 17 ff: «forskjellen mellom nordsamisk og skoltesamisk er som forskjellen mellom norsk og færøysk.»

³ Se Niemi 1994a for en oversikt over historien.

⁴ «Jeg bruker her begrepet etterkommere av skoltesamer og ikke skoltesamer fordi jeg ikke har undersøkt om hele gruppa har en selvidentifikasjon som skolt, skoltesame eller østsame.» (Ibid. s. 23). Georg Ivanowitz – som for øvrig identifiserer seg som skolt (Winge 2020) – hevder imidlertid at det er langt flere enn 400 (Henriksen 2022b).

⁵ Statistisk sentralbyrå: <https://www.ssb.no/statbank/table/07459/>

⁶ Rasmussen 2021, s. 25 ff. De tre offentlig anerkjente samiske språkene er nordsamisk, lulesamisk og sørsamisk.

tillatt, men de eneste skoltesamiske skiltene i Norge er til nå tilknyttet Ä'vv skoltesamisk museum.⁷ Selv om Sør-Varanger altså er den yngste delen av fastlands-Norge, med mindre enn 200 år i riket, fremstår kommunen i dag like naturlig norsk som for eksempel Tønsberg eller Trondheim. Bak denne situasjonen ligger det en mangefasettert historie med utenrikspolitiske avslutninger, innvandring, bosettings- og fornorskingspolitikk og industrireising. Sør-Varanger ble ikke det norske lokalsamfunnet det er i dag av seg selv – det krevde over hundre år med bevisst og ubevisst innsats fra en mengde ulike individuelle og kollektive aktører, i en prosess som involverte både motsigende og samarbeidende tendenser.

En slik utvikling hvor et urfolks samfunn erstattes av et samfunn av bosettere er ikke unik for Sør-Varanger. Det peker i retning *settlerkolonialisme*, et begrep som i det siste har blitt mye brukt av historikere og urfolksforskere i utlandet, særlig de engelskspråklige settlerstatene Australia, USA, Canada og New Zealand. Her har settlerkoloniale studier blitt et etablert fagfelt, med mange forskere som undersøker samfunn hvor bosettere har erstattet urfolk som majoritet.⁸ Begrepet har blitt benyttet om mange forskjellige steder – først og fremst de engelskspråklige eksemplene, men også områder som russisk Sibir⁹ og japansk Hokkaidō.¹⁰ Det har dessuten nylig kommet til Sápmi. I Sverige har historiker Åsa Össbo argumentert for at begrepet kan belyse flere sider av Sveriges politikk mot sin samiske befolkning over de siste fire århundrene, og studert kraftverksamfunnet Porjus som et konkret eksempel.¹¹ I Finland har urfolkforsker Rauna Kuokkanen benyttet begrepet for å analysere den pågående sannhets- og forsoningsprosessen i landet og den finsk-norske reguleringen av fisket i Tanaelva.¹²

Siden forskere både i Sverige og Finland allerede snakker om settlerkolonialisme overfor samene i deres land, spørres det om ikke begrepet også kan anvendes i en norsk kontekst. Historien til Sør-Varanger – hvor urfolksområder kun løst tilknyttet Norge, med en særegen anerkjent og velfungerende rettsordning, ble ført inn under norsk suverenitet og i løpet av ikke stort mer enn en hundreårsperiode gjort om til et norsk lokalsamfunn ‘som alle andre’ – virker særlig relevant i så

---

⁷ Rasmussen 2021, s. 36; Henriksen 2021a; Henriksen 2021c. Saken skal ifølge den skoltesamiske politikeren Gunn Bodil Mathisen (Sp) tas opp i kommunestyret i løpet av året (Henriksen 2022b).

⁸ Veracini 2017, s. 2 ff.

⁹ Se f.eks. Belich 2009, s. 505 ff; Morrison 2017 passim.

¹⁰ Se f.eks. Hirano 2017; Lu 2019, s. 39 ff.

¹¹ Össbo 2020; Össbo 2022.

¹² Kuokkanen 2020a; Kuokkanen 2020b.

måte. I denne oppgaven har jeg derfor som hensikt å utforske følgende problemstilling: *kan begrepet settlerkolonialisme bidra til større forståelse av viktige sider ved Sør-Varangers historie fram til andre verdenskrig?*

Tidligere forskning

Både forskere og amatører har bidratt til litteraturen om Sør-Varangers historie. Noen av disse tar for seg hele kommunens historie under ett, andre ser på enkelte sider ved den og andre igjen berører den bare som del av et større prosjekt. Av førstnevnte har vi *Sør-Varangers historie* av Aage Lunde fra 1979 og fembindsverket til Sør-Varanger historielag fra 1997–2005.¹³ Innenfor den andre kategorien vil jeg ta for meg Kåre Fastings jubileumbok *Aktieselskabet Sydvaranger* fra 1956, Åsmund Røsts hovedoppgave *Selskabet til Fremme af Finnmarkens Jordbrug* fra 1978, Steinar Wikans bok *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen* fra 1980, Astri Andresens hovedoppgave *Russiske østsamers rettigheter i Norge* fra 1983, Einar Niemis utredning *Østsamene – ressursutnyttelse og rettigheter* i NOU 1994: 21 og Steinar Wikans bygdebok *Grensebygda Neiden* fra 1995.¹⁴ Fra den tredje kategorien er de mest relevante Sverre Tønnesens avhandling *Retten til jorden i Finnmark* fra 1972 og Knut Einar Eriksen og Einar Niemis bok *Den finske fare* fra 1981, som handler om fornorskingspolitikken.¹⁵ Av de nevnte forfatterne er alle historikere med unntak av Kåre Fasting, som var journalist, Sverre Tønnesen, som var jurist, og bokkomiteen til Sør-Varanger historielag, som utelukkende besto av lokalt interesserte uten historikerbakgrunn.

Et av de viktigste skillene i litteraturen er mellom forfatterne som tar Sør-Varangers tilhørighet til den norske staten og det norske samfunnet som en selvfølge, og de som tvert om anvender en kritisk tilnærming og viser hvordan distriktet *ble* norsk. Kåre Fasting, Aage Lunde og Sør-Varanger historielag er blant de førstnevnte, mens alle de andre jeg tar for meg er blant de sistnevnte. Felles for Lunde og historielaget er en dokumentarisk snarere enn analyserende stil, hvor skolttesamenes historie mer eller mindre blir tatt inn som et ‘forord’ til den ‘egentlige’ lokalhistorien, som begynner med den ikke-samiske bosettingen. Lundes bok åpner med to egne kapitler om samene i Sør-Varanger separert fra lokalhistorien, skrevet av henholdsvis en arkeolog,

---

¹³ Lunde 1979; Sør-Varanger historielag 2001; Sør-Varanger historielag 2003.

¹⁴ Fasting 1956; Røst 1978; Wikan 1980; Andresen 1983; Niemi 1994a; Wikan 1995.

¹⁵ Tønnesen 1979; Eriksen & Niemi 1981.

Povl Simonsen, og en etnograf, Ørnulv Vorren.¹⁶ Sjøsamene og fjellsamene blir viet en stor del av oppmerksomheten i det andre kapitlet, mens skoltesamene bare blir mindre og mindre synlige i boka.¹⁷ Historielagets verk starter bind 1 fra 2003 med flere kapitler om samiske forhold men etter det forsvinner skoltesamene gradvis ut av syne.¹⁸ De andre bindene har, som Torkel Rasmussen påpeker, veldig lite å si om skoltesamene.¹⁹ Fasting benytter på sin side en fortellende stil hvor hverken skoltesamene eller andre samer blir nevnt i det hele tatt, til tross for at han skriver mye om konteksten rundt Sydvarangers etablering.

Noen steder der skoltesamene får plass bærer omtalen preg av et undergangsperspektiv. Både Ørnulv Vorrens kapittel i Lundes bok og kapitlet 'Det samiske samfunn' av Tor Aarnes i historielagets første bind fokuserer overveldende på sesongflyttingen og konstaterer at kulturen deres forsvant da de ble bofaste.²⁰ En av gangene skoltesamene nevnes i historielagets bind 2 fra 2001, i enda et kapittel forfattet av Aarnes, påstås det at «denne minoritet ble dømt til å gå sin undergang i møte med sitt nye fedreland.»²¹ Vorren konkluderer som følger:

Neidensamene opphørte endelig i løpet av den seinere del av vårt århundre å utgjøre en egen etnisk gruppe med særegne kulturelle trekk. Bare det greskkatolske kapellet står igjen som et minne om den innflytelse som det gamle russiske tsar-riket øvet på deres kulturform.²²

De samme verkene viser jevnt over en tendens til å sette norsk samfunn og modernisering i et positivt lys. Lunde tolker for eksempel myndighetenes håndtering av delingen av fellesdistriktet i 1826 som gavmild overfor Russland, og traktatfestelsen av paččjokksamenes rett til å fiske på gitte plasser på norsk side var «på en måte en ensidig norsk innrømmelse.» Da Norge i 1924 avtalte å betale 12 000 gullkroner til den nye naboen Finland for avløsning av denne retten, var dermed det også gavmildt.²³ For Lunde var Sør-Varanger en kulturell smeltedigel hvor folk gradvis gikk sammen for å danne «et nytt lokalsamfunn med egne tradisjoner og med et fellesskap og samhold som seinere viste seg å holde gjennom de hardeste prøvelser.»²⁴ Etter etableringen av A/S

---

¹⁶ Simonsen 1979; Vorren 1979.

¹⁷ Ibid. s. 65 ff.

¹⁸ Wikan 2003; Sør-Varanger historielag 2003, s. 32 ff.

¹⁹ Rasmussen 2021, s. 9.

²⁰ Vorren 1979, s. 51 ff; Sør-Varanger historielag 2003, s. 32 ff.

²¹ Sør-Varanger historielag 2001, s. 21.

²² Vorren 1979, s. 65.

²³ Lunde 1979, s. 100–101.

²⁴ Ibid. s. 104.

Sydvaranger fikk befolkningen «en sterk vilje til å gå opp i en større enhet.»²⁵ Han påstår også at «det fins få eller ingen vitnesbyrd om noen dypere motsetninger mellom de forskjellige etniske gruppene i herredet».²⁶ Med det vi vet om skoltesamenes historie i kommunen, må dette kunne karakteriseres som regelrett feilaktig.

A/S Sydvaranger får mye oppmerksomhet og ros flere steder. I historielagets andre bind gjør Aarnes selskapets ankomst nærmest til en slags frelserfortelling:

Det var altså på dette tidspunkt, da alt fortonte seg mørkere her oppe enn noen gang tidligere; da svartsyn, fattigdom og håpløshet truet med å lamme all tiltakslust, at de rike jernmalforekomstene ble oppdaget i fjellene i nærheten av Kirkenes. [...] Eierne var villig (sic) til å investere her oppe i ødemarken, [...] for å slippe løs de moderne industrikreftene. [...] Det som nå skulle gjøres, var å stamppe frem et moderne samfunn så å si fra ingenting.²⁷

Kåre Fastings bedriftshistorie må på sin side mer eller mindre kunne kalles et propagandaskrift som hyller selskapet for å «ikke bare [ha] lagt en provins til landet, men forankret norsk kultur, norsk språk og norsk sed og skikk for kommende slekter.»²⁸ Lunde bruker generelt sett mer nøytralt språk, men omtaler grunnleggeren Christian Anker og ledelsen i selskapet varmt.²⁹

De andre forfatterne tar, som nevnt, utgangspunkt i at Sør-Varanger *ble* norsk, istedenfor å ta norskheten for gitt. Alle har en analytisk tilnærming til historien, selv når de benytter en mer dokumentarisk stil. Marginaliseringen av skoltesamene blir stilt i kontekst av fornorsking, modernisering og en aktiv norsk streben etter å sikre nordområdenes tilhørighet til riket. Alle er også kritiske til norske myndigheter og sympatiske til skoltesamene. Men på flere punkter er de forskjellige.

For det første har de ulike forskningsobjekter. Andresens hovedoppgave og Niemis utredning tar for seg skoltesamenes historie direkte, men med ulikt fokus. Andresen skriver om myndighetenes politikk overfor paččjokksamene, mens Niemi hovedsakelig skriver njauddåmsamenes historie. Tønnesens avhandling tar for seg den generelle historien om retten til jord i Finnmark, og

---

²⁵ Ibid. s. 329.

²⁶ Ibid. s. 132.

²⁷ Sør-Varanger historielag 2001, s. 9.

²⁸ Fasting 1956, s. 3.

²⁹ Lunde 1979, s. 302 ff; 343 ff.

behandler skoltesamenes rettshistorie som en del av det.³⁰ I bygdeboka skriver Wikan Neidens historie, og følger da Njauddâm siidd kronologisk fram til de mistet eneretten til laksefisket i Neidenelva i 1848, og skifter deretter til tematisk ordnede kapitler som blant annet tar for seg ulike sider av njauddâmsamenes liv i den nye bygda. *Den finske fare* handler om fornorskingspolitikken i Nord-Norge som helhet, og posisjonerer skoltesamene som én gruppe blant flere som fornorskingsforkjempere ønsket å fortrenge. Røsts hovedoppgave tar for seg et jordbrukselskap sørfra som ønsket å styrke norsk kultur i Pasvikdalen, mens Wikans bok om bureisingen ser på hele historien til norsk koloniseringspolitikk i området. I begge verkene forsvinner skoltesamene fra historien ganske fort.³¹

Alle disse forfatterne har imidlertid det til felles at de i større eller mindre grad tar utgangspunkt i retten til eller konflikten om land og vann. Dette gjelder tydelig for Tønnesen og Andresen, som har rettigheter som forskningsobjekt, Niemi, som utreder både rettigheter og bruk, og Røst og Wikan, som skriver om jordbrukskolonisering. Også i bygdeboka til Wikan har land og vann en sentral rolle, som undertittelen *Møte mellom folkegrupper og kampen om ressursene* indikerer. Eriksen og Niemi har et mer altomfattende perspektiv, ettersom de tar for seg hele spennvidden i fornorskingspolitikken, men land og vann spiller en sentral rolle gjennom hele boka. De poengterer at fornorskingen omfattet mye mer enn bare den rent kulturelle sfæren.³²

Den finske fare og Røsts og Andresens hovedoppgaver er i stor grad intensjonsrettede – de søker forklaringer for hendelsesforløpet i Sør-Varanger i myndighetenes politikk og intensjonene bak den. Eriksen og Niemi legger aller mest vekt på sikkerhetspolitiske motiver for å forklare fornorskingspolitikken. De mener at hverken økonomiske eller ideologiske motiver er tilstrekkelige, selv om de også var viktige og gjorde seg særlig sterkt gjeldende i Sør-Varanger.³³ Røst er mer eller mindre samstemt med spesifikk referanse til Selskabet til Fremme af Finmarkens Jordbrug.³⁴ Andresen mener at den varierende politikken overfor paččjokksamene kan forklares med varierende motiver.³⁵ I den siste perioden hun undersøker – 1897–1925, da Norge aktivt motarbeidet fiskerettighetene deres på norsk side – mener hun at både økonomi og

---

³⁰ Tønnesen 1979, s. 114 ff.

³¹ Røst 1978, s. 33 ff; Wikan 1980, s. 12 ff.

³² Eriksen & Niemi 1981, s. 24.

³³ Ibid. s. 330.

³⁴ Røst 1978, s. 114 ff.

³⁵ Andresen 1983, s. 215 ff.

sikkerhetspolitikk lå bak, og at de ikke kan skilles fra hverandre.³⁶ Ideologi utgjorde en viktig bakgrunn som rettferdiggjorde politikken.³⁷ Felles for alle tre tekstene er et realpolitisk perspektiv, hvor det er samspillet mellom politikeres intensjoner og ulike politiske konjunkturer som avgjør politikken.

Niemis utredning er mer upersonlig rettet, ettersom den utforsker mange historiske sammenfallende faktorer som medvirket til å oppløse de skoltesamiske siddene. Det samme gjelder for Wikans bygdebok, men på en annen måte ettersom Wikan har en mindre tydelig fortelling om siddenes avvikling enn Niemi. Boka er ikke en samlet analyse av skoltesamenes eller Njauddâm sidds historie, slik Niemis utredning i stor grad er, men benytter en mer dokumenterende tilnærming – noe som stemmer over ens med Wikans uttalte mål i forordet.³⁸ Også *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen* benytter en slik dokumentarisk stil. Tilsvarende med Tønnesens omtale av skoltesamenes rettshistorie i avhandlingen, hvor han etablerer skoltesamenes rettsordning og Norges behandling av den uten å forklare hvorfor historien gikk som den gikk.

Behandlingen av skoltesamene er todelt i den mer kritiske litteraturen. De verkene som enten delvis eller helt fokuserer på skoltesamene legger Tønnesens tolkning av skoltesamenes rettsordning som sterk og anerkjent til grunn, og skildrer hvordan siddsystemet ble undergravd uten å påstå at folket forsvant. Både Niemi og Wikan skriver om gjenreisningen skoltesamene i Neiden organiserte i etterkrigstiden.³⁹ Andresen konkluderer eksplisitt med at «Pasvik sit mistet sin [...] betydning for Pasviksamene»⁴⁰ – ikke at siddens avvikling innebar at de selv opphørte å eksistere. Tønnesen selv dokumenterer bare hva som skjedde med skoltesamenes rettigheter, uten å si noe om folkets skjebne. Verkene som bare indirekte berører skoltesamene tar på sin side ikke for seg rettsordningen deres, og inneholder noen utsagn som kan få det til å virke som om de selv forsvant. Røst påstår at «i dag er skoltesamene et nesten utdødd folk»,⁴¹ mens Wikan i *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen* konstaterer at «Neidensiidaen gikk en rask undergang i

---

³⁶ Ibid. s. 224.

³⁷ Ibid. s. 226.

³⁸ Wikan 1995, s. 8.

³⁹ Niemi 1994a, s. 303; 345 ff; Wikan 1995, s. 172–173; 418.

⁴⁰ Andresen 1983, s. 232.

⁴¹ Røst 1978, s. 34.

møte.»⁴² Deretter forsvinner som nevnt skoltesamene mer eller mindre fra bøkene. I *Den finske fare* er omtalen av skoltesamene ganske spredt, slik at en egentlig ikke kan snakke om en egen fortelling om dem. Nest siste gang de blir nevnt i boka konstateres det at «fortrengningen av den østsamiske kultur [ble] ett resultat» av norsk økonomisk modernisering i Pasvik.⁴³ Men jeg må påpeke at dette kun er med referanse til ett bestemt område, hvor, som vi skal se, den skoltesamiske kulturen i stor grad virkelig ble kastet ut av Norge.

Interesse og avgrensing

Som Torkel Rasmussen påpeker, og som vi kan se over, har det blitt skrevet lite om skoltesamenes historie i Norge.⁴⁴ Av annet enn det jeg behandlet over, kan nevnes to polemiske verk skrevet av medlemmer av urfolket selv: *Østsamene i Neiden* av Rolf Enbusk, skrevet på 1960-tallet men utgitt i 1984, og *Skoltene, en glemt kultur i Barentsregionen* av Mikit Ivanowitz, fra 2002.⁴⁵ Størsteparten av forskningen er, som vi har sett, flere tiår gammel, og mye av den stiller skoltesamene på sidelinjen. Dette er selvfølgelig til en viss grad en konsekvens av at deres historie ikke er hovedemnet for de relevante verkene. Men det er en foruroligende tendens. Mye kan ennå skrives om skoltesamenes historie, både i Norge og ellers.

Skoltesamene lever fremdeles med konsekvensene av denne historien. Særlig tre saker står sentralt i Neiden, den fremste skoltesamiske bygda i Norge: tapet på den eksklusive laksefiskeretten i Neidenelva i 1848, oppstykkingen av den gamle fellesjorda Skoltebyen nedenfor Skoltefossen i 1903 og oppløsningen av reindriften deres i 1930. Laksefisket i elva er i dag i bygdas eie. Skoltebyen er et fredet område forvaltet av Sametinget, et organ som flere har kritisert for manglende skoltesamisk representasjon.⁴⁶ Folk har gradvis flyttet bort fra Skoltebyen – i 2020 var Georg Ivanowitz den eneste som fremdeles bodde der.⁴⁷ Kampen for å kunne drive reindrift igjen har på sin side pågått lenge, uten resultat.⁴⁸

---

⁴² Wikan 1980, s. 19.

⁴³ Eriksen & Niemi 1981, s. 330.

⁴⁴ Rasmussen 2021, s. 79.

⁴⁵ Enbusk 1984; Ivanowitz 2002.

⁴⁶ Ivanowitz 2002; Larsen 2012; Svala 2018.

⁴⁷ Winge 2020.

⁴⁸ Niemi 1994a, s. 345 ff; Wikan 1995, s. 172–173. NRK har skrevet om saken flere ganger. Se bl.a. Måsø 2012; Måsø & Aslaksen 2015; Nordvåg 2019.

Noen ting er i ferd med å endre seg. Etter Torkel Rasmussens rapport for Sametinget har skoltesamenes situasjon fått mer oppmerksomhet – ressurser skal nå mobiliseres for å styrke språket.⁴⁹ I slutten av mars ble et seminar holdt på Ä'vv skoltesamisk museum i Neiden, hvor Venke Tørmænen, en av de norske skoltesamenes sentrale talspersoner, oppfordret folk til å organisere en nasjonal skoltesamisk forening. Tidligere foreninger har bare samlet folk i Neiden – nå ønsker flere å også få med seg de tilknyttet den gamle Paččjokk-sijdden og andre skoltesamer ellers i landet.⁵⁰ Oiva Jarva, starost i St. Georgs menighet i Neiden, kjemper på sin side for at den ortodokse menigheten skal få eiendommen rundt det gamle St. Georgs kapell i Skoltebyen, et av skoltesamenes viktigste kulturelle symboler. Sametingsråd Hans Ole Eira (Sp) har som hensikt å få dette til i løpet av inneværende valgperiode. Samtidig er det uenighet om det vil være den beste løsningen, ettersom menigheten ikke er representativ for skoltesamene som helhet.⁵¹

I denne situasjonen, hvor skoltesamene begynner å vinne en sterkere posisjon i Norge, fremstår det som høyst relevant å utforske nye sider ved historien deres. Torkel Rasmussens rapport konkluderer bl.a. med å konstatere at «en ny skoltesamisk historie bør skrives på skoltesamiske premisser».⁵² Jeg kan ikke oppfyllet dette ønsket, ettersom jeg står fullstendig utenfor det skoltesamiske miljøet i Norge. Min tilknytning til Sør-Varanger er så langt begrenset til et besøk jeg foretok i sommeren 2021. Men jeg har i det følgende heller ingen intensjon om å skrive en altomfattende skoltesamisk historie. Det er naturlig at skoltesamene får den sentrale plassen i oppgaven, ettersom de er urfolket i Sør-Varanger. Men fokuset er bare på deler av deres mangefasetterte historie – de konfliktpregede sidene ved møtet mellom skoltesamer og nordsamiske, finske og norske bosettere i Sør-Varanger, og norske myndigheters politikk overfor de samme gruppene. Disse dimensjonene utgjør på tilsvarende måte heller ikke summen av Sør-Varanger kommunes historie.

Gitt at dette er en masteroppgave i historie skriver jeg naturlig nok fra et historikerperspektiv, og som de fleste andre norske historikere før meg vil jeg rette et kritisk blikk mot Sør-Varangers norskhet og myndighetenes innblanding i området. Forskningsobjektet mitt er i stor grad det

---

⁴⁹ Monsen 2022a.

⁵⁰ Henriksen 2022a. I denne artikkelen staves 'Paččjokk' som 'Päččvei'. Som med spørsmålet om 'Njauddâm' vs. 'Njäuddâm' har jeg ikke kunnet sette meg inn i om dette er en mer korrekt stavemåte enn den som benyttes i Rasmussen 2021.

⁵¹ Monsen 2022b; Henriksen 2021b.

⁵² Rasmussen 2021, s. 79.

samme – undergravingen av skoltesamenes siddsystem og ikke-norske kulturer generelt, gjennom en samlet prosess «der de kjente faktorene i tur og orden satte press på kulturen og samfunnsordningene – innvandring og kolonisasjon, fjellsamisk drift på tvers av siidagrensene, statspolitikk og krig»⁵³ i tillegg til «*det moderne samfunnets framrykking* [...] med industrireising, kommunikasjonsutvikling, skoleutbygging osv.»⁵⁴ Med andre ord det som kan kalles *fornorskingsprosessen* i Sør-Varanger. Som historikerne før meg vil jeg sette land og vann i sentrum for denne prosessen. Jeg skiller imidlertid lag med den tidligere forskningen i at jeg kommer til å utforske den gjennom begrepet settlerkolonialisme.

Dette innebærer at oppgaven er skrevet fra et strukturperspektiv. Intensjonene bak ulike historiske hendelser havner i bakgrunnen – det er totalsummen av hendelsene som interesserer meg. Med dette differensierer jeg meg fra de intensjonsrettede verkene og stiller meg nærmere Niemi utredning og *Grensebygda Neiden*. Men hverken Niemi eller Wikan kan egentlig sies å skrive fra et strukturperspektiv. Tilnærmingen deres, i den grad de kan sies å benytte lignende tilnærminger, kan heller kalles dokumentarisk-analytisk, siden de i stor grad lar historien de presenterer tale for seg selv. Hensikten med min oppgave er derimot å anvende et analytisk rammeverk for å identifisere en sosial struktur som dukker opp om og om igjen i Sør-Varangers historie, og å bruke denne strukturen for å forklare hendelser og prosesser i den samme historien.

Slik det blir formulert av Patrick Wolfe, den fremste skikkelsen i den settlerkoloniale forskningen, tar et settlerkolonialt perspektiv utgangspunkt i at den gjentagende ‘eksproprieringen’ av urfolks land og vann som karakteriserer visse bosettersamfunn ikke er tilfeldig, men uttrykk for en sosial struktur. Denne strukturen karakteriseres av en eliminerings-tendens, hvor bosettersamfunn gjennomgående tenderer til å fortrenge urfolkselementet for å sikre kontrollen over land og vann.⁵⁵ Med dette i tankene kan en se en sammenheng mellom hendelser og fenomener i historien som ellers kan virke adskilt.⁵⁶ Forskningen handler dermed om å kartlegge den konkrete historien til et bestemt område, og gjennom analyse «å skille det vilkårlige fra det systematiske så vel som det lokale fra det transnasjonale.»⁵⁷

---

⁵³ Niemi 1994, s. 316.

⁵⁴ Eriksen & Niemi 1981, s. 334.

⁵⁵ Wolfe 1994, s. 93 ff; Wolfe 2006, s. 388 ff; Wolfe 2016, s. 34 ff.

⁵⁶ Wolfe 1994, s. 96.

⁵⁷ «distinguishing the contingent from the systematic as well as the autochthonous from the transnational.» (Wolfe 2012, s. 135).

En viktig del av en slik tilnærming er at strukturen har en egen kausal kraft som ikke kan reduseres til de individuelle faktorene som skaper den. Foruten at et slikt perspektiv åpner for nye måter å tolke historien på, muliggjør det en tolkning av nåtiden ettersom «de dyptliggende regularitetene som ligger under individuelle hendelser like ofte kan følges framover som bakover i tid.»⁵⁸ Et viktig poeng med å anvende et strukturperspektiv er for Wolfe nettopp å unngå å la historien gjenta seg.⁵⁹ Dette betyr selvfølgelig ikke at strukturen er en enhet som kan virke uavhengig av menneskelige aktører. Strukturen fungerer kun gjennom aktører – poenget er hvordan strukturen fører disse aktørene inn i bestemte mønster som gjør at handlingene deres samspiller med og fungerer gjennom strukturen. Dermed er det irrelevant om de mente å delta i ‘eksproprieringen’ og fortrengingen eller om de f.eks. bare ville tjene til livets opphold.⁶⁰

En rekke forskere har analysert historien til bosettersamfunn på bakgrunn av både Wolfes formuleringer og lignende tilnærminger. Forskningen blir i stor grad utført av historikere og varierer fra mer teoretisk vendte tekster til detaljerte empiriske studier. Spennvidden kan allerede sees i de andre nordiske forskerne som anvender begrepet – Rauna Kuokkanen er mer teoretisk, mens Åsa Össbo er mer empirisk. I det følgende stiller jeg meg mer på den empiriske enn den teoretiske siden. Gitt at det gamle skoltesamiske samfunnet overlevde såpass lenge og at historien etter 1826 generelt sett er såpass godt dokumentert, utgjør Sør-Varanger et tydelig eksempel på et område hvor det er mulig for en forsker å sette seg inn i fornorskingsprosessen og analysere den fra et settlerkolonialt perspektiv.

Det betyr ikke at jeg anser denne tilnærmingen som den eneste rette, eller at jeg kommer til å betrakte Sør-Varangers historie som en ensidig og ensrettet fortrenging av skoltesamene. Poenget er å se hva settlerkolonialismebegrepet kan gjøre for oss, noe som også vil innebære å se hva det *ikke* kan gjøre for oss. Begrepet har for eksempel lite å si for samholdet og samarbeidet mellom folk av ulike kulturer i Sør-Varanger, og for sider ved historien som er interne for de ulike folkegruppene. Historien omfatter alltid mer mangfold enn forskningen kan redegjøre for. Med det i tankene kommer jeg til å vektlegge måter utviklingen i Sør-Varanger var preget av motsigende tendenser der dette er relevant. Jeg kommer heller ikke til bare å skrive om undergravingen av

---

⁵⁸ «often as not, the deep-seated regularities subtending individual events can be traced forwards as well as backwards in time.» (Wolfe 2012, s. 160).

⁵⁹ Wolfe 2006, s. 402 ff; Wolfe 2012, s. 159 ff.

⁶⁰ Kauanui & Wolfe 2012, s. 237 ff.

skoltesamenes sjidder, men også om lignende trekk i historien til de nordsamiske og finske bosetterne. Selv om jeg skiller mellom dem og skoltesamene, siden sistnevnte er urfolket i Sør-Varanger og de andre ikke er det, sto de klart i en annen stilling enn de norske bosetterne, som hadde det norske samfunnets og den norske statens makt bak seg.

Siden det er et av de viktigste elementene i settlerkolonialismen, er oppgaven strukturert rundt øyeblikk i kommunens historie hvor land og vann er i sentrum. Av disse har jeg valgt å dedikere kapitler til delingen av fellesdistriktet mellom Norge og Russland, den ikke-skoltesamiske bosettingen i distriktene, ankomsten til A/S Sydvaranger og det moderne samfunnet Kirkenes, og Norges planer om å erverve territorier i russisk Pasvik. Kulturelle emner, som fornorskingen i skolen og kirka, rasialiseringen av skoltesamene og reiseskildringer av Sør-Varanger og Skoltelandet generelt, stiller jeg i bakgrunnen. Jeg arbeider da ut fra samme perspektiv som geograf Cole Harris: forskning på settlerkolonialisme bør starte med den materielle 'eksproprieringen' av urfolkets land og vann før en kan kontekstualisere de kulturelle sidene ved den.⁶¹ Det betyr ikke at jeg ikke kommer til å berøre idéer og kultur. Særlig i kapittel 4 og 5 står *diskurser* om skoltesamene og deres land og vann sentralt. Men de stilles da i kontekst av det realhistoriske hendelsesforløpet og min analyse av dette.

Av plasshensyn har jeg sett meg nødt til å kutte en del emner som kunne være relevante innenfor de ulike kapitlene. Dette gjelder f.eks. de russiske lokalmyndighetenes politikk overfor skoltesamene, konsekvenser det norske lovverket fikk for njauddåmsamene, A/S Sydvaranger og norske forhandleres konkrete framgangsmåter for å få konsesjon til vannkraft, og forholdene rundt 'folkeavstemningen' til lokalbefolkningen i russisk Pasvik i 1920.

Tidsmessig begynner jeg med den sjøsamiske bosettingen av fellesdistriktet på 1700-tallet, ettersom de var de første norske undersåttene som slo seg ned der. Jeg har valgt å sette utbruddet av andre verdenskrig som sluttpunkt av flere grunner. Krigen satte en midlertidig stopper for Statens bureising i Pasvikdalen,⁶² førte til enorme ødeleggelser mer eller mindre over alt i Sør-Varanger og forflyttet størsteparten av skoltesamene i Petsamodistriktet fra sijddområdene deres til nye hjem i Finland.⁶³ Fornorskingspolitikken mistet kraften sin i etterkant av krigen, ettersom

---

⁶¹ Harris 2020, s. 235.

⁶² Wikan 1980, s. 194 ff.

⁶³ Rasmussen 2021, s. 13–14.

intensiteten i prosessen hadde kulminert.⁶⁴ Njauddâmsamene som gruppe sto på dette tidspunktet etter alt å dømme svakere enn de noensinne hadde gjort før eller har gjort siden.⁶⁵ Krigen fremstår dermed som en naturlig skillelinje mellom en fjernere og en nærmere fortid. Gjenreisningen, både av det norske samfunnet og av skoltesamenes kultur, utgjør et eget kapittel i Sør-Varangers historie.

Kilder og metoder

Jeg lener meg naturligvis på forskningslitteraturen gjennom hele oppgaven, men det faktum at oppgavens fokus er såpass spredt har gjort det umulig for meg å ta utgangspunkt i primærkilder gjennom hele oppgaven. Dette gjelder særlig for kapittel 3, hvor emnet i seg selv er så bredt at jeg i praksis aldri kunne ha dekket det på en tilfredsstillende måte innenfor rammene av en masteroppgave dersom jeg tok utgangspunkt i primærkildene. Forskningen rundt emnet i kapittel 2 er dessuten allerede nokså omfattende, slik at jeg har ansett det som unødvendig å gå gjennom arkivmaterialet tilknyttet det. Der primærkilder har vært lett tilgjengelige for meg har jeg konsultert dem. Men jeg har gjennomgående i første rekke benyttet forskningslitteraturen som kilder til den realhistoriske framstillingen i kapittel 2 og 3. Her er det dermed analysen som er mitt originale bidrag. Kapittel 4 og 5, derimot, bygger i stor grad på arkivmateriale, foruten noen avisartikler og stortingsdokumenter.

Arkivmaterialet kan deles i to deler. For det første har vi tre arkivpakker som jeg fikk Riksarkivet til å digitalisere våren 2021. Disse omfatter henholdsvis A/S Sydvarangers korrespondanse vedrørende utbygging av Neiden- og Pasvikelva fra perioden 1906–1907, Legasjonen i St. Petersburgs korrespondanse vedrørende utbygging av Harefossen i Pasvikelva fra perioden 1907–1918 og A/S Sydvarangers korrespondanse vedrørende vannkraftutbygging generelt fra perioden 1910–1919.⁶⁶ Alle disse er fritt tilgjengelige online. Derfor refererer jeg til dem ved å oppgi arkivreferansen fulgt av et sidetall i den digitaliserte utgaven. For det andre har vi to arkivpakker som jeg fotograferte på Riksarkivet høsten 2021. Disse omfatter Landbruksdepartementets

---

⁶⁴ Eriksen & Niemi 1981, s. 303 ff; 349 ff.

⁶⁵ Wikan 1995, s. 418.

⁶⁶ RA/PA-0383/E/L0003/0005; RA/S-3761/D/Da/L0013/0002; RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001.

dokumenter etter Grensekomiteen av 1919, fordelt på to bind.⁶⁷ For disse arkivpakkenes del følger referansene standarden for udigitalisert arkivmateriale.

Pakkene har noen begrensninger som har bestemt oppgavens innhold. Vannkraftdokumentene er, som vi så, utelukkende fra perioden 1906–1919. Innholdet er også svært ubalansert. Brevene fra 1906 er få. Det er en god del flere fra 1907, men mesteparten av dem handler om forviklinger rundt opptrappingen til forhandlingene med Russland og er derfor ikke relevante for denne oppgaven. Deretter er det et par brev fra 1908, ingen fra 1909 og ett fra 1910. Så er det ingenting før 1913, og mengden materiale holder seg lav før perioden 1916–1919, som omfatter de aller fleste relevante dokumentene. I stor grad handler disse om Pasvikelva. Kraftverkene som A/S Sydvaranger faktisk bygde i den etterfølgende perioden, Tårnet og Kobbholm kraftverk, er fraværende ettersom de ble gitt egne arkivpakker. For mitt formål var dette materialet imidlertid nok. Hvis jeg skulle gitt meg i gang med en senere periode ville det kreve mer arbeid enn jeg hadde tid til. Derfor slo jeg meg til ro med å skrive om A/S Sydvarangers vannkraftplaner som det ikke ble noe av i perioden fram til 1919.

Når det kommer til arkivpakkene etter grensekomiteen er disse svært omfattende. En ting de imidlertid mangler er en ferdig utgave av komiteens innstilling. Mesteparten av bind 1 består av diverse utkast til diverse kapitler av innstillingen. Alle kapitlene finnes i en eller flere utgaver, utenom det som handler om vannkraften i Pasvikelva. I tillegg er det mye korrespondanse og flere uttalelser fra diverse individer tilknyttet saken, noen kart og diverse offentlige dokumenter. Til slutt er det en del dokumenter tilknyttet finsk ekspansjonisme som ikke er relevant for denne oppgaven. Nok en gang bestemte jeg meg for at dette materialet var tilstrekkelig for mitt formål. Det jeg siktet på å undersøke var tenkemåten bak komiteens forslag, og da er utkast like gode som ferdige utgaver. Ideelt sett burde jeg nok likevel ha fått tak i en ferdig utgave, men det ble ikke praktisk mulig. Jeg har derfor i det minste konsultert de to andre verkene som har analysert innstillingen, *Den finske fare* og Astri Andresens hovedoppgave. Alle sitatene deres stemmer overens med det som står i utkastene.

Jeg har også benyttet meg av en rekke primærkilder utenfor arkivene. Distriktslege Andreas Wessels *Optegnelser fra Sør-Varanger* fra 1938 og *Fra vor grændse mod Rusland* fra 1902 er to

---

⁶⁷ RA/S-1247/2/D/De/L0050; RA/S-1247/2/D/De/L0051.

samtidsskildringer som ofte siteres i litteraturen, og som kan finnes på Nasjonalbibliotekets nettsider.⁶⁸ I tillegg eier jeg selv en fysisk utgave av den norske oversettelsen av en annen mye sitert samtidsskildring, etnograf Samuli Paulaharjus *Ruijan suomalaisia* fra 1928.⁶⁹ Stortingsmeddelelse nr. 11 (1904–1905) er en viktig kilde til forhandlingene mellom staten og A/S Sydvaranger, og særlig vannkraftspørsmålet i denne tiden.⁷⁰ En del digitaliserte aviser fra Nasjonalbiblioteket gir innblikk i arbeiderbevegelsens kritikk av A/S Sydvaranger, derunder en artikkel Wessel skrev om oppstykkningen av skoltesamenes fellesjord i Neiden.⁷¹ Ambassadør Fritz Wedel Jarlsbergs selvbiografi *Reisen gjennom livet* fra 1932 gir en del informasjon om hans forsøk på å vinne territorier for Norge i etterkant av første verdenskrig, og er også tilgjengelig på Nasjonalbibliotekets sider.⁷² Stortingsproposisjon nr. 65 (1924) gjengir de nye grenseavtalene med Finland fra samme år og forteller om forhandlingene som førte til dem, noe som gjør den til en særdeles viktig kilde til Norges avvikling av paččjokksamenes fiskerett.⁷³

Jeg har anvendt følgende metoder i de historiske kapitlene, kapittel 2–5. For hvert kapittel har jeg i første omgang konstruert en mer eller mindre dokumentarisk fortelling om det relevante emnet på basis av de ulike kildene. Disse fortellingene er basert på tolkningen av historien som finnes i de mer kritiske verkene. Disse er for det meste enige om det realpolitiske hendelsesforløpet, og i de lange linjene som karakteriserer dette. ‘Feltet’ er i den forstand preget av konsensus. Det er enighet om at skoltesamene hadde et særegent samfunn med en stabil rettsordning, og at en kan se en undergraving av denne samfunnsformen, en tendens til fortrenging av ikke-norske kulturer og en langsiktig styrking av norsk suverenitet og kultur. I detaljene finnes det noen uenigheter. Der disse er relevante for denne oppgaven kommer jeg til å gjøre rede for dem.

For å tilpasse informasjonen til den overordnede tolkningen har jeg foretatt kildekritiske vurderinger av kildenes troverdighet. Dette gjelder ikke bare for primærkildene eller den ukritiske litteraturen, som jeg først og fremst bruker som kilder til dokumentarisk informasjon, men også den kritiske litteraturen. Der jeg har nyere faglige informasjon lar jeg den råde. For eksempel påstår

---

⁶⁸ Wessel 1977; Wessel 1979.

⁶⁹ Paulaharju 2021.

⁷⁰ St. medd. nr. 11 (1904–1905).

⁷¹ Hornsrud 1905; (1905, 1. april). Nordlys, s. 2; Wessel 1906a; Wessel 1906b; (1906, 17. juni). Tromsø Stiftstidende, s. 2; (1906, 20. juni). Nordlys, s. 2.

⁷² Wedel Jarlsberg 1932.

⁷³ St. prp. nr. 65 (1924).

Einar Niemi i utredningen sin at det fantes fire skoltlesamiske sijdder, og at alle var en del av fellesdistriktet mellom Norge og Russland fram til 1800-tallet.⁷⁴ Torkel Rasmussens rapport viser derimot til at det var sju sijdder og at fellesdistriktet hadde innskrenket seg til tre av disse innen 1600-tallet.⁷⁵ Da setter jeg Niemis informasjon til side som utdatert.

Etter hver fortelling har jeg foretatt en analyse, hvor jeg trekker inn begrepet settlerkolonialisme for å se hva det kan belyse i beretningen jeg har konstruert. Foruten denne anvendelsen av teori benytter jeg meg av ulike metoder innad i analysen. Kapittel 2 har et element av komparasjon hvor jeg benytter historiker Steinar Pedersens sammenligning av læren om ‘Statens umatrikulerte grunn’ med *terra nullius*-doktrinen i Australia som utgangspunkt. I flere kapitler, men særlig overfor arkivmaterialet i kapittel 4 og 5, anvender jeg dessuten *diskursanalytisk* metode.

Forskningsobjektet for diskursanalyse er ikke realiteten ‘bak’ tekstene men det som sies i tekstene selv. Begrepet *diskurs* refererer til et språkmønster som går igjen i en gruppe tekster fra en bestemt periode, og som beskriver hvordan ulike ting henger sammen. Med utgangspunkt i et sosialkonstruktivistisk perspektiv, hvor verdenen rundt oss blir formet gjennom språket, fremstår diskurser som sentrale for virkelighetsforståelse. En diskurs skaper en diskursiv ‘verden’ ved å tale om den, en ‘verden’ som påvirker historiske aktørers eget verdensbilde og handlinger. Vi kan ikke unngå diskurser, for de utgjør utgangspunktet for enhver omgang med verdenen. Diskursanalysen handler om å identifisere slike språkmønstre og måten de konstruerer virkeligheten på.⁷⁶

Samtidig som jeg presenterer tekstene som utgjør utgangspunktet for analysen hvor jeg identifiserer slike diskursive konstruksjoner, kommer jeg til å presentere andre uttalelser som viser andre sider av saken. Ved å gjøre dette plasserer jeg diskursen i en kontekst som gjør det klart at den kom fra bestemte kilder og tjente bestemte interesser. De andre uttalelsene viser at andre diskurser eksisterte – at en bestemt diskursiv verden, en bestemt virkelighetsforståelse ikke er evig og objektiv, at den ikke har monopol på sannheten.

---

⁷⁴ Niemi 1994a, s. 302.

⁷⁵ Rasmussen 2021, s. 6–7.

⁷⁶ Ryymin 2018, s. 61 ff.

Oppgavens struktur

Kapittel 1 introduserer begrepet settlerkolonialisme og forklarer hvordan det blir forstått av de to mest sentrale teoretikerne som har skrevet om emnet, de australske historikerne Patrick Wolfe og Lorenzo Veracini. Kapittel 2–5 er, som nevnt over, delt i to deler hver. Først presenterer jeg en historisk fortelling, og deretter analyserer jeg den ved å benytte settlerkolonialismebegrepet.

I kapittel 2 tar jeg for meg delingen av fellesdistriktet mellom Norge og Russland i perioden 1826–1834, og foreslår at den formelt muliggjorde en settlerkolonial situasjon uten å i seg selv forårsake noen radikal endring i praksis. I kapittel 3 blir emnet selve bosettingen og kampen om land og vann ute i distriktene, både før og etter kommunen fikk et egentlig sentrum. Dette er det bredeste kapitlet og også det der jeg tar for meg settlerkolonialismebegrepets relevans for Sør-Varanger på den mest generelle måten.

I kapittel 4 flytter jeg meg fra landet til byen, for å se hvordan gruveselskapet A/S Sydvaranger skapte en ny økonomi i kommunen. Som en del av dette tar jeg for meg selskapets jakt på vannkraft i perioden 1902–1919, som et eksempel på en industriell, og settlerkolonial, diskurs – og del av det nye samfunnets jakt på rotfeste. I kapittel 5 beveger jeg meg tilbake til et Norge med ekspansive ambisjoner, ved å ta for meg forslaget til den hemmelige grensekomiteen av 1919 om å erverve russisk Pasvik. Her trekker jeg refleksjonene over rotfeste, den nye økonomien og settlerkolonial diskurs videre, før jeg vender meg mot det faktiske hendelsesforløpet som resulterte i avviklingen av paččjokksamenes fiskerettigheter i 1925.

Konklusjonen vurderer nytten av det settlerkoloniale begrepet for å forstå Sør-Varangers historie. Flere idéer som er viktige for Wolfe og Veracini har liten relevans for Sør-Varanger, men de mest sentrale konseptene deres holder vann. Fraværet av andre, mer historisk vilkårlige fenomen kan forklares med den konkrete historiske situasjonen i Sør-Varanger. Men kan begrepet belyse noe som andre tilnærminger ikke kan? Etter å ha vurdert dette spørsmålet går jeg gjennom noen forslag til videre forskning.

KAPITTEL 1

Settlerkolonialisme

Et mangfoldig begrep

Selv om settlerkoloniale studier er et etablert felt i dag, bruker forskerne begrepet settlerkolonialisme på mange forskjellige måter. Urfolksforsker J. Kēhaulani Kauanui har gått så langt som å påstå at det ikke er noen enighet innad i feltet angående hva begrepet egentlig betyr.¹ Det er kanskje å gå litt langt, men det ligger noe i det. Til en viss grad er det også noe som feltet selv har kultivert som en del av identiteten sin. Det feltgrunnleggende verket *Settler Colonialism* av Lorenzo Veracini presenterer seg selv mer som programmatisk og foreslående enn som konkluderende,² og i *The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism*, en oversiktssamling som Veracini var medredaktør for, legges det opp til at forfatterne får definere begrepet som de selv vil.³

I denne oppgaven kommer jeg for enkelhetens skyld stort sett til å holde meg til måten begrepet har blitt definert og utforsket av de to sentrale forskerne i feltet: de australske historikerne Patrick Wolfe og Lorenzo Veracini. I kapittel 2 kommer jeg også til å anvende en analyse gjort av statsviter Carole Pateman i sammenheng med en annen analyse av den norske historikeren Steinar Pedersen – som for øvrig ikke arbeider fra et settlerkolonialt perspektiv. Jeg gjør rede for deres perspektiv der. Wolfe og Veracini er imidlertid de gjennomgående referansepunktene for hele oppgaven, så jeg har valgt å presentere dem i et eget kapittel.

Selv om settlerkoloniale studier har et mangefasettert slektstre⁴ grunnla Veracini det i praksis som et eget fagfelt i 2010 med boka *Settler Colonialism* og tidsskriftet *Settler Colonial Studies*.⁵ Selv mener han derimot at det var Wolfes *Settler Colonialism and the Transformation of Anthropology* fra 1999 som grunnla feltet.⁶ Wolfe, som døde i 2016, er fremdeles høyt ansett og mye referert

---

¹ Kauanui 2021, s. 292.

² Veracini 2010, s. 12.

³ Veracini 2017, s. 4.

⁴ Flere forskere har i det siste påpekt at feltets tradisjonelle skapermyte ikke anerkjenner de dype røttene det har i urfolks og andre gruppers aktivisme (Carey & Silverstein 2020 passim; Kauanui 2021, s. 291–292).

⁵ Jafri 2017; Carey & Silverstein 2020, s. 5.

⁶ F.eks. Veracini 2015, s. 1. Dette til tross for at Wolfe selv avviste grunnleggerstatusen: «I didn't invent settler-colonial studies. Natives have been experts in the field for centuries.» (Kauanui & Wolfe 2012, s. 257).

blant settlerkoloniale forskere,⁷ mens Veracini generelt blir betraktet som den mest dominerende skikkelsen i live i dag. Wolfe og Veracini settes ofte i samme bås, men selv om de har veldig mye til felles er prosjektene deres i bunn og grunn nokså ulike.⁸ Derfor er det verdt å se nærmere på dem hver for seg.

Patrick Wolfe

For Wolfe er settlerkolonialismen først og fremst et analytisk rammeverk som historikeren kan bruke for å se en strukturell kontinuitet i urfolks historie.⁹ Han har skrevet både teori og konkrete historiske analyser, og vektlegger at settlerkolonialismen varierer fra sted til sted. Likevel har den noen generelle trekk som går igjen.¹⁰ Wolfe har først og fremst arbeidet med historien til Australia, USA og Israel, så de generelle trekkene er i stor grad basert på disse tre eksemplene.

Utgangspunktet for en settlerkolonial situasjon er ifølge Wolfe at settlere frakter samfunnsstrukturen sin med seg og gjør krav på å fortsette å leve som før snarere enn å tilpasse seg urfolkets samfunn.¹¹ For å holde seg gående som et stabilt lokalsamfunn må settlerne feste røttene sine, og er da avhengig av å ta i bruk naturen for å tjene til livets opphold. Jordbruk og husdyrhold står som de mest selvforsynte næringene oftest i sentrum, men fiske, skogbruk og gruvedrift kan også være viktige. Poenget er at settlerne forholder seg direkte til land og vann istedenfor å gå gjennom urfolkets etablerte kanaler, og at næringene ikke holder seg i ro men er ekspansive.¹² Dermed blir settlerkolonialismen et nullsumspill, ettersom ett og samme landområde ikke kan tilhøre to ulike samfunn samtidig. Det blir en kamp:

---

⁷ I et nylig publisert minneskrift til hans ære blir det hevdet at «he remains the most important theorist of settler colonialism» (Slyomovics & Veracini 2022, s. vii). Den mest populære artikkelen hans, 'Settler Colonialism and the Elimination of the Native', har over 300 000 visninger per juni 2022 (Wolfe 2006).

⁸ Som Veracini selv har påpekt (Veracini 2016, s. 249–250).

⁹ Wolfe 1994, s. 93 ff; Wolfe 2012, s. 159 ff.

¹⁰ Wolfe 2012, s. 134–135.

¹¹ Wolfe 1994, s. 93 ff; Wolfe 1999, s. 2; Wolfe 2006, s. 388 ff.

¹² Wolfe 2006, s. 395; Wolfe 1994, s. 93 ff.

deg eller meg, for land og vann, for levebrød, for de stedene som er spesielle [eller] hellige for deg, som holder samfunnet ditt i live kulturelt, spirituelt og på enhver annen måte, så vel som [for] den økonomiske subsistensen din, bare det å få mat på bordet.¹³

Sidene er ikke likestilte. Settlerne har alltid en historie bak seg i den forstand at de kommer fra samfunn som har bygget opp kulturelle og materielle erfaringer, egenskaper og ressurser som settlerne kan trekke fra. De er dermed allerede forut for koloniseringen utstyrt med midler som gir dem en enorm fordel overfor urfolkets, et fenomen som Wolfe kaller for førakkumulering.¹⁴ Resultatet er at settlersamfunnet tenderer til å 'beslaglegge' urfolkets land og vann og å erstatte samfunnet deres – å homogenisere territoriet deres og normalisere sin egen autoritet over det.¹⁵

Samfunnsstrukturen som settlerne frakter med seg og rotfester i urfolksområdet er ikke identisk med samfunnet i hjemlandet – det endres i prosessen til å bli et settlersamfunn. Gjennom sin tendens til territoriell homogenisering har settlerkoloniseringen en dobbel karakter: den er både konstruktiv og destruktiv i at den danner et samfunn og fragmenterer et annet. Settlersamfunnet viderefører denne dualismen. Settlerne gir ikke slipp på deres nye hjem, og når urfolkets og deres krav ikke forsvinner av seg selv betyr dette at det nye samfunnet må håndtere dem på en måte som etablerer settlernes autoritet. Dermed dannes en særegen logikk 'i felten', som Wolfe kaller for settlerkolonialismens elimineringslogikk: urfolkets særegne eksistens må viskes ut for at settlerprosjektet skal lykkes.¹⁶

Det er viktig å understreke at Wolfe forstår begrepet 'eliminering' på en fleksibel måte. Han publiserte en artikkel om emnet i *Journal of Genocide Research* nettopp for å markere skillet mellom settlerkolonialisme og folkemord, ikke for å sette et likhetstegn mellom dem.¹⁷ Det er altså ikke utelukkende snakk om fysisk voldelige fenomen som tvangsforflytting eller likvidering. Poenget er at urfolkets egne kultur- og samfunnsformer marginaliseres, fortrenses og viskes ut – ikke at menneskene selv blir det. Dermed kaller Wolfe assimilering for et 'renere' og til dels mer

---

¹³ «you or me, for land, for livelihood, for the places that are special, sacred to you that keep your society alive, culturally, spiritually and every other way as well your economic subsistence, just putting food on your table» (Kauanui & Wolfe 2012, s. 238–239).

¹⁴ Wolfe 2012, s. 137 ff.

¹⁵ Wolfe 1994, s. 93 ff; Wolfe 1999, s. 2. Den spesifikke omformuleringen av Wolfes idéer som jeg bruker til slutt her er basert på Reid & Peace 2017, s. 80: «Ultimately, as Patrick Wolfe has noted, settler colonialism is about territorial homogenization and the normalization of settler power and control.»

¹⁶ Wolfe 2006, s. 388 ff; Wolfe 2016, s. 34 ff.

¹⁷ Ibid. s. 387 et passim.

‘effektivt’ settlerkolonialt fenomen nettopp fordi det kun er kulturen og samfunnstilhørigheten som fjernes, mens mennesket selv forblir.¹⁸

Det er denne fleksible eliminerings-tendensen som utgjør den gjennomgående kontinuiteten i settlerkolonialismen ifølge Wolfe. En mengde prosesser og hendelser og aktører smelter sammen og utgjør denne bestemte sosiale strukturen, som igjen former prosesser og hendelser og aktører gjennom historien. Det er dette Wolfe mener når han sier at ‘invasjonen er en struktur og ikke en hendelse’¹⁹ – settlerkoloniseringen rotfester seg og kan ikke reduseres til én enkel fase i det koloniserte områdes historie. ‘Invasjonen’ dukker opp om og om igjen lenge etter at settlernes styre har blitt normalisert.²⁰ For uansett hvor mye strukturen ‘prøver’, så forsvinner aldri urfolket. Det er derfor eliminering altså er en tendens og ikke et etablert faktum.

Wolfe skiller settlerkolonialismen i to hovedfaser – før og etter stengingen av ‘the frontier’. Når settlerne først etablerer seg i urfolkets områder bærer forholdet mellom gruppene et tydelig dualistisk preg. Hver side representerer uforsonlige samfunn, rettsordninger og suvereniteter.²¹ De situasjonene hvor disse sidene møtes kaller Wolfe metaforisk for ‘the frontier’, med referanse til de bokstavelige utkantene av settlersamfunnet. ‘Frontier’-perioden i settlerkoloniseringen bærer preg av ekspansjonisme og utbredt fysisk vold mot urfolket etter hvert som settlerne trenger seg innpå og ‘beslaglegger’ områdene deres. Denne perioden er alltid kort, ettersom territorier er en begrenset ressurs og den voldelige framferden strider mot settlersamfunnets jakt på legitimitet.²²

Etter hvert som settlerne ‘omringer’ urfolket mister de sin uavhengighet og blir en del av settlersamfunnet. Derigjennom stenges ‘the frontier’, og skillet mellom gruppene blir mindre tydelig. Med autoriteten sin mer eller mindre etablert, skifter settlersamfunnets elimineringslogikk så fra fysisk vold til kulturell vold. Urfolkssamfunnet har ikke stort igjen av materielle ressurser, men lever likevel videre i en politisk forstand: urfolket og deres krav fungerer som en levende påminnelse om hva settlersamfunnet eksisterer på toppen av, og at denne gamle ordenen ikke har blitt fortrent.²³ For å både håndtere dette dilemmaet og samtidig beholde sin legitimitet prøver settlersamfunnet å absorbere urfolket gjennom assimilering. Typisk blir assimilering presentert av

---

¹⁸ Wolfe 1994, s. 117; Wolfe 2006, s. 402; Wolfe 2016, s. 36–37.

¹⁹ Wolfe 1994, s. 96; Wolfe 1999, s. 2.

²⁰ Wolfe 2006, s. 402.

²¹ Wolfe 2016, s. 34.

²² Wolfe 1994, s. 95 ff; 99 ff; 102 ff.

²³ Wolfe 2016, s. 37.

forkjempere som et prosjekt som skal bringe urfolket inn i sivilisasjonen, og dermed som en invitasjon til å ta del i settlerens gode. Imidlertid forutsetter denne 'invitasjonen' at urfolksindivider legger fra seg sine økonomiske og kulturelle særtrekk. I praksis innebærer assimileringen dermed en fortsatt oppstykking og fortrenging av urfolkssamfunnet.²⁴

Wolfe poengterer at elimineringsstendensen antar mange forskjellige former, og at fysisk vold og assimilering bare er to av dem. Den diskursive dimensjonen spiller for eksempel også en viktig rolle i hvordan den muliggjør de mer materielt inngripende formene for eliminering. En av de viktigste for Wolfe er rasialisering, det vil si prosessen hvor igjennom urfolket tillegges karakteristikk i kraft av å være del av en biologisk eller kulturell 'rase'.²⁵ Rasialisering tjener særlig en viktig funksjon etter stengingen av 'the frontier', når urfolket befinner seg innenfor settlersamfunnet. Urfolk tillegges typisk raseegenskaper som kulturell skjørhet og biologisk recessivitet. Slike stereotyper om urfolk som en døende rase presenterer dem som «maksimalt oppløselige, noe som oppmuntrer til å la dem forsvinne inn i settlerbefolkningen.»²⁶ Rasialisering fungerer dessuten for å 'maskere' den sentrale dualismen mellom 'inntrengerne' og 'de invaderte' bak andre faktorer – biologi eller kultur.²⁷

Lorenzo Veracini

Mens Wolfe arbeider ut fra et konkret historisk perspektiv fremstår Veracinis rammeverk mer som en idealtipe. For ham er settlerkolonialismen av interesse i seg selv, ikke simpelthen som et middel til å forstå historien. Allerede i boka *Settler Colonialism* fra 2010 hadde han uttalte fagfeltdannende ambisjoner.²⁸ Karrieren hans siden kan i store trekk sies å ha handlet nettopp om å konsolidere settlerkoloniale studier som adskilt fra bl.a. postkoloniale studier og urfolksstudier. Som en del av det har han utarbeidet en ganske tydelig og særegen formulering av hva settlerkolonialisme innebærer. Denne formuleringen tar utgangspunkt i en bred litteratur om emnet, og er dermed øyensynlig mindre bundet til bestemte steder enn Wolfe.

---

²⁴ Wolfe 1994, s. 101 ff; Wolfe 2006, s. 399 ff.

²⁵ Wolfe 2016, s. 10 ff.

²⁶ Wolfe 2016, s. 15 ff; 37 ff. Sitat fra ibid. s. 39: «maximally soluble, encouraging their disappearance into the settler mainstream.»

²⁷ Wolfe 1994, s. 114 ff.

²⁸ Veracini 2010, s. 11.

Som Wolfe tar Veracini utgangspunkt i at settlere bærer med seg sin egen samfunnsstruktur med sikte på å etablere seg fast i et urfolks område, og plasserer dermed en kamp for kontroll over land og vann i sentrum for en prosess som fører til en strukturell tendens til å fortrenge urfolkets samfunn.²⁹ Til forskjell fra Wolfe vektlegger Veracini at settlere forholder seg til to ulike typer makter – ikke bare urfolket, men også landet settlerne flytter bort fra.³⁰ Settlerne flytter inn i urfolks områder først og fremst som suverenitetsbærere, mens andre migranter underkaster seg suvereniteten som allerede eksisterer i områdene de flytter til. Men forholdet mellom settlerne og landet de kommer fra er ikke så tydelig ifølge Veracini. De flytter seg av sine egne grunner og grunnlegger nye samfunn, og mener å ha krav på en særstilling i forhold både til hjemlandet og urfolket i kraft av å ha etablert seg i et nytt sted. Dermed er det først og fremst sin egen særegen suverenitet settlerne bærer med seg, i større grad enn hjemlandets.³¹

Siden settlersamfunnet forholder seg til to typer makter tar Veracini avstand fra den grunnleggende dualismen som Wolfe mener karakteriserer forholdet mellom settlere og urfolk. I stedet benytter han en triangulær struktur mellom settlere, urfolk og 'utenforstående'. Når settlerne etablerer samfunn og hevder suverenitet overfor urfolket på vegne av seg selv er det ingenting som kan stanse andre fra å gjøre det samme, både overfor urfolket og settlerne. Derfor fremstår andre migranter, i like stor grad som inngripende sentralmakter, som 'utenforstående' som har potensiale til å undergrave settlersamfunnet. Det er altså ikke bare urfolk, men også 'utenforstående' som settlersamfunnet må 'håndtere' for å sikre sin egen eksistens. Denne strukturelle 'håndteringen' er en av de mest sentrale karakteristikene ved settlersamfunnets unike form for suverenitet i Veracinis formulering.³²

At settlersamfunnet hevder suverenitet på vegne av seg selv innebærer ikke nødvendigvis at det krever politisk uavhengighet. Veracini anvender et utvidet suverenitetsbegrep som åpner for at ulike suvereniteter kan eksistere 'på toppen av' hverandre.³³ Siden settlersamfunn balanserer mellom krav på særstilling og et behov for beskyttelse mot mektige 'utenforstående', 'foretrekker' de ifølge Veracini det han kaller 'isopolitiske' forhold til hjemlandet, hvor de for det meste styrer seg selv men er løst underkastet en sentralmakt. Dermed kan de få hjelp til suverenitetsutøvelsen

---

²⁹ Veracini 2011, s. 1 ff.

³⁰ Veracini 2010, s. 16 ff.

³¹ Veracini 2010, s. 3; 53 ff; Veracini 2015, s. 32 ff.

³² Veracini 2010, s. 16 ff.

³³ Ibid. s. 53–54.

fra hjemlandet ved behov, uten at det blander seg for mye inn. ‘Sympolitiske’ forhold, hvor settlersamfunnet er en direkte del av hjemlandet eller tett underkastet det, er ifølge Veracini mindre egnet for en settlerkolonial situasjon ettersom settlerne får mindre mulighet til å hevde sin egen suverenitet.³⁴

Settlersamfunnet, som et suverenitetsprosjekt, er karakterisert av en strukturell jakt på å en gang for alle rotfeste seg selv, bli ‘settled’, å en gang for alle sikre suvereniteten over land og vann, urfolk og ‘utenforstående’. I den forstanden fremstår settlerkolonialismen som en struktur som stadig beveger seg i retning av sin egen avvikling. Derfor sier Veracini at settlerkolonialismen er ‘renest’ der hvor den er minst synlig – han gir byer som eksempel – for det er der den er mest normalisert. Imidlertid skjer aldri denne avviklingen, ettersom urfolket og de ‘utenforstående’ lever videre. Dermed fremstår settlerkolonialismen som en høyst dynamisk struktur som konstant omformer seg selv ved å ‘forflytte’ urfolk og ‘utenforstående’. Det gjør at de tre folkegruppene ikke holder seg i ro, men stadig glir inn i hverandre.³⁵

‘Forflyttelse’ er Veracinis foretrukne begrep for ulike måter den strukturelle fortrengingen av både urfolkssamfunnet og ‘utenforståendes’ kulturelle særegenheter kan forekomme. Poenget er at de ‘forflytter’ urfolk og ‘utenforstående’ til en nøytralisert posisjon.³⁶ Veracini poengterer at det finnes svært mange av dem, og at ulike forflyttelser tenderer til å karakterisere ‘håndteringen’ av henholdsvis urfolk og ‘utenforstående’: «utryddelse, utvising, fengsling og assimilering for urfolk, [...] begrensning og selektiv assimilering for ‘utenforstående’ migranter».³⁷ I tillegg til slike materielle forflyttelser finnes de i juridiske former, som for eksempel det Veracini kaller for ‘administrativ forflyttelse’ – når de bokstavelige eller metaforiske grensene til et urfolksområdet trekkes på nytt slik at urfolket mister rettigheter de hadde tidligere.³⁸ Og til slutt finnes diverse diskursive forflyttelser, som for eksempel ‘oppfattingsforflyttelser’, hvor urfolket usynliggjøres, ‘konseptuelle forflyttelser’, hvor urfolk og ‘utenforstående’ defineres som å tilhøre en fremmed

---

³⁴ Ibid. s. 69 ff.

³⁵ Veracini 2011, s. 3; Veracini 2010, s. 16 ff.

³⁶ Ibid. s. 33 ff.

³⁷ «extermination, expulsion, incarceration containment, and assimilation for indigenous peoples, [...] restriction and selective assimilation for subaltern exogenous Others» (Ibid. s. 16–17).

³⁸ Veracini 2010, s. 44.

kategori utenfor det koloniserte området, og 'raseforflyttelser,' altså rasialisering av urfolket eller 'utenforstående'.³⁹

---

³⁹ Veracini 2010, s. 35 ff; 48.

KAPITTEL 2

Grensekonvensjonen av 1826

Fortelling

Situasjonen før 1826

Sør-Varanger kommune var det siste territoriet som ble ført til fastlands-Norge, som en konsekvens av at den faste grensen mellom Norge og Russland ble trukket i 1826. Før det hadde området vært del av et såkalt fellesdistrikt mellom de to landene. Fellesdistriktets geografiske omfang var ikke formalisert, men heller et resultat av maktpraksiser. Etter at Norge sluttet å kreve inn skatt på Kolahalvøya på begynnelsen av 1600-tallet var det blitt begrenset til de skoltesamiske sijddene Njauddâm, Paččjokk og Peäccam. Disse var under russisk jurisdiksjon men ble beskattet av både Norge og Russland.¹ Til tross for dette hadde sijddene som jeg påpekte i innledningen en høy grad av autonomi. Russland anerkjente den tradisjonelle rettsordningen til skoltesamene, noe som medførte at de styrte seg selv og hadde full kontroll over ressursene innenfor sitt eget område. Rettsordningen ble også anerkjent av norske myndigheter.²

Sijddenes rett til land og vann var sterk – folk utenfra kunne bare bosette seg eller ta i bruk sijddområdene med deres tillatelse. Eldrerådet norrõs, styreorganet for hver enkelt sijdd, tok seg av de aller fleste sakene. Unntaket var bare grove forbrytelser og gjeldssaker. Der hvor norrõs ikke løste problemet, kunne det tas videre til sååbbar i Kola, som besto av representanter fra de forskjellige sijddene. Hvis heller ikke sååbbar lykkes, kunne så den lokale russiske domstolen ta over.³ Med andre ord måtte en sak gå gjennom flere skoltesamiske instanser før russiske myndigheter grep inn. Sentralmyndighetene hadde generelt sett liten interesse for nordområdene og lot dem derfor stort sett være i fred.⁴ Det norske nærværet i fellesdistriktet var enda mer begrenset. Foruten skattleggingen drev norske undersåtter handel med skoltesamene og sanket ved, mose o.l. i kystområdet. Denne typen bruk hadde de tradisjonell tillatelse til av skoltesamene,

---

¹ Wikan 1995, s. 18–19; 48–49.

² Tønnesen 1979, s. 114 ff; Andresen 1983, s. 26 ff; Niemi 1994a, s. 328–329.

³ Tønnesen 1979, s. 114 ff; Andresen 1983, s. 26 ff.

⁴ Wikan 1995, s. 86.

ettersom ressursene de tok fra var rikelige i fellesdistriktet. Men de ressursene som var viktigst for skoltesamene, reinen og laksen, fikk de norske undersåttene ingen tilgang til.⁵

I lang tid var det bare russiske undersåtter som bodde i fellesdistriktet, skoltesamene inkludert. Dette endret seg litt etter litt ut over 1700-tallet. Rundt 1735 fikk fellesdistriktet sin første faste befolkning under norsk jurisdiksjon, da noen sjøsamiske familier fra Várjjat siida bosatte seg rundt Bugøyfjorden. Fjellsamer fra samme siida tok også området i bruk. Dette skjedde med skoltesamenes samtykke, og også myndighetene fortsatte å respektere rettighetene deres.⁶ Generelt virker det som om Norge la lite vekt på kravet på full suverenitet over fellesdistriktet i første halvdel av 1700-tallet. Et moment som taler særlig sterkt for dette er at myndighetene under grenseforhandlingene med Sverige i perioden 1734–1751 sa seg villige til å la Sverige overta kravet på Njauddâm i en eventuell forhandling med Russland.⁷

Imidlertid skulle dette forholdet endre seg drastisk i andre halvdel av århundret. De norske samenes bosetting og bruk av fellesdistriktet bare økte, og da det ble klart at en grensetrekning var uunngåelig begynte lokalmyndighetene i Øst-Finnmark å oppfordre norske undersåtter til å bosette seg der for å styrke statens territorielle krav. De skulle forhindre skoltesamene i å ‘usurpere’ områder som ble ansett som strategisk viktige og rike på naturressurser. I motsetning til tidligere på 1700-tallet skjedde dette uten skoltesamisk samtykke.⁸ Samtidig ble skoltesamene bare tettere og tettere knyttet til Russland. Særlig viktig i dette henseende var det faktum at det tilgrensende Finland gikk fra svensk til russisk styre i 1809. Skoltesamene betraktet etter hvert fellesdistriktet ikke bare som sitt eget område, men også som et fullstendig russisk territorium hvor norske undersåtter var inntrengere. De sluttet etter hvert å betale skatt til Norge. Dette førte naturlig nok til konflikter.⁹

Konvensjonen

---

⁵ Tønnesen 1979, s. 119 ff; Andresen 1983, s. 29–30.

⁶ Vorren 1979, s. 65 ff; 76; Andresen 1983, s. 29–30; Niemi 1994a, s. 327 ff.

⁷ Wikan 2003, s. 13.

⁸ Vorren 1979, s. 67–68; Andresen 1983, s. 30–31; Niemi 1994a, s. 329–330.

⁹ Wikan 1995, s. 49–50.

Som et resultat av denne situasjonen kom det mange klager inn til både norske og russiske myndigheter. Det var disse som til slutt forårsaket at grenseforhandlingene begynte. Partene møttes i 1825 for en fellesbefaring som kun tok 18 dager. Arbeidet var lite grundig sammenliknet med den svensk-norske grensebefaringen på 1700-tallet.¹⁰ Som Steinar Wikan påpeker tyder alt på «at samarbeidsviljen mellom kommissærene må ha vært god og at befaringen var meget overfladisk.»¹¹ I St. Petersburg var prioriteten å forhindre fremtidige konflikter og å beholde et godt forhold med Sverige, som Norge jo nå lå under, og de ønsket derfor å imøtekomme svensk-norske krav og trekke en enkelt håndterbar grense som fulgte Pasvikelva. Samtidig skulle dette balanseres med en respekt for skoltesamenes behov.¹² Det norske forslaget, som fulgte Pasvikelva ned til Svanevatn, og deretter gikk øst til Jakobselva, vektla derimot ervervelse av områder for særlig skogens og fiskets skyld.¹³ I forbindelse med fellesbefaringen uttalte lederen for den norske kommisjonen videre at verdien av fellesdistriktet for Norge lå i områdets rike naturressurser.¹⁴ Forhandlerne fikk ingen instruks om å ivareta skoltesamenes interesser.¹⁵

Den endelige grensen fulgte Pasvikelva ned til kirkestedet Boris Gleb, hvor deler av vestbredden ble russisk. Deretter gikk den sør og øst til Jakobselva. Dette stemte i stor grad med Norges forslag, men med noen justeringer for å la Boris Gleb, som ble ansett som hellig grunn, forbli sammenhengende russisk. De russiske forhandlerne gikk med på å gi Norge kystripen i øst i bytte mot denne 'kilen'. Dermed skulle de to landene dele Paččjokksijdden i to omtrent like deler, mens Njauddâm ble norsk og Peäccam ble russisk.¹⁶ Foruten dette stadfestet konvensjonen også en viss fellesbruk. Pasvik- og Jakobselvene skulle kunne benyttes av begge land, og på russisk initiativ ble det innført en bestemmelse – artikkel 7 – som garanterte at de som bodde i det tidligere fellesdistriktet i 1826 skulle kunne drive jakt og fiske som før på tvers av grensen. Imidlertid skulle denne retten kun vare i seks år, og ikke være til hinder for senere bosetting av området. Én type fellesbruk ble da også umiddelbart søkt avvirket ettersom grenseoverskridende beite ble forbudt.

---

¹⁰ Wikan 2003, s. 14.

¹¹ Wikan 1995, s. 57.

¹² Andresen 1983, s. 40–41; Wikan 1995, s. 54.

¹³ Andresen 1983, s. 37.

¹⁴ Andresen 1983, s. 47; Niemi 1994a, s. 316.

¹⁵ Andresen 1983, s. 41–42; Wikan 1995, s. 54.

¹⁶ Andresen 1983, s. 42 ff; Wikan 1995, s. 57.

Til gjengjeld skulle alle innbyggerne få rett til å velge hvilket land de skulle tilhøre, og deretter flytte dit, i løpet av tre år.¹⁷

Etter at konvensjonen var ratifisert skulle grensen markeres. Akkurat som i 1825 gikk det raskt og slett for seg. Langs de 336 kilometerne ble det kun anlagt femten grenserøyser og arbeidet var unnagjort på en måned.¹⁸ I tillegg var kartet som grenseekspedisjonen tok utgangspunkt i praktisk talt ubrukelig. Den norske regjeringen i 1948 beskrev det slik: «det var opptatt uten instrumenter, var svært lite detaljert, og både avstander og retninger var så unøyaktige at det hele ofte har lite eller intet med de faktiske terrengforhold å gjøre.»¹⁹ Resultatet var at en rekke feil ble gjort. Den mest alvorlige var uten tvil at Njauddâm sijdd ble delt i to, til tross for at hele området egentlig skulle bli norsk. Dette ble ikke oppdaget av hverken Norge eller Russland før flere tiår senere. Som Steinar Wikan sier det må hele arbeidet «ha hatt preg av hastverk og liten forståelse for lokalbefolkningens bruk av arealet.»²⁰

I sammenheng med grenseoppgangen ble kommissærene fra begge land pålagt i fellesskap å undersøke om lokalbefolkningen kunne klare seg dersom artikkel 7 ble opphevet. De konkluderte med at de norske undersåttene nok kunne det, men at skoltesamene ville slite dersom de mistet adgang til jakt og fiske på norsk side. Særlig laksefisket var livsviktig for både Njauddâm og Paččjokk. Derfor anbefalte kommissærene at artikkel 7 skulle forlenges for livstid. Det fremkommer av deres utsagn at de antok at samene i Njauddâm sijdd kom til å flytte til russisk side.²¹ For øvrig var det allerede under forhandlingene i 1825 antatt at også Paččjokksamene kom til å velge å forbli russiske statsborgere. I denne sammenheng ble det påpekt at norske undersåtter ville kunne nyte godt av ressursene i Sør-Varanger dersom artikkel 7 ble opphevet.²²

Den norske kommissæren, oberstløytnant F. W. Mejlænder, uttrykte i etterkant av grenseoppgangen frustrasjon over at fellesbruket som artikkel 7 stadfestet ikke kunne oppheves. Dette mente han var på grunn av at skoltesamene anså området som sitt eget. De hadde tatt hele elvefisket i fellesdistriktet i sin besittelse på illegitimt vis, og det var urettferdig at de nektet sjøsamene deltakelse i det. Hans ønske var at områdene skulle skilles totalt og at skoltesamene

---

¹⁷ Andresen 1983, s. 45–46; Wikan 1995, s. 65 ff.

¹⁸ Wikan 1995, s. 65.

¹⁹ St. prp. nr. 119 (1948), s. 11.

²⁰ Wikan 1995, s. 63 ff.

²¹ Andresen 1983, s. 51 ff; Wikan 1995, s. 69–70; Wikan 2003, s. 18.

²² Andresen 1983, s. 52; Wikan 1995, s. 69.

skulle flytte til russisk side. Dette ble støttet av norske myndigheter i den grad fellesbruket ble søkt opphevet.²³

Videre forhandlinger

Selv om grensen nå i teorien var trukket en gang for alle var situasjonen i det tidligere fellesdistriktet usikker lenge etterpå. Skoltesamene viste ingen intensjon om å velge norsk statsborgerskap, flytte, betale skatt eller på noen annen måte å anerkjenne konvensjonen som noe reelt. Nå oppfattet de den heller ikke som en faktisk grenseavtale. De fortsatte å anse området som sitt eget, og trodde frem til 1829 at konvensjonen var et illegitimt jordsalg, at en handelsmann fra Vadsø hadde kjøpt jorden deres uten Russlands samtykke. Når de russiske myndighetene ble gjort bevisst på det ville de reversere det. Slik var det jo derimot ikke, og skoltesamene fortsatte å vise forakt for grensen lenge etterpå. Samtidig økte norske undersåtters tilflytting og bruk av området, igjen på norske lokalmyndigheters oppmuntring. De skulle gjøre nytte av ressursene.²⁴ Heller ikke disse brydde seg særlig om grensen – fjellsamer krysset stadig grensen både på finsk og rent russisk side.²⁵ Generelt kan vi si at grensen var mer et ønske enn et faktum i årene etter 1826.

En mulig løsning på situasjonen ble søkt i 1831. De tre årene for valg av statsborgerskap var for lengst omme, og fogden i Øst-Finnmark, Johan Henrik Cappelen, mente at så lenge skoltesamene nektet å følge dette punktet i grensekonvensjonen så var de i veien for norsk bruk av verdifulle ressurser. Han ønsket dermed å gjøre dem til norske undersåtter. Senere det året avtalte han da også med ispravniken ('fogden') i Kola at 15 skoltesamiske familier – 7 fra Njauddâm og 8 fra Paččjokk – skulle overføres fra russisk til norsk jurisdiksjon. Året etter fikk han tilsendt en liste over dem, med påstand om at de selv ønsket å bli norske statsborgere. Det er imidlertid usikkert om dette faktisk var tilfellet – Steinar Wikan antar at alle skoltesamene fortsatte å regne seg som russiske ettersom ingen av dem ble skrevet inn i norsk manntall før mye senere.²⁶

I 1832 ble så nye forhandlinger om grensekonvensjonen initiert. Konvensjonen hadde nemlig konstatert at artikkel 7 måtte vurderes på nytt i løpet av seksårsperioden, for å se om den bevarte

---

²³ Andresen 1983, s. 53–54; Wikan 1995, s. 70–71; Wikan 2003, s. 18.

²⁴ Andresen 1983, s. 55–56; Wikan 1995, s. 72–73.

²⁵ Ibid. s. 76.

²⁶ Andresen 1983, s. 56 ff; Wikan 1995, s. 73 ff.

lokalbefolkningens interesser, «da bestemmelsene i nærværende artikkel bare er begrunnet i de Høye Kontraherende Maktens omsorg for de av sine respektive undersåtters vel, som er innfødte beboere av de distrikter det gjelder.»²⁷ Den umiddelbare bakgrunnen var derimot det faktum at grensesituasjonen var såpass usikker, og det kom til å farge forhandlingene, som i første omgang hadde lite med artikkel 7 å gjøre.

De lokale russiske myndighetene forsøkte nemlig å få hele konvensjonen annullert, på bakgrunn av flere påståtte norske brudd på den. De krevde at grensen ble trukket på nytt, slik at skoltesamene fikk beholde mesteparten av siddområdene sine samtidig som de kunne forbli russiske statsborgere. Som sekundærforslag ville de reservere den norske delen av fellesdistriktet for de som hadde bodd der i 1826 og oppheve norske undersåtters fellesbruk i den russiske delen. Kravene var imidlertid fremmet uten støtte fra sentralmyndighetene, som ikke ønsket å skape en kilde til konflikter med Sverige. Representanten for Finland som deltok i forhandlingene, N. Ekström, mente også at kravene var uholdbare. Etter hans mening skulle ingen deler av grensebefolkningen få særretter, ettersom de over tid ville være for sammenblandet til at man kan skille dem fra hverandre. Befolkningen burde holde seg på rett side av grensen.²⁸

Fogd Cappelen, som var den norske forhandleren, nektet uansett blankt begge de russiske forslagene. Om det første uttalte han at det ikke var noe argument for grenseendring «at nogle faa Russiske Familier ved Fælledsdistricternes Deeling, kom til at befinde sig paa Norsk Territorium.» Det var ikke synd på skoltesamene, de var tvert om privilegerte vis-à-vis norske undersåtter. Norge hadde vært generøse i behandlingen av dem. Han foreslo at de kunne få lov å beholde boplasser i Norge selv om de valgte russisk statsborgerskap, og at artikkel 7 skulle opprettholdes.²⁹ Da de russiske forhandlerne skiftet til det andre forslaget hevdet han at et forbud mot norsk bosetting i området ville skade Øst-Finnmark, særlig med tanke på all den dyrkbare marken som ville gå tapt. Myndighetene stilte seg helt på Cappelens side.³⁰

Både norske og russiske sentralmyndigheter var altså klare på at grensen skulle forbli som den var. Derfor møttes forhandlerne igjen i årsskiftet 1833/1834, og denne gangen ble de enige. Njauddåmsamene skulle fra nå av regnes som norske og alle paččjokksamene som russiske

---

²⁷ St. prp. nr. 119 (1948), s. 42; Andresen 1983, s. 48; Wikan 1995, s. 68.

²⁸ Andresen 1983, s. 59 ff; Wikan 1995, s. 76 ff.

²⁹ Andresen 1983, s. 62; Wikan 1995, s. 77–78. Sitat fra Andresen 1983, s. 62.

³⁰ Ibid. s. 64; Wikan 1995, s. 79.

statsborgere. Artikkel 7 falt bort, og njauddâmsamene fikk ingen erstatning ettersom de ble ansett som å ha alt området de trengte innenfor Norges grenser.³¹ Astri Andresen mener at dette var et resultat av at de russiske sentralmyndighetene benyttet «en relativt snever definisjon av behov hos de det angikk.»³² Steinar Wikan mener på sin side at det kan være flere grunner til at de norske ikke prøvde å forhandle en egen avtale for njauddâmsamene. Det faktum at ingen av partene på dette tidspunktet visste at sijdden deres var blitt delt i to kan ha spilt inn, men han mener at den mest vesentlige grunnen var at en slik avtale ville berøre Finland, og dermed tilhørte en annen del av forhandlingene.³³ Paččjokksamene fikk derimot stadfestet retten til å fiske laks i Norge på samme steder, tider og vis som før, uten utløpstid. Dette ble hovedinnholdet i protokollen av 1834, som skulle ha samme kraft som konvensjonen.³⁴

Njauddâm sijdd, både territorium og befolkning, var nå i teorien fullstendig norsk, men vi vet ikke om skoltesamene her valgte dette selv.³⁵ I praksis var da også sijddområdet delt, akkurat som med Paččjokk. Astri Andresen har videre påpekt at den formelle laksefiskeretten ikke var tilstrekkelig for å opprettholde tradisjonelt bruk.³⁶ Selv om protokollen stadfestet viktige rettigheter utgjorde den altså i like stor grad en videre formell innskrenking av skoltesamenes rett til å bruke sine tradisjonelle sijddområder, som de selv i stor grad hadde rådet over i hundrevis av år.

Analyse

Terra nullius

Både grensekonvensjonen av 1826 og protokollen av 1834 var bilaterale avtaler mellom stater. Skoltesamene tok ikke del i dem ettersom statene, som Torkel Rasmussen påpeker, ikke respekterte suvereniteten deres over egne sijddområder.³⁷ Formålet var først og fremst å stabilisere den geopolitiske situasjonen i et grenseområde, og statlige interesser ble dermed prioritert. At

---

³¹ Andresen 1983, s. 65 ff; Wikan 1995, s. 79–80.

³² Andresen 1983, s. 71–72.

³³ Wikan 1995, s. 80. Forhandlingene med Finland tok lang tid og brøt til slutt sammen i 1852, da finskeregrensen ble stengt for reindriften (ibid. s. 83–84). Stengingen handlet imidlertid først og fremst om fjellsamereindriften, og ser ikke ut til å ha berørt skoltesamene direkte i stor grad (ibid. s. 155–156).

³⁴ Andresen 1983, s. 67.

³⁵ Wikan 1995, s. 79–80.

³⁶ Andresen 1983, s. 71.

³⁷ Rasmussen 2021, s. 7.

arbeidet med både fellesbefaringen og grenseoppgangen var såpass slurvete utført demonstrerer dette – målet var å få orden på sakene så hurtig som mulig slik at begge partene var fornøyd. «Det var kompromissgrenser mellom stater, ikke næringsutøvere.»³⁸

En slik situasjon hvor urfolket ikke blir anerkjent som en part det kan forhandles med minner om forholdene i Australia. Heller ikke her ble det gjort avtaler med urfolkene, i sterk kontrast med situasjonen i for eksempel Nord-Amerika. Aboriginenes områder ble ansett som *terra nullius*, ingenmannsland som britene fritt frem kunne underlegge seg og bosette.³⁹ Begrepet har for øvrig blitt brukt om forhold i Finnmark av flere historikere, for eksempel Knut Einar Eriksen og Einar Niemi,⁴⁰ men den som har gjort mest med det er Steinar Pedersen. Etter hans mening var prinsippet som lå til grunn for Norges historiske tilnærming i Finnmark og Storbritannias i Australia det samme: området ble definert som herreløst og befolkningens sedvanerett ignorert.⁴¹ Denne sammenlikningen er også inkludert i *Samenes historie fra 1751 til 2010*.⁴²

Hans sammenlikning er derimot først og fremst gjort med tanke på den norske teorien om at all umatrikulert jord i Finnmark var statens privateiendom, med utgangspunkt i en dom fra 1848.⁴³ Jeg vil argumentere for at begrepet også kan anvendes for tiden før, og at Norges tilnærming i det minste til skoltesamenes land og vann viser *terra nullius*-tendenser allerede rundt 1826. Pedersen forklarer *terra nullius*-konseptet som følger:

Den andre kategorien var de [koloniene] som ble tatt i besittelse gjennom nybygging. Disse ble definert som *terra nullius*. Australia ble regna som et *terra nullius* fordi de som bodde der, i britiske øyne, ikke syntes å ha et overhode og et organisert politisk system. De koloniene som ble overtatt gjennom nybygging ble derfor direkte underlagt det britiske parlamentet, og Englands ‘common law’ skulle overta for lokal rett fra det øyeblikk koloniseringa fant sted.⁴⁴

Det var også dette som skjedde i det tidligere fellesdistriktet. Hverken grensekonvensjonen eller protokollen inkluderte noen bestemmelser om fortsatt respekt for den skoltesamiske rettsordningen basert på selvstyre og kontroll over land og vann gjennom norrøs og sååbbar. Tvert om ble det

---

³⁸ Gorter 1981, s. 8.

³⁹ Wolfe 2006, s. 390–391.

⁴⁰ Eriksen & Niemi 1981, s. 320; Niemi 1994a, s. 330.

⁴¹ Pedersen 2001, s. 381.

⁴² Pedersen 2021, s. 146.

⁴³ Pedersen 2001, s. 375 ff.

⁴⁴ Pedersen 2001, s. 378.

spesifisert at deres fellesbruk ikke skulle forhindre ny bosetting av det tidligere fellesdistriktet. Den gamle autonomien som Russland hadde garantert ble dermed erstattet av lovene som gjaldt ellers i Finnmark. Retten var klar: «det hele øvrige Land i Finmarken overlades [...] til dem af Almuen, der ønske at oprydde samme, og vorde, naar Oprydningen er foregaaet, skyldsatte.»⁴⁵ Området ble ‘åpnet opp’ for bosetting og fri utnyttelse av ressursene ettersom skoltesamenes rettsordning ikke ble anerkjent. Norges tilnærming kan oppsummeres som en ‘umyndiggjøring’ av skoltesamene.⁴⁶ Deres selvstyre over egne områder var ikke legitimt, og kunne derfor ignoreres. Sijddområdene deres var dermed herreløse – altså *terra nullius*.

Statsviter Carole Pateman har argumentert for at *terra nullius* utgjør utgangspunktet for settlerkolonialismen. Settlerne innfører sine egne samfunn og sine egne rettsordninger, og for å gjøre det må de forbigå urfolkets allerede eksisterende samfunn og rettsordninger. Dermed behandler de områdene deres som om de var i en ‘naturtilstand’ som de selv kan gjøre slutt på ved å inngå en sosial ‘kontrakt’, det vil si å etablere sitt eget samfunn der. Denne sosiale kontrakten som forbigår urfolkets samfunn kaller hun for ‘settlerkontrakten’. Den kan anta to former: en streng og en moderert. USA er et eksempel på en moderert form, hvor urfolk anerkjennes en grad av selvstyre underordnet settlersamfunnet. Australia gir et tydelig eksempel på den strenge formen, hvor urfolkets suverenitet ikke anerkjennes i det hele tatt.⁴⁷

En slik tilnærming til urfolkets samfunn, hvor områdene deres anses som å ligge åpne for andre samfunn å etablere seg, forutsetter en diskursiv frakopling av urfolket fra områdene deres. Dette er en form for ‘forflyttelse’ i betydningen Lorenzo Veracini tillegger begrepet, ettersom urfolket diskursivt forflyttes til en nøytralisert posisjon i forhold til området som skal koloniseres.⁴⁸ Slike diskursive konstruksjoner av skoltesamene var gjennomgående i norske utsagn fra tiden rundt grensekonvensjonen. For det første ble skoltesamene flere ganger omtalt som privilegerte og egoistiske. Kontrollen de hadde over ressursene i området sitt var illegitim ettersom den kun var ervervet gjennom selvtekt, ikke formelle kanaler. Derfor hadde de ingen rett til å utestenge norske undersåtter fra laksefisket, og når de ville reservere områder for seg selv så ‘usurperte’ de dem.

---

⁴⁵ Pedersen 2001, s. 305.

⁴⁶ Niemi 1994a, s. 329.

⁴⁷ Pateman 2007, s. 38 ff; 61 ff. Begrepet er utarbeidet med historien til USA, Canada og Australia i tankene. Pateman utelukker imidlertid ikke at en kan snakke om settlerkontrakter utenfor disse tre eksemplene (ibid. s. 40–41).

⁴⁸ Veracini 2010, s. 35–36.

For det andre ble Norges praktiske aksept av skoltesamenes fellesbruk presentert som tegn på generøsitet og omsorg snarere enn respekt. Innenfor en slik diskurs ble urfolket umyndiggjort ettersom den kontrollen de hadde over land og vann ble ansett som å ha opphav i myndighetenes toleranse, ikke deres egne handlinger. Den egentlige legitime kontrollen over land og vann lå i statens hender, ikke skoltesamenes, og de kunne når som helst sette rettighetene deres til side hvis disse var i veien for norske interesser.

Denne diskursen reflekterte og informerte Norges faktiske tilnærming til skoltesamenes rettigheter til fellesbruk. I 1826 hadde forhandlerne som nevnt ingen instruksjoner om å respektere skoltesamenes interesser, og i ettertid prøvde Norge flere ganger å få slutt på rettighetene som artikkel 7 stadfestet. Fogd Cappelen søkte en utvidelse av dem i 1831 trolig fordi det på det tidspunktet så ut som om noen av paččjokksamene kunne bli norske statsborgere, slik at fellesbruket dermed ville være til nytte for norske undersåtter.⁴⁹ Forslaget kan også ha blitt fremmet for å imøtekomme de russiske forhandlernes mer radikale krav. Så snart det ble klart at forhandlerne ikke hadde støtte fra sentralmyndighetene og at bare njauddâmsamene skulle bli norske, falt uansett forslaget bort. Det ble da antageligvis ikke lenger ansett som nyttig for norske borgere – igjen må jeg poengtere at myndighetene på dette tidspunktet ikke visste at halvparten av Njauddâm sijdd hadde havnet på finsk-russisk side. Skoltesamene ble ikke bare diskursivt men også i praksis gjort avhengig av en vilkårlig makt.

Vektleggingen av norske interesser peker i retning det som kanskje er den viktigste ‘forflyttelsen’ som grensekonvensjonen gjennomførte, nemlig en bokstavelig ‘nasjonalisering’ av både området og befolkningen. På den ene siden ble skoltesamisk land og vann diskursivt og juridisk omformet til norsk territorium, symbolisert av det nye navnet Sør-Varanger som jo er avledet av det gamle norske navnet for Várjjat siidas territorium.⁵⁰ Som norsk territorium skulle Sør-Varanger så tjene norske interesser. Hertil har vi jo en rekke uttalelser om områdets rikdom på naturressurser, og nødvendigheten av at disse ble tatt i bruk og gjort åpent tilgjengelige for landets øvrige befolkning.

På den annen side ble skoltesamene selv ‘nasjonalisert’ på to ulike måter. I første omgang var de ‘russiske familier’ og dermed per definisjon fremmedelementer på ‘norsk’ territorium. Det er på bakgrunn av en slik diskurs vi må forstå antakelsen av flere norske om at skoltesamene i begge

---

⁴⁹ Andresen 1983, s. 56 ff.

⁵⁰ Paulsen 1987, s. 10–11. Det hadde ikke eksistert noe norsk navn for området før dette (Wikan 1995, s. 88).

sijddene ville flytte til russisk side. De hørte heller hjemme på ‘russisk’ territorium, og vi finner også utsagn som peker på et ønske om at de helst *burde* flytte ut av Norge. De av skoltesamene som senere ble norske undersåtter ble derimot forflyttet til kategorien norske statsborgere. I kraft av å være i denne kategorien ble de likestilt med alle andre innenfor den, og fikk ikke anerkjent særretter eller noe spesielt forhold til områdene sine. En skoltesame hørte like mye og likte lite hjemme der som en hvilken som helst annen norsk borger.

I tillegg til umyndiggjøring og nasjonalisering utgjorde den nye grensen mer direkte et eksempel på det som Veracini kaller for administrativ forflyttelse. Dette er når en grense trekkes opp på nytt slik at urfolket mister rettigheter som de hadde innenfor de gamle grensene.⁵¹ Grensekonvensjonen delte to sijdder i to og tilleggsprotokollen innskrenket sterkt retten skoltesamene hadde til bruk av den halvdelen de mistet. Njauddåmsamene ble gjort til norske borgere uten særretter, og dermed fratatt selvstyret. I begge tilfeller ble kontrollen over ressursene på norsk side overført til den norske staten.

Konsekvensene av 1826

Vi kan altså snakke om en kombinert diskursiv og juridisk utvisking av den skoltesamiske selvstyre i Sør-Varanger da området ble overdratt til Norge. Skoltesamenes rettsordning og forhold til sitt eget land og vann ble på flere fronter nedvurdert og svekket, og sijddområdene ansett som legitime for den norske staten å overta. Norsk lov gjorde dem til ‘allmenninger i vidløftig forstand,’⁵² i praksis *terra nullius* som hvem som helst kunne bosette og nyttiggjøre for norske interesser. Slik muliggjorde grenseavtalene i tiden 1826–1834 bosetting som kunne forholde seg direkte til land og vann istedenfor å mediere seg gjennom urfolkets samfunn og rettsordning – altså settlerkolonialisme.⁵³

Men alt dette lå på papiret – hva med forholdene ‘i felten?’ Som vi allerede har sett var grensesituasjonen usikker i flere tiår etter konvensjonen. Skoltesamene forsvant ikke, selv om de hadde blitt antatt av flere å ville flytte til russisk side. De norske hadde undervurdert tilknytningen de hadde til sijddområdene sine – det var tross alt der de bodde og livnærte seg. Skoltesamene ville

---

⁵¹ Veracini 2010, s. 44.

⁵² Pedersen 2001, s. 304.

⁵³ Wolfe 1994, s. 93.

etter alt å dømme helst fortsette som før uten innblanding utenfra, og til en viss grad klarte de det også. I Njauddâm fortsatte man å bruke den delen av sijdde som lå på finsk side i varierende grad helt til etter andre verdenskrig.⁵⁴ Paččjokksamene brukte også norsk territorium i et omfang som langt overskred laksefiskeretten. De fisket i havet, hogde tømmer og tok med seg rein og sau på beite.⁵⁵ For øvrig falt det generelle forbudet mot grenseoverskridende beite raskt bort, ettersom fjellsamene også fortsatte å ignorere grensen med flokkene sine.⁵⁶ Det vil ikke si at det ikke skjedde noen praktiske endringer som direkte følge av at grensen ble fastsatt. Ifølge noen kilder flyttet for eksempel njauddâmsamene vinterboplassene sine til norsk side allerede i 1834, fordi protokollen hadde avvirket jakt og fiske på tvers av grensen.⁵⁷ Vi vet også at paččjokksamene flyttet fra sin siste vinterboplass på norsk side en gang etter 1827.⁵⁸ Men bestemmelsene var, som jeg antydte tidligere, i større grad et ønske enn et faktum.

Selv om grenseavtalene *muliggjorde* settlerkolonisering kan vi altså ikke kalle dem settlerkoloniale i seg selv. De visket ut skoltesamiske selvstyre juridisk sett, men ikke i praksis. Imidlertid hadde norske undersåtters bosetting av det tidligere fellesdistriktet begynt flere tiår forut for forhandlingene, og det var den og ikke den nye grensen som kom til å forårsake de store endringene i skoltesamenes forhold til sine tradisjonelle områder. Grenseavtalene var dermed bare én del av en lengre prosess. Som Patrick Wolfe poengterer er det avgjørende momentet i settlerkolonialismen settlernes bruk og besittelse av urfolksområdet, ikke hvilke juridiske forhold som finnes på papiret.⁵⁹ Vi må altså bevege oss forbi den norske ervervelsen av territoriet til den faktiske bosettingen og utnyttelsen av skoltesamisk land og vann. Det er den vi skal se på i de neste to kapitlene.

---

⁵⁴ Wikan 1995, s. 80.

⁵⁵ Andresen 1983, s. 81; Wikan 2003, s. 24.

⁵⁶ Wikan 1995, s. 72.

⁵⁷ Wikan 1995, s. 80.

⁵⁸ Niemi 1994a, s. 315.

⁵⁹ Wolfe 2012, s. 155.

KAPITTEL 3

Bosettingen i distriktene

Fortelling

Tidlig bosetting

Da sjøsamene fra Várjjat siida bosatte seg rundt Bugøyfjorden med njauddåmsamenes tillatelse videreførte de gammel samisk praksis som Njauddâm selv hadde tatt del i. Bruk av annen sijdss jord var vanlig, og grensene var heller ikke statiske – de kunne flytte seg i tråd med brukspraksis.¹ Antageligvis på grunn av dette er det usikkerheter rundt nøyaktig hvor de nordvestlige grensene til Njauddâm gikk – nyere forskningsbaserte kart viser dem i Karlebotn langt inne i Nesseby kommune mens eldre viser at Bugøyfjorden markerte grensa.² Uansett er det klart at en grense eksisterte, og at den ble krysset ved bosettingen av Bugøyfjord.

Ut over 1700-tallet utviklet den nordsamiske bosettingen av skoltesamenes områder seg imidlertid i en ny retning. Siida-systemet i Finnmark gikk gradvis i oppløsning på den tiden, noe som førte til at samene her etter hvert sluttet å respektere grensene til de som beholdt det gamle systemet. I Steinar Wikans ord ble fellesdistriktet nå «sett på som ‘ledig land’ hvor det var mye mose og brukbare utslåtter, hvor det var brensel nok og hvor det var mange gode fiskeplasser blant fjordarmene.» I tillegg oppmuntret de norske lokalmyndighetene aktivt til bosetting av fellesdistriktet, slik at Norge kunne få en egen ‘privativ’ befolkning i området som kunne styrke territorielle krav når grensedelingen kom.³

Dette førte etter hvert til sjøsamisk bosetting langs hele kysten samt økt bruk av området til fjellsamisk reindrift. Allerede før grensedelingen hadde nordsamene blitt majoriteten i området –

---

¹ Tønnesen 1979, s. 118–119; Niemi 1994a, s. 322 ff.

² De nye kartene er bestilt av Ávv skoltesamisk museum og ble brukt i Torkel Rasmussens rapport til Sametinget (Nordregio 2018; Rasmussen 2021 passim). For kart som viser grensen i Bugøyfjorden, se f.eks. Vorren 1979, s. 55; Wikan 1980, s. 11; Niemi 1994a, s. 306. Et kart fra 2002 av Siida Sámi museum i Finland viser på sin side at grensen gikk i Gandvik (Rasmussen 2021, s. 18). Vi vet for øvrig at Njauddâm ekspanderte så langt vest som Polmak- og Tanaelva en gang på 1500-tallet, og at de senere flyttet bort igjen på norske myndigheters befaling (Niemi 1994a, s. 322).

³ Wikan 1995, s. 45. Av konkrete eksempler på embetsmenn som oppmuntret til bosetting kan jeg nevne amtmann Fjeldstedt, amtmann Sommerfeldt og fogd Cappelen (Vorren 1979, s. 68; Niemi 1994a, s. 330; Wikan 1995, s. 72 ff).

de var 31 familier i 1825 mens skoltesamene var 29. Noen nordmenn bosatte seg også sammen med sjøsamene, slik at de talte 4 familier.⁴ Bosetterne drev først og fremst med fiske, men holdt også kyr og sauer. De var ikke helt bofaste – «sjøsamene satte opp gammene sine hvor de ville, slo gresset og hugde skogen. Når ressursene var oppbrukte, flyttet de sine boliger og bohaver til et annet sted.»⁵ Nordsamene dominerte naturlig nok bosettermiljøet, og de norske familiene ble med bare ett unntak ikke skilt fra dem i folketellingene. Dette tyder på at de ikke markerte seg som en egen etnisk gruppe på dette tidspunktet.⁶ De norske var da også som regel gift med samer.⁷ Sør-Varanger kan dermed i den første perioden regnes som «nesten hundre prosent samisk.»⁸

Som tidligere nevnt skjedde denne senere bosettingen uten tillatelse fra skoltesamene, selv om de hadde en veletablert rettsordning som forvaltet siddområdene. De to samiske gruppene hadde jevnt over kommet godt over ens da major Peter Schnitler befarte svenskegrensen – altså på 1740-tallet – men forholdet utviklet seg i en konfliktfull retning i tiden etter. Bruk uten tillatelse «var et alvorlig brudd» på den skoltesamiske rettsordningen,⁹ men etter hvert sluttet de norske myndighetene å bry seg om skoltesamenes klager på slike krenkelser.¹⁰ Da tok de saken i egne hender; i det minste fra 1780-tallet av begynte de å jage bort norske undersåtter som bosatte seg i områdene deres.¹¹ Vi har et konkret eksempel fra Jarfjord, hvor noen norske bosettere ble skremt bort av paččjokksamene med bål en gang før 1823.¹² En dagbok fra grenseoppgangen i 1826 meddelte også at stridighetene mellom skolte- og nordsamene kunne «gå på livet løs.»¹³ Fogd Cappelen beskrev situasjonen slik i 1831:

Jeg har gjort alt for at faa Norges Del af Fælledsdistricterne beboede, men uagtet der gives god Leilighed for mangfoldige Familjer, vedblive dog de ovenanførte Skolter at tilegne sig herredømme over hele Strækningen og idelig indløber Clager fra de tilflyttende Norske Familjer over Mishandling og Fortrængsel.¹⁴

---

⁴ Wikan 1995, s. 55. Vi har også tall på individer i 1825 men disse er såpass usikre at jeg unnlater dem her. Se Lunde 1979, s. 297; Wikan 1980, s. 16; Gorter 1981, s. 8.

⁵ Wikan 1995, s. 108.

⁶ Wikan 1995, s. 91.

⁷ Sør-Varanger Historielag 2003, s. 55.

⁸ Wikan 1995, s. 90.

⁹ Andresen 1983, s. 31.

¹⁰ Niemi 1994a, s. 329 ff.

¹¹ Wikan 2003, s. 13.

¹² Wessel 1977, s. 18.

¹³ Wikan 1995, s. 64.

¹⁴ Andresen 1983, s. 55–56.

Bosettingen holdt seg altså relativt beskjeden på denne tiden. Det skjedde heller ingen radikale endringer i Sør-Varanger som følge av den sjøsamiske bosettingen. Utenfra ble skoltesamene beskrevet av utenforstående som relativt velstående sammenlignet med sjøsamene på første halvdel av 1800-tallet.¹⁵ I Njauddâm bodde de i tømmerhus, mens både nordsamer og nordmenn bodde i gammer.¹⁶ Den fjellsamiske reindriften var mer problematisk – de store reinflokkene ødela beitemarker som skoltesamenes egne rein trengte, og de forstyrret jakten og fisket. I 1802 hadde njauddâmsamene krevd og fått erstatning av fjellsamene, men problemet var ennå så stort i 1824 at den russiske generalguvernøren ønsket å redusere norsk bruksrett innenfor sijddenes område til å kun gjelde ved- og mosesanking.¹⁷

Den finske fare

Situasjonen i Sør-Varanger ble tydeligvis mer stabil rundt 1840, for det var da medlemmene av Njauddâm sijdd først lot seg skrive inn i norske manntallslistene. De betalte både skatt og såkalt rettighet, som medførte at de hadde stemmerett.¹⁸ Samtidig fortsatte den nordsamiske befolkningen å øke, slik at de beholdt status som majoriteten i distriktet helt fram til 1860-tallet.¹⁹ I tillegg til at den gamle kystbosettingen fortsatte la en del fjellsamer om til å bo i distriktet hele året istedenfor å bare bruke det i visse perioder. Flere av dem smeltet inn i sjøsamebefolkningen etter hvert som reindriften støtte på problemer, særlig på 1850-tallet da finskegrensen ble stengt for dem og fjellsamisk reindrift sør for Varangerfjorden forbudt om sommeren for å skåne beitemarkene. Men til tross for at det nå egentlig var ulovlig, fortsatte noen fjellsamer å holde til i Sør-Varanger hele året.²⁰

En annen endring fra rundt 1840 var at ikke-samiske folkegrupper begynte å gjøre seg gjeldende. Større mengder nordmenn bestemte seg for å slå seg ned i Sør-Varanger etter at de ble kjent med forholdene der. To særlig viktige grupper var soldater ved Vardøhus festning og arbeidere ved Kåfjord kobberverk i Alta. Felles for de norske bosetterne var at de først og fremst ville drive

---

¹⁵ Niemi 1994a, s. 330; Wessel 1977, s. 21.

¹⁶ Paulaharju 2021, s. 232n143; Lunde 1979, s. 276.

¹⁷ Wikan 1995, s. 153; Andresen 1983, s. 39.

¹⁸ Wikan 1995, s. 102 ff; Pedersen 2021, s. 120 ff.

¹⁹ Vorren 1979, s. 68 ff; Lunde 1979, s. 132.

²⁰ Vorren 1979, s. 77 ff; Niemi 1994a, s. 333; Wikan 1995, s. 155.

jordbruk, ikke fiske. De kom til å sette sitt preg på de østlige delene av Sør-Varanger, særlig Jarfjord og ikke minst Grense Jakobselv, som nærmest ble en homogent norsk bygd. Norske familier bosatte seg også i Langfjorddalen og Pasvikdalen. De norske dominerte etter hvert embetsstanden i distriktet, til tross for at de gjennom hele 1800-tallet aldri utgjorde stort mer enn 20% av befolkningen.²¹

Vestre Sør-Varanger ble det viktigste bosettingsområdet for den andre folkegruppen som gjorde seg gjeldende på denne tiden, nemlig finlenderne. Finsk innvandring til Øst-Finnmark tiltok av flere ulike grunner fra 1830-tallet av, og den viktigste migrasjonsruten her gikk nettopp gjennom vestre Sør-Varanger. Gjennom 1800-tallet var det dermed alltid en jevn strøm med folk som skulle videre, enten til sesongfisket eller for å bosette seg på Varangerhalvøya. De som slo seg ned langs reiseruten eller andre steder i Sør-Varanger søkte ofte sammen i såkalte ‘kvenkolonier’ og beholdt kontakten med familie og venner på andre side av grensen, slik at det var unødvendig for dem å legge fra seg kulturen sin. Særlig Bugøynes og Neiden, som lå midt i reiseruten, ble viktige finske bygder, men finlendere bosatte seg også sammen med nordsamer i Bugøyfjord og nordmenn i Langfjorddalen og Pasvikdalen. Fra 1870-tallet av utgjorde de den største etniske gruppen i kommunen, med rundt 40% av befolkningen.²²

I den første tiden ble de finske innvandrerne ønsket velkommen av de norske myndighetene. Det var nesten ingen restriksjoner på immigrasjon i den tiden.²³ Fra myndighetenes perspektiv var flere skatte- og rettighetsbetalende undersåtter alltid et gode, og i tillegg var det heldig at innvandrerne brakte med seg den finske bondekulturen, som de mente representerte et mer ‘sivilisert’ jordbruk enn sjøsamekulturen.²⁴ I visse tilfeller ser det ut til at lokalmyndighetene direkte oppfordret finske innvandrere til å slå seg ned i distriktet. Fogden hadde også forsøkt å få nordmenn til å flytte dit, for de ble i minst like stor grad som finlenderne ansett som rasjonelle jordbrukere. Men her hadde han mindre suksess – de norske flyttet på eget initiativ.²⁵

Som jeg nevnte over bosatte finlenderne seg ofte sammen, men de var langt fra alene i dette. Tvert om virker det som om det var normen for alle de tre bosettergruppene å søke folk med samme

---

²¹ Niemi 1994b, s. 130; Sør-Varanger historielag 2003, s. 56 ff; Lunde 1979, s. 134 ff.

²² Eriksen & Niemi 1981, s. 30–31; 320; Niemi 1994b, s. 125; Wikan 1995, s. 98 ff; Lunde 1979, s. 132.

²³ Eriksen & Niemi 1981, s. 75; 147.

²⁴ Wikan 1995, s. 139–140.

²⁵ Niemi 1994b, s. 127; Wikan 1995, s. 101.

språk og kultur.²⁶ Langfjord- og Pasvikdalen må i så fall ha utgjort et unntak, for her levde finskættede og norskættede i nært samhold.²⁷ Det er heller ikke tilfellet at de såkalte ‘koloniene’ holdt seg helt atskilte, for inngifte forekom.²⁸ Den eneste gruppen som på dette tidspunktet ikke giftet seg med andre var skoltesamene – de hentet ekteskapspartnere fra de andre skoltesamiske siddene. Første gang en skoltesame forlot Den ortodokse kirke og giftet seg med en lutheraner, i 1898, ble det en skandale. Han ble ansett som evig forlatt av de eldre i Njauddâm.²⁹

Kulturene påvirket altså hverandre, og etter hvert ble det særlig mye snakk blant norske myndigheter om ‘kvenifisering’ eller ‘forfinsking’ i områdene hvor finsktalende var i flertall. De fryktet for at både samer og nordmenn oftere og oftere ga opp morsmålet. Det kan godt være at meldingene om ‘forfinsking’ var overdrevne, men vi vet at finsk kultur etter hvert ble dominerende i vestre Sør-Varanger og Langfjord- og Pasvikdalen. Slik nordsamisk en gang hadde vært ble nå finsk dagligspråk for mange i Sør-Varanger.³⁰ Dette betyr imidlertid ikke at bosetterne drev med målrettet assimilering eller hadde en storfinsk agenda. Det er ingenting som tyder på at de ønsket å undergrave norsk suverenitet – tvert om anså de seg selv som medlemmer av nasjonen Norge. De som agiterte for at Finland skulle ta over i Sør-Varanger kom utenfra.³¹

Likevel begynte norske myndigheter på 1860-tallet å endre holdning til den finske innvandringen. I større og større grad ble de finsktalende sett på som en sikkerhetspolitisk trussel, særlig i Øst-Finnmark. Dette var en viktig grunn til at den formelle fornorskingspolitikken ble konsolidert – tanken var å få kontroll på ‘de fremmede nasjonaliteter.’³² De etnisk finske var særlig ‘farlige,’ men samene var også det i den grad de manglet lojalitet til Norge eller ble ‘forfinsket.’³³ Dermed innførte myndighetene etter hvert tiltak som siktet på å begrense finsk innflytelse, blant annet gjennom å innskrenke mulighetene for å erverve og bruke jord til norske og svenske statsborgere, og å vektlegge norskkunnskaper i statsborgerskapsprosessen. Bestemmelsene rammet umiddelbart

---

²⁶ Røst 1978, s. 32.

²⁷ Wikan 1980, s. 41 ff.

²⁸ Lunde 1979, s. 132 ff.

²⁹ Wikan 1995, s. 35; 192.

³⁰ Wikan 1980, s. 43–44; Eriksen & Niemi 1981, s. 50; Wikan 1995, s. 279.

³¹ Eriksen & Niemi 1981, s. 345–346.

³² Ibid. s. 36 ff.

³³ Ibid. s. 332–333.

en god del finske innvandrere, ettersom det var mange som av ulike grunner ikke hadde søkt om norsk statsborgerskap.³⁴

Foruten ekskluderende tiltak prøvde myndighetene å fornorske distriktet ved å få etnisk norske til å bosette seg der. Det første koordinerte eksemplet fra sentralt hold var veiprojektet som ble lansert rundt 1870. Sør-Varanger skulle få Finnmarks første statsfinansierte veier som et middel for å knytte Pasvikdalen, det området som ble ansett som mest sikkerhetspolitisk utsatt, tettere til Norge. Det nye veinettet fra Svanvik til Kirkenes via vannveien over Langfjordvatnet og Langfjorden var uttrykkelig ment som et koloniseringsprosjekt. Meningen var å tiltrekke norske bønder for å motvirke den finske innflytelsen, og flere av arbeiderne som lagde veien bosatte seg også i kommunen etterpå. Men veiene hadde ikke den 'magnetiske' effekten på nordmenn som myndighetene ønsket, slik at mesteparten av Pasvik lå udyrket mens 'forfinskingen' fortsatte.³⁵

Hvordan påvirket så denne økende bosettingen de skoltesamiske samfunnene? Paččjokksamene møtte en større og større mengde norske og nordsamiske bosettere i Bøkfjord og Jarfjord, områdene de hadde rett til å fiske laks i. Langs begge fjordene fikk flere norske undersåtter utmålt eiendommer som lå i nærheten av eller omfattet tradisjonelle skoltesamiske fiskeplasser, noe som førte til konflikter. Vi har flere eksempler på bosettere som nektet dem å bruke fiskeplassene, og at fiskeplasser gikk ut av bruk.³⁶ Etter hvert strøk myndighetene disse ut fra listen over traktatfestede fiskeplasser, slik at de også mistet den formelle retten til å ta fisket opp igjen der på et senere tidspunkt.³⁷ Selve fiskeretten ble imidlertid ikke med overlegg motarbeidet av myndighetene på denne tiden. Det ser vi særlig reflektert i at de gjentatte klagene fra bosetternes side ikke ble tatt på alvor. Flere punkter i skoltesamenes fiske ble ansett som problematiske av bosetterne, men særlig at det ble betraktet som en særrett og at de tok med seg sauene sine. Rundt 1860 organiserte noen av bosetterne seg for å få slutt på særretten, men de fikk ikke medhold fra myndighetenes side. De måtte ta ned garnene de hadde satt ut på fiskeplassene, og paččjokksamene fikk garantert tillatelse til havfiske og sauehold på norsk side ved kongelig resolusjon i 1861.³⁸

---

³⁴ Ibid. s. 75–76.

³⁵ Røst 1978, s. 9 ff; Wikan 1980, s. 39 ff; Eriksen & Niemi 1981, s. 70 ff.

³⁶ Andresen 1983, s. 101 ff.

³⁷ Ibid. s. 108.

³⁸ Ibid. s. 87 ff; 105 ff.

Paččjokksamene brukte også norsk side til reinbeite, selv om dette teknisk sett var ulovlig. Den grenseoverskridende reindriften skal ha gått under myndighetenes radar fordi paččjokksamene samarbeidet med fjellsamene på dette feltet. Om sommeren holdt de rein på Holmengråneset eller i Pasvikdalen, og til gjengjeld fikk noen fjellsamer holde rein på russisk side. Noen av de involverte ble straffet for dette i 1878, men visstnok foregikk samarbeid på tvers av grensen helt frem til andre verdenskrig.³⁹ En annen aktivitet som paččjokksamene drev med på norsk side var fløting av tømmer i Pasvikelva. Dette hadde de gjort lenge, og da de norske fattet interesse for skogene i Pasvik var de de eneste som sa seg villige til å fløte, mot at de ble godt betalt. Myndighetene nektet det, slik at skogbruket i den første tiden fremsto som temmelig mislykket. Men etter hvert mistet paččjokksamene monopollet på fløtingen – på slutten av 1800-tallet var den dominert av ikke-samiske arbeidere.⁴⁰

Bosettingen var mest inngripende for njauddåmsamene. Området nær vårboplassen deres ved Skoltefossen utviklet seg ut over 1800-tallet til å bli ei bygd, Neiden, og når de bodde på fellesjorda der var de praktisk talt omringet av finske bosettere. Forholdet mellom de to gruppene var surt helt fra begynnelsen av – finlenderne ville stadig delta i laksefisket i Neidenelva, og det skadet skoltesamenes eget fiske.⁴¹ Etter hvert prøvde de, sammen med Paul Ekdahl, en av de første bosetterne, å forhindre de andre neidenboerne fra å fiske. De rev ned utstyr de hadde satt ut, og det skal ha brutt ut direkte slagsmål i visse tilfeller. Til slutt saksøkte sju av de finske bosetterne skoltesamene og Ekdahl, og de fikk det som de ville. Ved dom i 1848 ble prinsippet om felles laksefiskerett for alle i Neiden fastsatt, slik at njauddåmsamene mistet denne særretten. Fra da av skulle neidenboerne drive laksefisket i elva i fellesskap.⁴² Den tiltakende fjellsamereindriften hadde også en sterk innflytelse på Njauddâm sijdd. Som i den tidlige perioden forstyrret den deres egne beitemarker, særlig etter at Finland stengte grensen for fjellsamene og Sør-Varanger ble enda viktigere for dem. De store flokkene la press på områdene i vest og gjorde det vanskeligere for skoltesamene å utøve sin egen reindrift.⁴³

---

³⁹ Ibid. s. 109–110.

⁴⁰ Lunde 1979, s. 198–199. Fløtingen ble enten tatt opp igjen eller fortsatt ut over 1900-tallet, da noen skoltesamer fløtet tømmer de hadde hugget på russisk side ned til den helt norske delen av Pasvikelva og solgte det til norske undersåtter. De norske myndighetene nedla etter hvert forbud mot denne aktiviteten (Andresen 1983, s. 157).

⁴¹ Wikan 1995, s. 108 ff.

⁴² Ibid, s. 116 ff; 121 ff.

⁴³ Vorren 1979, s. 79–80; Wikan 1995, s. 156–157.

Medlemmene i Njauddâm sijdd tilpasset seg den nye situasjonen på flere måter. Rundt 1845 begynte de å holde storfe, noe de ikke hadde gjort før. De fikk også utmål til såkalte amtssedler – som stadfestet bruksrett men ikke eiendomsrett – på områder ved Neidenelva. I følge Steinar Wikan var denne økte bofastheten et ledd i å beholde fisket som særrett, men det viste seg at den strategien ikke fungerte. Amtssedlene ble aldri løst ut, og storfeholdet gikk etter hvert tilbake.⁴⁴ Men eksperimenteringen med jordbruk munnet ut i oppdyrking av fellesjorda til fôr og etter hvert også poteter.⁴⁵ Senere på 1800-tallet begynte flere av skoltesamene å satse på reindrifta i større grad. Viktigst her var at brødrene Mikit og Boris Ivanovitsj ble ansatt for å vokte de fastboendes rein sammen med sine egne i den såkalte ‘skolteflokk’.⁴⁶ Innflytelsen fra naboene gjorde at de tok i bruk finsk språk. Det har blitt hevdet at også deres variant av det skoltesamiske språket antok finske trekk, på toppen av nordsamiske trekk fra tiden når sjøsamene var dominerende i Sør-Varanger.⁴⁷

På andre måter levde de som før. De fortsatte å flytte sesongmessig, og å bruke de gamle sijddområdene på finsk side. Laksefisket i elva fortsatte de å drive på tradisjonelle måten, med kastenot, livjelak, ved siden av det nye fellesfisket.⁴⁸ De holdt sterkt fast ved den russisk-ortodokse troen.⁴⁹ I 1851 skulle i det minste noen av dem også fremdeles ha ansett seg selv som russiske snarere enn norske undersåtter.⁵⁰ Demografisk vekst hadde de ikke – de holdt seg på rundt 20 individer,⁵¹ mot paččjokksamene som var rundt 100–130⁵² – men de beholdt hele veien preget som et eget folk i tiden fram mot århundreskiftet. Det samme kan en si om paččjokksamene, som beholdt den tradisjonelle levemåten og det tradisjonelle språket i mye høyere grad. De fortsatte å bruke norsk side til tradisjonelt bruk, ikke bare der de hadde rett til det eller fått garantert tillatelse, men også i Pasvikdalen hvor det var svært få bosettere og vanskelig for myndighetene å kontrollere grenseoverskridelser.⁵³

---

⁴⁴ Ibid. s. 111; 144.

⁴⁵ Niemi 1994a, s. 339.

⁴⁶ Ibid. s. 335 ff; Wikan 1995, s. 157; 164.

⁴⁷ Ibid. s. 279.

⁴⁸ Niemi 1994a, s. 325; Wikan 1995, s. 323 ff.

⁴⁹ Wikan 1995, s. 267.

⁵⁰ Ibid. s. 151.

⁵¹ Ibid. s. 189.

⁵² Andresen 1983, s. 75–76.

⁵³ Wikan 1980, s. 20; Andresen 1983, s. 80–81.

Kommunen fornorskes

Tiden rundt århundreskiftet utgjør uten tvil det største vannskillet i Sør-Varangers historie. Det viktigste momentet var at industrien ankom i form av gruvedriften til A/S Sydvaranger, noe vi skal se nærmere på i neste kapittel. Sydvaranger tiltrakk seg mange nordmenn, slik at de innen 1910 utgjorde flertallet i befolkningen.⁵⁴ Men kommunen havnet også i sentralmyndighetenes søkelys på grunn av den kulminerende fornorskingspolitikken. Selv om den finske innvandringen praktisk talt stoppet opp mot slutten av 1800-tallet, forble det finske språket dominerende i områdene i vest og i sør ettersom de norske holdt seg konsentrert rundt det nye tettstedet Kirkenes. Derfor innførte myndighetene en rekke utbyggende og fornorskende tiltak for å sikre at området forble under norsk kontroll. Bl.a. ble landets første statsdrevne internatskoler etablert her i 1905 – Fossheim internat i Neiden og Strand internat i Langfjorddalen. To år senere kom også Tårnet internat i Jarfjord.⁵⁵ Og de ekskluderende tiltakene overfor finsk innvandring ble forsterket gjennom strenger innvandringslover og jordsalgsloven av 1902, som direkte etterspurte norskkunnskaper fra kjøpere.⁵⁶

Mer indirekte ble også tanken om å kolonisere Pasvik tatt opp igjen. Selskabet til Fremme af Finmarkens Jordbrug ble grunnlagt i 1899 av Finnmarks stortingsrepresentanter, med amtmann Truls Graff som spirituell og etter hvert også formell leder. Selskabets aktiviteter kom utelukkende til å konsentrere seg om Sør-Varanger, og det la i første omgang større vekt på sitt ‘nasjonale oppdrag’ enn på å utvikle jordbruket. Tanken var å rekruttere dyktige jordbrukere av ‘ublandet norsk herkomst’ fra utenfor Finnmark og gjennom bl.a. gunstige lån å hjelpe dem med å etablere seg langs Pasvikelva fra Klistervatnet til Svanvik.⁵⁷ I tillegg til det finske innslaget har vi utsagn fra amtmann Graff som tyder på at Selskabets aktiviteter også kan ha vært ment å begrense paččjokksamenes bruk på norsk side av Pasvikelva.⁵⁸ Selv om Selskabet teknisk sett var et privat foretagende fikk det sterk støtte fra sentralt hold, og allerede det første året forelå 40 søknader. Men til tross for slike tilsynelatende gunstige betingelser munnet prosjektet ut i lite – bare tre av

---

⁵⁴ Lunde 1979, s. 132.

⁵⁵ Eriksen & Niemi 1981, s. 59 ff.

⁵⁶ Ibid. s. 79 ff; 147 ff.

⁵⁷ Røst 1978, s. 17 ff; 84 ff; Eriksen & Niemi 1981, s. 77 ff. Se Wikan 1980, s. 32 for et kart over bureisingsområdene til Selskabet og Statens bureising.

⁵⁸ Andresen 1983, s. 133–134.

de rekrutterte helnorske familiene ble langvarig boende i Pasvikdalen. I tiden etter 1904 la selskapet mindre vekt på 'ren' norskhet enn å styrke jordbrukets posisjon i Pasvik.⁵⁹

Det var flere grunner til at Selskabets opprinnelige fornorskningsprosjekt slo feil, bl.a. var det uår i Sør-Varanger akkurat da koloniseringen foregikk. Den grunnen som imidlertid ble mest brakt opp i samtiden var mangelen på infrastruktur.⁶⁰ Veiene fra 1870-tallet var nok tilstrekkelige for den typen jordbruk som ble drevet på 1800-tallet, men det var ikke det myndighetene ville ha. For mange i kommunen var fisket den viktigste næringen som jordbruket først og fremst støtte opp under.⁶¹ Mange holdt rein for transport – en tradisjon de finske innvandrerne hadde brakt med seg, og som mangler paralleller ellers i Finnmark.⁶² Alt dette ble sett ned på av amtsagronomene, som hadde sine egne idéer om hvordan jordbruket burde se ut basert på normer fra Østlandet. Folk burde bli mer bofaste og leve utelukkende av jordbruk.⁶³ Både veiprojektet på 1870-tallet og Selskabets aktiviteter var uttrykk for liknende holdninger, og drømmen om en 'ekte' norsk bondebefolkning i Sør-Varanger kom til å leve videre i årene etter.

I mellomtiden hadde områdene sør for Svanvik fått sin første faste befolkning. Fra 1903 av ble det ble reist gårder for skogvoktere som også skulle fungere som grensevoktere og hevde norsk suverenitet. I tillegg var det forventet at de skulle presse de russiske undersåttene bort fra å fiske på norsk side av Pasvikelva. Dette var en forlenging av en strammere norsk politikk overfor skoltesamenes bruk i området, som medførte at de ikke lenger fikk satt opp hytter o.l. på norsk side.⁶⁴ Men skogvokterne ser ikke ut til helt å ha levd helt opp til forventningene. De tilpasset seg de lokale forholdene ved å lære seg finsk og holde rein, til skogforvalter Arthur Klercks forargelse.⁶⁵ Videre skulle paččjokksamene i 1907 ha fisket *mer* på norsk side enn før, ikke mindre, og så sent som 1920 ble det sagt at slikt fiske flere steder var «meget almindelig».⁶⁶ Samme år fikk imidlertid skogvokterne et kraftig tilskudd ved at deler av Varanger bataljon ble sendt ned til

---

⁵⁹ Røst 1978, s. 84 ff; 104 ff.

⁶⁰ Ibid. s. 93 ff.

⁶¹ Lunde 1979, s. 139–140; 159 ff.

⁶² Wikan 1995, s. 154.

⁶³ Røst 1978, s. 44–45.

⁶⁴ Wikan 1980, s. 20; Andresen 1983, s. 222; Grensekomiteen av 1919 [I], 'Om fiskeriet i Pasvikelv m.v. i Finmarks grensetrakter', s. 1.

⁶⁵ Sør-Varanger Historielag 2001, s. 39–40.

⁶⁶ Andresen 1983, s. 157; Grensekomiteen av 1919 [I], 'Om fiskeriet i Pasvikelv m.v. i Finmarks grensetrakter', s. 1.

Pasvik, omtrent 100 mann. Deretter ble grensevernet stadig opptrappet.⁶⁷ Skogvokterne fikk dessuten etter hvert naboer, slik at 'Øvre Pasvik-kolonien' besto av seks familier på 1920-tallet.⁶⁸

Samtidig som grensen i Pasvik strammet til støtte påččjokksamene på nye utfordringer i Bøkfjord og Jarfjord. Begge disse stedene hadde befolkningen økt med omtrent 50% siden konfliktene på midten av 1800-tallet, og mot slutten av århundret hadde laksefisket blitt mye viktigere for dem. Før hadde det ikke hatt særlig betydning for de fastboende, men da kilenoten ble tatt i bruk hadde det blitt lukrativt. I 1899 hevdet 39 bosettere fra Bøkfjord og Jarfjord at laksefiske var hovednæringen deres.⁶⁹ Både mengden fiskere og måten de fisket på var sterkt inngripende i skoltesamenes tradisjonelle fiske, slik at de ble fordrevet fra flere av fiskeplassene i Bøkfjord.⁷⁰ De klaget til norske myndigheter, noe som etter hvert førte til en sterkt endret holdning til fiskeretten. Nå prøvde myndighetene å begrense påččjokksamenes bruk på norsk side så mye som overhodet mulig, og å forhandle til seg en avvikling av fiskeretten på lang sikt. De tillot, og ser i visse tider ut til å ha direkte oppfordret til, fiske på og i nærheten av skoltesamenes fiskeplasser. Etter hvert sluttet dermed skoltesamene å bruke flere og flere av dem.⁷¹

I 1904 ble tre av familiene i Påččjokk sijdd bofaste ved Boris Gleb, mens resten fortsatte sesongflyttingen. Som njauddâmsamene begynte de med storfehold.⁷² Vi vet at en påččjokksame allerede hadde bosatt seg ved Langvatnet før dette, og at noen også bosatte seg i Norge etter hvert.⁷³ Forholdene på russisk side spilte nok en rolle her. Skoltesamene hadde lenge blitt ansett av russiske myndigheter som de eneste rettmessige beboerne av sijddområdet, og da finske bosettere først kom dit gjorde de det med deres tillatelse.⁷⁴ Men selv om de fortsatte å ha en privilegert status, endret de russiske myndighetene tilnærmingen i 1904 da bosetterne skal ha fått rett til å delta i laksefisket.⁷⁵ Som med njauddâmsamene kan denne bofastheten dermed ha vært et ledd i å prøve

---

⁶⁷ Eriksen & Niemi 1981, s. 142 ff.

⁶⁸ Wikan 1980, s. 51.

⁶⁹ Andresen 1983, s. 77 ff; 132.

⁷⁰ Ibid. 152–153.

⁷¹ Ibid. s. 117 ff; 152 ff; 220 ff.

⁷² Niemi 1994a, s. 317–318.

⁷³ Andresen 1983, s. 158n143; Rasmussen 2021, s. 23.

⁷⁴ Wessel 1979, s. 34; RA/S-3761/D/Da/L0013/0002, s. 278; Grensekomiteen av 1919 [I], 'Almindelig oversikt', s. 5.

⁷⁵ Andresen 1983, s. 158–159.

å få kontroll på fisket. De fikk fremdeles gode inntekter fra å leie ut laksefisket nedenfor Skoltefossen ved Boris Gleb.

Denne økende tendensen til bofasthet kulminerte i 1918, da finske tropper angrep russisk Pasvik og satte hele lokalbefolkningen på flukt til norsk side. Finnene kom igjen i 1920, og denne gangen fikk de det som de ville – området ble finsk under navnet Petsamo. Felttogene og overtakelsen medførte enorme endringer for paččjokksamene – de fleste sa fra seg den tradisjonelle sesongflyttingen og bosatte de seg flere steder langs grensen. Sijdden ble oppløst.⁷⁶ Deretter fulgte en inngripende finsk kolonisering. Ifølge Einar Niemi skal denne omleggingen ha vært traumatisk for mange av de involverte.⁷⁷ I tiden etter felttogene var det bare de som bodde i Boris Gleb som fortsatte med laksefisket på norsk side, og i minkende grad.⁷⁸ Som vi skal komme tilbake til i kapittel 5 forsøkte Norge å forhandle til seg territorier i nord på dette tidspunktet, og som et ledd i disse forhandlingene ble skoltesamenes laksefiske forbudt i 1923.⁷⁹ Året etter ble Finland og Norge enige om formelt å avvikle både den generelle retten til fellesfiske i Pasvikelva og paččjokksamenes særretter i Bøkfjorden og Jarfjorden.⁸⁰ Dermed var paččjokksamene utestengt fra sine gamle områder på norsk side for godt.

Utviklingen i Njauddâm sijdd gikk i samme retning. Ut over 1890-tallet la de bort den tradisjonelle sesongflyttingen og ble mer eller mindre bofaste på fellesjorda, også kalt ‘Skoltebyen’, i Neiden.⁸¹ Omtrent samtidig ble fellesfisket i Neiden omorganisert til kastenotfiske, slik at dette ikke lenger var noe særegent for skoltesamene. Fisket ble gitt det finske navnet ‘kápälä’, og de gamle skoltesamiske betegnelsene som ‘livjelak’ falt ut av bruk.⁸² Så i 1903 ble fellesjorda oppstykket og delt ut som fem individuelle eiendommer av de norske myndighetene. Det kan ikke dokumenteres at oppstykkingen ble gjort med skoltesamenes samtykke, og det er usikkert nøyaktig hvorfor den ble gjennomført. En mulighet er at myndighetene ønsket å få orden på eiendomsforholdene i Neiden, ettersom de flere ganger hadde spurt hvilken rett skoltesamene hadde til jorda. Statssekretær Arnold Ræstad hevdet i etterkant at lokalmyndighetene hadde ønsket

---

⁷⁶ Ibid. s. 168 ff.

⁷⁷ Niemi 1994a, s. 318

⁷⁸ Andresen 1983, s. 171.

⁷⁹ Ibid. s. 193.

⁸⁰ Ibid. s. 200 ff.

⁸¹ Wikan 1995, s. 242.

⁸² Ibid. s. 372 ff.

å unngå å ha en ‘russisk enklave’ på norsk jord. Ordfører Andreas Wessel hevdet på sin side at det ble gjort for å lette A/S Sydvarangers ekspropriasjon i forbindelsen med en planlagt utbygging av Neidenelva.⁸³ Dette skal jeg komme tilbake til i neste kapittel.

Disse endringene til tross fortsatte skoltesamene i Neiden å markere seg som en egen gruppe overfor de finske og norske på begynnelsen av 1900-tallet. De fikk gjerdet inn Skoltebyen, og holdt stadig til der på enga slik at de finsktalende kalte dem for ‘kentalaiset’ – ‘engfolket’ eller ‘sletteboerne’.⁸⁴ Et par av dem hadde nå giftet seg inn i andre grupper, men det ble det ikke ansett som positivt. De fleste holdt seg også til den ortodokse troen, og de skulle være aktive «både på land og til vanns.»⁸⁵ Økonomisk sett var flere av dem velstående på grunn av reindriften, som de dominerte i distriktet. Her spilte det nok en rolle at den fjellsamiske reindriften hadde gått tilbake, slik at gårdsreindriften til de fastboende, som Njauddâmsamenes reindrift ble regnet under, tok over som den viktigste i kommunen.⁸⁶ Mikit og Boris Ivanovitsj spesielt tjente godt på posisjonen som reinvoktere av skolteflokkene.⁸⁷

Imidlertid begynte tiden å gå mot dem. Etter at de finske felttogene oppløste Paččjokk sijdd ble forbindelsene med de andre skoltesamene og den russisk-ortodokse menigheten brutt.⁸⁸ ‘Forfinskingen’ tiltok og deltakelse i norske gudstjenester medførte at flere etter hvert forlot den ortodokse troen til fordel for den læstadianske bevegelsen.⁸⁹ Ungene ble, etter at sognepresten overtalte mødrene, sendt på internatskolen hvor de kun fikk undervisning på norsk og ble lært opp i luthersk kristendom.⁹⁰ Skoltesamer begynte å flytte ut fra Neiden til andre steder i kommunen, og ekteskap med folk fra de andre etniske gruppene ble stadig vanligere.⁹¹ Innen 1926 hadde de unge sluttet å snakke skoltesamisk med hverandre.⁹²

Deretter mistet skoltesamene den dominante posisjonen i reindriften. Siden 1911 hadde den blitt drevet i regi av Neiden fisker- og gaardbrukerforening, som stadig innskrenket friheten til

---

⁸³ Einar Niemi og Steinar Wikan er uenige på dette punktet. Niemi tar utgangspunkt i Ræstad og Wessel, mens Wikan setter eiendomsforholdene først (Niemi 1994a, s. 339–340; Wikan 1995, s. 238 ff).

⁸⁴ Paulaharju 2021, s. 233; 241; Wikan 1995, s. 235.

⁸⁵ Wikan 1995, s. 168–169.

⁸⁶ Wikan 1995, s. 162; Niemi 1994a, s. 335 ff.

⁸⁷ Niemi 1994a, s. 335 ff; Wikan 1995, s. 157; 164 ff.

⁸⁸ Niemi 1994a, s. 340.

⁸⁹ Wikan 1995, s. 169; 271.

⁹⁰ Wikan 1995, s. 280 ff.

⁹¹ Wessel 1977, s. 95.

⁹² Wikan 1995, s. 169.

reingjeterne. Så i 1928–1929 ble foreningen omorganisert til et rent reindriftslag, og de skoltesamiske reinpasserne sagt opp. Posisjonen ble gitt til en nordsame, Ole Andreas Magga, og skolteflokket gikk i oppløsning.⁹³ Senere, ut over 1930-tallet, prøvde en gruppe i bygda å gjøre Neidenelva mer farbar for laksen ved å sprengte ut en laksetrapp ved kulpen hvor kastenotfisket hadde blitt drevet i uminnelige tider. Skoltesamene, som var blant de eneste som fremdeles var engasjert i fellesfisket på den tiden, organisert ikke noen motstand.⁹⁴

I 1938 kunne tidligere distriktslege og ordfører Andreas Wessel opplyse at skoltesamene i Neiden helst levde av sauene og kyrne sine – reinantallet hadde «sunket sammen til en ubetydelighet.» Før sanket de «i *villmarken*, da de ubetydelige jordflekker hver familie har ikke kan yde stort.»⁹⁵ Men slik førsanking bedrev alle neidenboerne, og skoltesamene benyttet seg fremdeles av den etablerte bruksretten til bestemte moseplasser på finsk side helt til etter andre verdenskrig.⁹⁶ Ti år før Wessels beretning kunne dessuten den finske etnografen Samuli Paulaharju karakterisere enga de bodde på som god slåttemark.⁹⁷ Men av flere utenforstående ble de altså ansett som forfalne, og etter hvert regnet mange dem som en forsvunnen folkegruppe. Slike tanker motbeviste skoltesamene da de på 1960-tallet begynte å organisere en kulturell gjenreiseing som har fortsatt inn i nåtiden. Men det faller utenfor denne oppgavens tidsrom.⁹⁸

Mens det skoltesamiske elementet i Sør-Varanger i løpet av mellomkrigstiden i stor grad var blitt utestengt og usynliggjort, fremsto de finsktalende i den samme perioden i enda større grad enn før som en trussel for myndighetene. Særlig var dette fordi den nye naboen i øst ble ansett som å ha en sterk innflytelse over både dem og den samiske befolkningen. Under finsk styre ble Petsamo kraftig modernisert bl.a. gjennom en rekke koloniseringsprosjekt som gjorde bosetterne på norsk side misunnelige og styrket finsk kultur på norsk side i enda større grad. I møte med dette trappet myndighetene opp avskjermingspolitikken overfor Finland – samkvem på tvers av grensen ble sterkt innskrenket.⁹⁹ Samtidig oppstod det nærmest et kappløp om hvem som kunne bygge ut Pasvikkdalen først. Norge bygde vei over land fra Kirkenes til Svanvik på 1920-tallet, slik at

---

⁹³ Niemi 1994a, s. 341 ff; Wikan 1995, s. 170 ff.

⁹⁴ Wikan 1995, s. 376; 393 ff. Kulpen ble ødelagt ved sprenging i 1956, men en ny ble støpt i betong. (ibid. s. 403 ff).

⁹⁵ Wessel 1977, s. 95.

⁹⁶ Wikan 1995, s. 259.

⁹⁷ Paulaharju 2021, s. 241.

⁹⁸ Niemi 1994a, s. 345 ff; Wikan 1995, s. 418.

⁹⁹ Eriksen & Niemi 1981, s. 196 ff.

området ikke lenger var så isolert som det hadde vært da Selskabet holdt på. Tiden var inne for å ta koloniseringstanken opp igjen.¹⁰⁰

Ut over 1930-tallet organiserte Statens bureising i Pasvikdalen det største koloniseringsprosjektet i Norges historie. Veier ble bygd helt sør til Øvre Pasvik, en mengde myrer ble drenert og en rekke gårder utmålt og delvis dyrket for de innreisende, først og fremst norske, bønderne.¹⁰¹ Meningen var tredelt – foruten å motvirke finsk innflytelse skulle prosjektet, både gjennom å tilby lønnsarbeid og på lang sikt å legge opp til jordbrukssamfunn i Pasvikdalen, motarbeide arbeidsledigheten som fulgte de økonomiske krisene i mellomkrigstiden. Og for det tredje gikk det, som prosjektleder Sverre Mosling sa det, ut på å gjøre ‘nomadefolket’ i dalen til en fast bondebefolkning. De stort sett finsktalende bosetterne i dalen holdt jordbruket sitt gående ved bl.a. å høste fra naturen, holde gårdsrein og ta lønnsarbeid i skogen. Nå skulle de bli ‘ekte’ norske bønder.¹⁰² Parallelt med bureisingen ble den hemmelige Finnmarksnevnden grunnlagt for å samordne fornorskingspolitikken. Den spilte en veldig viktig rolle i utformingen av koloniseringsarbeidet, som endte opp med å omfatte mye mer enn bare jordbruk. Pga. nemndens arbeid vokste f.eks. Svanvik opp som en livlig ‘norsk koloni’ i Pasvikdalen, med egen kirke, ungdomsskole og demonstrasjonsgård, samt anlegg for turister og en tollstasjon.¹⁰³

Fra et fornorskingsperspektiv må koloniseringen av Pasvikdalen anses som en storsuksess. Området ble en norsk kulturell bastion.¹⁰⁴ Eksemplet ble brukt for å oppmuntre til lignende prosjekter i andre grensestrøk, blant annet Neiden og Bugøyfjord. Det munnet ut i mindre koloniseringsprosjekter i to myrområder i Neiden: deler av Ferdesmyra ble drenert og dyrket «som en slags lokal motvekt til det som skjedde i Pasvik», og penger ble bevilget til bureising på Bødkermyrene.¹⁰⁵ Innen 1940 hadde befolkningen i Sør-Varanger steget til nesten 10 000, hvorav mer enn 70 % var etnisk norske.¹⁰⁶ Koloniseringen var, sammen med en rekke andre fornorskingstiltak og mer upersonlige prosesser som dannelsen av det norske sentrumet Kirkenes, en del av det som produserte dette resultatet. De andre etniske gruppene ble mindre synlige

---

¹⁰⁰ Wikan 1980, s. 81 ff.

¹⁰¹ Ibid. s. 117 ff; 121 ff; 131 ff; 148 ff; 164; Eriksen & Niemi 1981, s. 228 ff.

¹⁰² Wikan 1980, s. 204 ff.

¹⁰³ Ibid. s. 108 ff; 182 ff; 205–206; Eriksen & Niemi 1981, s. 228 ff.

¹⁰⁴ Wikan 1980, s. 193; 207–208; Eriksen & Niemi 1981, s. 236–237.

¹⁰⁵ Wikan 1980, s. 208–209; Wikan 1995, s. 148; Eriksen & Niemi 1981, s. 283 ff.

¹⁰⁶ Lunde 1979, s. 132; 617.

samtidig som flere samisk- og finskættede smeltet inn i majoritetsbefolkningen.¹⁰⁷ Sør-Varanger var «i løpet av en generasjon [blitt] forvandlet fra et samisk og kvensk til et norsk herred.»¹⁰⁸

Analyse

Elimineringstendensen

Som vi så begynte den ikke-skoltesamiske bosettingen av Sør-Varanger – gjennom det nye sjøsamiske samfunnet i Bugøyfjord, Njauddâms grenseland – med sijddens uttrykkelige samtykke. De første sjøsamene i Sør-Varanger gikk gjennom det etablerte samfunnet og dets systemer for å finne plassen sin i sitt nye område. Men med siidasystemets avvikling i Finnmark, det medfølgende tapet av respekt for det samme systemet og den stadig økende innflyttingen til områder som nå ble ansett som ‘ledige’, skiftet denne holdningen til tvert om å ignorere skoltesamisk råderett: bosetterne forholdt seg direkte til skoltesamenes land og vann – ansett på en *terra nullius*-lignende måte – og omskapte dem i sitt bilde. Dette er, som Patrick Wolfe påpeker, startpunktet for enhver settlerkolonial prosess ettersom det gjør bosettingen til et nullsumspill, en konkurranse mellom to samfunn om kontroll over land og vann.¹⁰⁹

Samtidig så vi at den økte nordsamiske bosettingen og bruken av Njauddâm, og etter hvert også Paččjokk, ikke umiddelbart førte til noe radikalt brudd internt i det skoltesamiske samfunnet. Sjøsamene holdt seg konsentrert langs kysten og bodde for seg selv, mens skoltesamene fortsatte med sin tradisjonelle levemåte. De innflytterne som ser ut til å ha fremstått som mest inngripende på dette tidlige stadiet var fjellsamene, og av dem var det langt fra alle som bodde i Sør-Varanger hele året. Det faktum at reindriften er svært arealkrevende tilsier også at det kom til å være sånn. De andre bosetterne, de finske og norske inkludert, tok alt i alt mindre plass, isolerte som de var i ‘koloniene’ sine. I første omgang er det altså mulig å snakke om flere små samfunn – skoltesamiske, nordsamiske, finske, norske og blandede – som eksisterte parallelt med, snarere enn å ‘utkonkurrere’, hverandre.

---

¹⁰⁷ Gorter 1981, s. 12–13; Niemi 1981.

¹⁰⁸ Eriksen & Niemi 1981, s. 342.

¹⁰⁹ Wolfe 1994, s. 93–94; Wolfe 1999, s. 26–27; Wolfe 2006, s. 395.

Men litt etter litt trengte også fiskerne og jordbrukerne seg inn på skoltesamenes ressurser. Den nye bygda Neiden utgjør kanskje det klareste og tidligste eksemplet. Finlenderne bosatte seg her rett opp i en av njauddåmsamenes viktigste boplasser, og presset seg inn i laksefisket i elva. Etter hvert ble hele fisket fullstendig forfinsket, slik at skoltesamenes tradisjonelle fiskeform med kastenot i dag nærmest utelukkende er kjent som 'kämpälä-fisket'. Paččjokksamene var heldigere i at de hadde fått stadfestet rett til å fortsette med deler av sitt tradisjonelle bruk på norsk side, og at staten lenge sa seg villig til å forsvare dette. Men også de opplevde å miste kontrollen over ressursene etter hvert som bosetterne i Bøkfjord og Jarfjord tok i bruk fiskeplassene deres og myndighetene aksepterte disse som bortfalte. Tilsvarende med fløtingen i Pasvikelva, som ble tatt over av andre. Hver for seg kan de enkelte hendelsene fremstå som små, men den samlede tendensen er til at skoltesamenes ressurser ble tatt over av bosetterne.

Konkurransen mellom folkegruppene var dessuten ikke jevn. Innenfor sine tradisjonelle områder og sitt begrensede folketall hadde skoltesamene langt færre økonomiske, politiske og kulturelle ressurser å ta fra enn de innflyttende bosetterne. Dette utgjør et eksempel på det som Wolfe kaller for førakkumulering, hvor bosetterne stadig kan dra nytte av de større, mektigere og rikere samfunnene de kommer fra.¹¹⁰ Uansett om de var nordsamiske, finske eller norske, var bosetterne langt flere i antall, noe som i seg selv utgjorde en enorm fordel. De kom dessuten fra samfunn som både hadde lang historie med å bosette samiske områder og tilhørte det europeiske storsamfunnet med sin koloniseringserfaring. Bosetterne hadde allerede eksisterende holdninger og tilnærminger, med utgangspunkt f.eks. i *terra nullius*-lignende diskurser, som forutsetning. Men den største fordelene var nok at bosetterne hadde de norske myndighetene på sin side. Den konstante iveren etter å få de skoltesamiske områdene bosatt og fornorsket gjorde at staten investerte betydelige ressurser i Sør-Varanger. Og vi har flere eksempler på at det nye lovverket etablert i etterkant av bosettingen rammet skoltesamene, bl.a. da fisket i Neidenelva ble gjort til en fellesrett.

Samtidig kunne myndighetene tvert om gripe inn på skoltesamenes side, som da bosetterne i Bøkfjord forsøkte å få paččjokksamenes fiskerettigheter avviklet på 1860-tallet. Og skoltesamene fant hele veien nye muligheter i situasjonene som oppstod. De tok i bruk nye språk og ressurser, og benyttet sjansene til å opprettholde eller styrke tradisjonelle næringer. Særlig var dette tilfellet innenfor reindriften, hvor paččjokksamene – i motsetning til de i Njauddâm – fikk nytte av den

---

¹¹⁰ Wolfe 2012, s. 136 ff.

fjellsamiske reindriften, siden de kunne samarbeide med fjellsamene om å beite på norsk side. Og njauddåmsamene vant jo regelrett tilbake den dominante posisjonen innenfor reindriften gjennom den nye skolteflokk til brødrene Ivanovitsj. De fortsatt også å fiske i Neidenelva, mens paččjokksamene tjente gode penger på å forpakte laksefisket ved Boris Gleb.

Men den ujevne konkurransen fikk etter hvert konsekvenser for kulturen og levemåten deres da den førte dem i retningen bofasthet og assimilering inn i majoritetskulturen. Denne sakte utviklingen akselererte ofte gjennom plutselige brudd. Når myndighetene for eksempel la om politikken overfor paččjokksamene var det lite de kunne gjøre for å opprettholde fisket på norsk side. Mest dramatisk var de finske felttogene, som direkte løste opp sijdnen, fikk paččjokksamene til å bosette seg og brøt forbindelsen med skoltesamene i Neiden. Et siste eksempel var da skolteflokk ble oppløst som konsekvens av at reindriftslaget avsatte vokterne. Alle disse eksemplene demonstrerte at skoltesamene hadde havnet i avhengighetsforhold til en vilkårlig makt – majoritetssamfunnet hadde etablert kontroll over situasjonen, og tradisjonelt skoltesamisk bruk fortsatte bare med dets tillatelse.

Vi ser altså at tendensen i Sør-Varangers historie er til at skoltesamene ble umyndiggjort, fratatt kontrollen og fortrent som et eget folk. Først grep bosetterne inn i ressursgrunnlaget, deretter valgte skoltesamene å gå over til mer bofaste levemåter, og til slutt la de gradvis fra seg den gamle kulturen. Tendensen gikk med andre ord i retning *eliminering* av det skoltesamiske elementet i Sør-Varanger. Alt dette skjedde over lang tid, ofte gradvis, og prosessen var langt fra ensidig. Skoltesamene har aldri forsvunnet, og har alltid benyttet seg av sjansene som har reist seg til å leve videre. Det er slett ikke snakk om en reell eliminering, heller ikke en radikal endring påført utenfra en gang for alle, men nettopp en tendens som dukker opp om og om igjen i Sør-Varangers historie. Og det er denne *tendensen* som, ifølge Wolfe, utgjør selve kjernen i settlerkolonialismen.¹¹¹

Suverenitetens folk

Bosetterne i Sør-Varanger etablerte altså nye lokalsamfunn som over tid utkonkurrerte de skoltesamiske samfunnene Njauddâm og Paččjokk. Men samtidig som de innførte en ny samfunnsstruktur var de også representanter for en ny suverenitet over skoltesamiske områder:

---

¹¹¹ Wolfe 2006 passim.

den norske staten. Grensekonvensjonen utgjorde den formelle etableringen av norsk suverenitet over Sør-Varanger, men den hadde som utgangspunkt at det allerede eksisterte en ‘privativ’ befolkning under norsk jurisdiksjon innenfor siddområdene. Og bosetterne som kom etter 1826 var like innviklet i norsk suverenitet, ettersom staten gjennomgående ‘anvendte’ dem for å etablere kontroll over dette ‘utsatte’ grensedistriktet. Ifølge Lorenzo Veracini er det nettopp slike forhold til suverenitet som skiller settlere fra andre migranter, i den grad de ikke tilpasser seg den allerede eksisterende situasjonen, men heller ‘bærer’ med seg en suverenitet som de hevder mot både urfolk og ‘utenforstående’.¹¹²

Helt fra sent på 1700-tallet av ble skoltesamene, som vi så i forrige kapittel, definert ut av folkene som kunne utøve sin egen suverenitet. Sijddenes rettsordning ble ikke anerkjent, hverken av partene i grensekonvensjonen eller av innflytterne som anså de skoltesamiske områdene på *terra nullius*-lignende måter. Innflytterne utgjorde på sin side en forlengelse av norsk jurisdiksjon og norsk samfunn, og var dermed utøvere av norsk suverenitet. Men de ulike folkegruppene var langt fra likeverdige på dette punktet. Nordsamene, som utgjorde bosettingsgrunnlaget for grensekonvensjonen, utøvde ikke suverenitet som samer, men som norske statsborgere. I tiden da det var tilstrekkelig å ha en befolkning under norsk jurisdiksjon i fellesdistriktet, kunne de altså være ‘suverenitetens folk’¹¹³ i møte med skoltesamene. Men etter hvert var dette ikke nok. Hverken reindriften eller sjøsamelivet var ‘norsk’ nok, og det var her de norske og finske bosetterne kom inn som representanter for ‘ekte’ bondekultur. En mer bofast befolkning ble ansett som nødvendig for å gjøre området til en del av Norge, og utgjorde dermed et mer legitimt uttrykk for norsk suverenitet.

Statusen til de finske innvandrerne endret seg også etter hvert, for det første i at de ble diskursivt forflyttet til å være *fremmede* suverenitetsutøvere, forlengelser av den finske staten som spredte en annen kultur og et annet samfunn med en farlig innflytelse over både samer og nordmenn. ‘Den finske fare’ ble tett knyttet opp mot kulturen, som dermed fremsto som en sikkerhetspolitisk trussel i seg selv. Følgelig ble finsk kultur motarbeidet fra sentralt hold med ekskluderende og fornorskende inngrep, bl.a. i jordpolitikken. I parallell ble bondekulturen som hadde etablert seg ved siden av og sammen med sjøsamekulturen selv vurdert som utilstrekkelig for å ivareta

---

¹¹² Veracini 2010, s. 3; Veracini 2015, s. 32 ff.

¹¹³ Begrepet er lånt fra Veracini. (Veracini 2016, s. 253–254) Han ser ut til å mene at det stammer fra Jared Sexton (Sexton 2016) men jeg har ikke klart å finne det i hans artikkel.

nasjonens interesser, ettersom den omfattet andre, mindre sedentære inntektskilder og et lite 'rasjonelt' jordbruk. Dermed kunne Sverre Mosling som nevnt snakke om 'nomadefolket' i Sør-Varanger uten referanse til den samiske befolkningen i kommunen. 'Siviliserende bønder' ble diskursivt omformet til 'irrasjonelle nomader' som måtte bli faste og nasjonale gjennom bl.a. koloniseringsprosjektene.

Etter hvert ble det altså slik at det bare var helt fastboende nordmenn som fremsto som legitime utøvere av norsk suverenitet. Både fremmed kultur og 'nomadisk' levesett ble indikatorer på utilstrekkelig norsk kontroll i distriktet, slik at nordsamene og de finsktalende ble diskursivt omskapt til å vær 'utenforstående' vis-à-vis det norske settlersamfunnet. Vi ser her en parallell til elimineringsstendensen overfor skoltesamene: økt rotfeste og hegemoni for det *norske* samfunnet. Dette utgjør den oppbyggende delen av settlerkolonialismen: den skaper et nytt samfunn. Men som vi så innebar etableringen av dette samfunnet en systematisk fortrenging av andre kulturer og samfunnsstrukturer. Slik fortrenging er, ifølge Wolfe og Veracini, en del av settlersamfunnets natur.¹¹⁴

Wolfe påpeker at det nye samfunnet aldri egentlig kan erstatte det gamle – så lenge urfolket fortsetter å eksistere som et eget folk vil de utgjøre en levende påminnelse om at den nye ordenen er bygd på toppen av en annen, mot den opprinnelige befolkningens vilje. Uansett hvor mye makt de har vil urfolket dermed fremstå som en moralsk trussel som har potensiale til å undergrave settlersamfunnets legitimitet. Som en del av prosessen med å etablere legitimitet tenderer dermed settlersamfunnet til å fortrenge urfolkselementet.¹¹⁵ Med andre ord: skoltesamene representerte en opprinnelig samfunnsorden som det norske samfunnet aldri kunne erstatte ved bare å eksistere. På tilsvarende måte kan en si at de nordsamiske og finske bosetterne representerte andre, *mulige* samfunnsordener som truet med å fortrenge den norske. En kan se dette ganske rett fram i frykten for 'forfinsking' og den finske koloniseringen av Petsamo: frykten var for at finnene skulle gjøre det samme som nordmennene og utkonkurrere dem i settlerkoloniseringen. Slik frykt utgjør bakgrunnen for Veracinis påstand om at settlersamfunn utøver en type suverenitet som i løpet av den pågående legitimeringsprosessen må etablere kontroll over både urfolk og 'utenforstående'

---

¹¹⁴ Wolfe 2006, s. 388 ff; Veracini 2010, s. 33 ff.

¹¹⁵ Wolfe 2016, s. 34 ff.

grupper, ettersom begge på hver sin måte blir ansett som å ha potensiale til å undergrave den nye ordenen.¹¹⁶

Legitimerings- og fortreningsprosessen er ikke ensformig, men involverer en rekke ‘strategier’ som Veracini betegner ‘forflyttelser’ ettersom de ‘forflytter’ de berørte gruppene til en diskursivt og/eller materielt nøytralisert posisjon vis-à-vis settlersamfunnet.¹¹⁷ De to som uten tvil utgjorde de viktigste i Sør-Varangers historie var *påført livsstilsendring* og *assimilering*¹¹⁸ – at befolkningen gradvis, i samspill mellom upersonlige samfunnsprosesser, enkelthendelser og målrettet koloniserings- og fornorskingspolitikk, ble ført i retning absorpsjon inn i det bofaste, jordbruks- og industribaserte, norske Sør-Varanger. For paččjokksamene sin del representerte avviklingen av fiskerettighetene på norsk side en form for *administrativ* forflyttelse¹¹⁹ – i likhet med grensekonvensjonen, som nevnt i forrige kapittel. Av rent diskursive forflyttelser kan en særlig finne en rekke eksempler på *konseptuell* forflyttelse, hvor de ulike gruppene ble plassert i en fremmed kategori utenfor settlersamfunnet.¹²⁰ Som jeg allerede påpekte i forrige kapittel kunne f.eks. en folkegruppe bli knyttet opp mot en annen nasjon enn den norske – dette ble gjort med de finske bosetterne og skoltesamene. Ellers kunne de bli definert som å tilhøre en irrasjonell eller umoderne livsform – som betegnelsen ‘nomadefolket’ er et klart eksempel på.

Disse siste viser at forflyttelsene på sin måte i like stor grad kunne konstituere de berørte som en trussel. Gjennom slike diskursive konstruksjoner ble de finske innvandrerne gjort om til forlengelser av den finske staten, nordsamene til utilstrekkelig nasjonale nomader og skoltesamene til russere. Men siden de også var *fremmedgjørende* kategorier legitimerte de inngripende og ekskluderende tiltak overfor dem, som den språkbaserte jordpolitikken, koloniseringsprosjektene og oppstykkingen av den skoltesamiske fellesjorda i Neiden. Det var samspillet mellom de ulike forflyttelsene som til syvende og sist spilte den avgjørende rollen.

Lag på lag

---

¹¹⁶ Veracini 2010, s. 16 ff.

¹¹⁷ Ibid. s. 33 ff

¹¹⁸ Ibid. s. 37 ff; 44

¹¹⁹ Ibid. s. 44

¹²⁰ Ibid. s. 35–36

En kan si at skoltesamene møtte tre ‘bølger’ med bosettere i perioden fram til andre verdenskrig. Den største folkegruppen i Sør-Varanger var først samer, så finsktalende og så etnisk norske, og forut for denne utviklingen gikk statusen som suverenitetens folk ‘i arv’ mellom gruppene etter hvert som forholdene og myndighetenes perspektiv endret seg. Hver av disse bølgene ‘bygde på’ de forrige, samtidig som de *motvirket* de som kom før. Sjøsamebruket og fjellsamereindriften ble marginalisert etter hvert som bondekulturen gjorde sitt inntog, og den finske kulturen ble mål for assimilering gjennom den norske bølgen og den medfølgende fornorskingen. Men alle hadde til felles at de, litt etter litt, styrket norsk suverenitet og undergravde skoltesamenes eksistens som et eget folk. I den forstanden spilte det liten rolle om det var nordsamisk, finsk eller norsk kultur som sto bak. Produktet ble en stadig ‘renere’ settlerkolonialisme: mer og mer bofast, mer og mer norsk og med mindre og mindre plass til skoltesamene.

Imidlertid er det viktig å påpeke at dette ikke innebar at staten styrte alt bak kulissene. Som Veracini understreker forflytter settlere seg til urfolksområder av sine egne grunner og for sin egen skyld,¹²¹ og som Wolfe påpeker er det ofte de som tar initiativet i fortreningsprosessen.¹²² Dette var også tilfellet i Sør-Varangers historie. Folk flyttet inn fordi de ville ta nytte av naturressursene og tjene til livets opphold. Og det var fjellsamene som forstyrret njauddâmsamenes reindrift, de finske innvandrerne i Neiden som trengte seg inn i laksefisket, bosetterne i Bøkfjord og Jarfjord som nektet paččjokksamene å benytte fiskeplassene sine. Til og med i de tilfellene hvor myndighetene direkte eller indirekte deltok i koloniseringsprosjekter, var disse helt avhengige av at folk faktisk var villige til å flytte inn i kommunen. Det var den dimensjonen som skilte Statens bureising på 1930-tallet fra f.eks. Selskabet til Fremme af Finmarkens Jordbrug – folk ønsket, bl.a. for å befri seg fra arbeidsløsheten som regjerte i den tiden, å slå seg ned i Sør-Varanger. Slik det i praksis foregikk i historien var det altså heller sånn at staten ‘dro nytte av’ de ulike folkegruppene som flyttet inn i det nye området av egen vilje, gjennom at de styrket norsk suverenitet.

Med andre ord involverte prosessen en rekke agenser handlende med og mot hverandre. Hva enn de involverte mente med det de gjorde, resulterte det totalt sett i en stadig ‘ekspropriering’ av skoltesamene gjennom at det særegne med dem ble allment, og en samtidig fortrenning av ikke-norske, ikke-bofaste kulturer. Land, vann og kultur ble stadig ‘nasjonalisert’, ikke minst fordi

---

¹²¹ Veracini 2010, s. 3–4.

¹²² Wolfe 2006, s. 391 ff.

staten aldri var langt borte, klar til å hevde kontroll. ‘Invasjonen’ ble en struktur, ikke en hendelse¹²³ – og heller ikke en stillestående struktur, men en struktur som ble etablert om og om igjen.

---

¹²³ Wolfe 1994, s. 96; Wolfe 1999, s. 2.

KAPITTEL 4

Aktieselskabet Sydvaranger

Fortelling

Industrien kommer til Sør-Varanger

A/S Sydvaranger ble grunnlagt i 1906 for å utnytte jernressursene som fantes i Sør-Varanger. Sentrum ble strekningen fra Kirkenes, som skulle være utskipingshavn, til Bjørnevatn litt lenger sør, hvor malmen lå. Situasjonen som fulgte ble entusiastisk beskrevet av noen finske ‘lapplandsfarere’ året etter:

Det är på grund af dessa betingelser som ett rikt pulserande lif uppstått i en trakt, där för några år tillbaka endast en eller annan fjällapp strök om kring med sin renhjord. Där grufvorna äro eller rättare sagdt skolla blifva, uppbygger man som bäst ‘Grufbyen’. [...] Raskast växer dock hamnstaden Kirkenaes upp. För några år sedan funnos här utom prästgården och en liten lappkyrka, endast klockarens och postmästarens gårdar. Nu växer staden med amerikansk fart.¹

Sommeren 1906 arbeidet omkring 1 000 mennesker for selskapet, i en kommune hvor den totale befolkningen bare få år før hadde ligget på under 2 000. Folk hørte ryktene om ‘verdens største malmfelter’ og så muligheten for å tjene til livets opphold.² Forhåpningene var store også fra myndighetenes side. Initiativet bak selskapet kom sørfra, og det ble ansett som en mulighet for å styrke det norske samfunnets posisjon i distriktet. Anleggsleder Inge Thoresen Wiull sa seg enig: der jordbrukskoloniseringen hadde slått feil skulle gruvedriften ta over.³

En av måtene myndighetene prøvde å sikre dette på var gjennom å begrense hvem bedriften kunne ansette. I kontrakten ble det bestemt at bare norske og svenske statsborgere skulle jobbe for Sydvaranger. Dette var et kontroversielt punkt – noen fryktet det ville føre til at svensker ble flertall i kommunen, mens andre mente det utelukket en metode for å fornorske finsktalende som bodde i Norge uten statsborgerskap.⁴ Både ansettelsesbestemmelsene og den praktiske diskrimineringen

---

¹ RA/S-3761/D/Da/L0013/0002, s. 198.

² Lunde 1979, s. 318 ff; 132.

³ Fasting 1956, s. 51; Røst 1978, s. 111–112; Eriksen & Niemi 1981, s. 126 ff.

⁴ Fasting 1956, s. 40–41.

ble etter hvert mindre strenge, men selskapet hadde uansett en fornorskende effekt. Flertallet av arbeiderne var etnisk norske, slik at nordmenn allerede hadde blitt det absolutte flertallet i befolkningen da produksjonen startet opp i 1910.⁵ For de andre som kom, fungerte gruvesamfunnet assimilerende. Tendensen var at en la fra seg etnisk identitet til fordel for klassesamhold.⁶ Dermed vokste Kirkenes–Bjørnevatn fram som en norsk ‘koloni’ i den tidligere samisk- og finskdominerte kommunen.

Gruvedriften hadde en enorm utbyggende effekt. For det første ga selskapet økonomisk innhold til Kirkenes’ formelle sentrumsstatus. Før 1906 hadde kommunen kun hatt ett tettsted, fiskeværet Bugøynes som var mer tilknyttet Vadsø enn bygdene i Sør-Varanger, og administrasjonen var spredt i de områdene hvor nordmenn bodde, hovedsakelig Elvenes og Jarfjord.⁷ Det var først og fremst kirken som ga Kirkenes en viss sentral posisjon, slik at stedet ble prioritert i veinettet på 1870-tallet.⁸ Den nye økonomiske utviklingen knyttet Sør-Varanger tettere sammen. F.eks. ble en rekke andre bedrifter, både på Kirkenes og i distriktene, grunnlagt i etterkant av 1906.⁹ Og selv om jordbruket ikke vokste umiddelbart som følge av gruvedriften, ble det nye sentrumet etter hvert uvurderlig for avsetning av produkter.¹⁰ Det nye sentrumet knyttet også kommunen tettere til Norge, først og fremst gjennom at det ble hurtigrutas nye endepunkt.¹¹

I tillegg til slik indirekte påvirkning bidro bedriften direkte til utbyggingen på flere måter – den fikk bygd kaier, jernbane, boliger, hotell, kulturhus og vann- og kloakksystemer.¹² Lokaler ble leid ut til en rekke formål, bl.a. skole, ungdomslag og lakseklekkeri.¹³ Kanskje viktigst av alt var at selskapet gjennom hele mellomkrigstiden var eneste leverandør av strøm i hele kommunen. Strøm ble overført fra kraftverkene, først til Kirkenes–Bjørnevatn, senere også til Jarfjord, Sandnes og til slutt Strand og Svanvik.¹⁴ Disse siste var sammen med ferjeforbindelsen med Finland over

---

⁵ Eriksen & Niemi 1981, s. 128 ff; 149–150.

⁶ Evjen 2021, s. 203

⁷ Sør-Varanger historielag 2003, s. 62; Wikan 1995, s. 291.

⁸ Lunde 1979, s. 204–205.

⁹ Ibid. s. 517–518.

¹⁰ Ibid. s. 430 ff.

¹¹ Ibid. s. 474 ff.

¹² Sør-Varanger Historielag 2001, s. 20; 61 ff; Lunde 1979, s. 459; 465–466.

¹³ Ibid. s. 557; 629; Wikan 1995, s. 394–395.

¹⁴ De mer perifere distriktene fikk ikke strøm før etter andre verdenskrig. Lunde 1979, s. 463 ff

Svanevatn, som ledelsen i selskapet stod for, svært nyttige for Statens bureising og omskapingen av Svanvik til et norsk sentrum i Pasvikdalen.¹⁵

Som Oscar A. Torgersrud fra Sør-Varanger historielag har sagt det: «Av regnskap og årsberetningene til bedriften gjenspeiles den økonomiske tilstanden i hele kommunen. Alt dreide seg jo om A/S Sydvaranger.»¹⁶ I perioden etter 1919, selskapets verste år før andre verdenskrig, var det sterk frykt for at en mulig masseoppsigelse ville destabilisere hele lokalsamfunnet.¹⁷ Ledelsen spilte på denne frykten i korrespondanse med sentralmyndighetene gjennom å påpeke hvor mange de holdt i arbeid.¹⁸ Som formann Carl Lundh formulerte det: «A/S Sydvaranger er Norges viktigste faktor i henseende til at faa gjort Øst-Finmarken til et virkelig norsk land.»¹⁹ Dermed fikk de for første gang statslån, samtidig som myndighetene satte i gang veiprosjekter for å holde den nye befolkningen fast i Sør-Varanger.²⁰ Da det gikk mot konkurs på midten av 1920-tallet uttalte ordføreren i kommunen at bedriften måtte kunne holdes gående uavhengig av lønnsomhet, ettersom den var av nasjonaløkonomisk betydning. Nok en gang kom frykten for samfunnskollaps, men selskapet klarte å holde seg gående med garanti om statsstøtte dersom de gikk med tap, slik at de ut over 1930-tallet gikk inn i en storhetstid.²¹

Med andre ord er det ingen tvil om at A/S Sydvaranger ‘skapte et nytt samfunn.’²² Hvilke konsekvenser fikk alt dette for skoltesamene? Rundt selskapets etablering var det kontroversielt at så store områder ble overlatt til selskapet, og erstatningen som ble betalt som følge av ekspropriasjonssaken i 1906 ble karakterisert av doktor Wessel som uhyre liten.²³ En kan anta at gruvedriften må ha gjort områdene utilgjengelige for skoltesamisk bruk. Vi vet at gruvefeltet hadde vært benyttet som reinbeitemark før Sydvaranger kom, og det kan ha vært skoltesamer blant de som gjorde dette. For eksempel arbeidet Sava Romanoff som reinvokter nær Langvasseid i 1891.²⁴

---

¹⁵ Wikan 1980, s. 129–130; 192–193.

¹⁶ Sør-Varanger historielag 2001, s. 18.

¹⁷ Lunde 1979, s. 335.

¹⁸ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 1326; 1334.

¹⁹ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 1336.

²⁰ Lunde 1979, s. 335–336; Eriksen & Niemi 1981, s. 149–150.

²¹ Lunde 1979, s. 338 ff.

²² Sør-Varanger historielag 2001.

²³ Lunde 1979, s. 313 ff. For et kart over konsesjonsområdet, se St. medd. nr. 11 (1904–1905), s. 19.

²⁴ Wikan 1995, s. 167.

Paččjokksamenes grenseoverskridende reindrift og fiske her, i den grad området fortsatt ble brukt til dette, kan neppe ha fortsatt.

Statssekretær Arnold Ræstad hadde i 1907 reist til Sør-Varanger, og hans rapport gir et visst bilde av forholdene. Noen fra Paččjokk sijdd gjorde på denne tiden dagsarbeid for arbeidere på akkord for A/S Sydvaranger.²⁵ De var altså ikke direkte ansatt – noe jo ansettelsespolitikken var et hinder for ettersom de var russiske statsborgere. Antageligvis drev de med transportarbeid, ettersom de finske ‘lapplandsfærerne’ jeg nevnte over kommenterte at samene ved anlegget «mest fungera som körkarlar.»²⁶ Njauddâmsamene, som jo var norske statsborgere, arbeidet på sin side ikke for selskapet i stor grad.²⁷ Antageligvis hadde dermed ikke gruvesamfunnet noen direkte fornorskingseffekt på skoltesamene i den aller første tiden. Imidlertid håpte Ræstad på at gruvedriften og bydannelsen på Kirkenes indirekte ville medvirke for å presse Paččjokksamene ut fra fiskeplassene sine på norsk side.²⁸

Kilder fra mellomkrigstiden viser at utviklingen gikk i retningen Ræstad ønsket. Anthon Landmark, inspektøren for ferskvannsfiske, skrev i 1919 at:

Det er imidlertid langt fra, at alle fiskeplasser hvert år benyttes; særlig har den i senere tid adskillige plasser jevnlig stått ledige. Overhovedet synes fiskeretten efterhånden mere og mere å tape i betydning, navnlig for de yngre generasjoner, som i stigende utstrekning søker sysselsettelse på annen måte, bl.a. ved den i Sydvaranger optatte bergverksindustri.²⁹

Det er da heller ingen tvil om at den økende sentraliseringen som kom med det nye tettstedet etter hvert førte til at noen skoltesamer i Neiden beveget seg bort fra sin gamle kultur. I 1926 meldte skolebestyrer Johannes Haaheim at skoltesamiske ungjenter i Neiden ikke lenger giftet seg med folk fra andre sijdder, men reiste til Kirkenes for å arbeide som tjenere og kjøpe moderne klær.³⁰ Doktor Wessel meddelte det samme – det var skjedd «en betydelig spredning fra kolonien i Neiden [...] dels ved giftermål, del ved ansettelse i forskjellige stillinger, mest som tjenestepiker.»³¹

---

²⁵ Andresen 1983, s. 158.

²⁶ RA/S-3761/D/Da/L0013/0002, s. 198.

²⁷ Wikan 1995, s. 169.

²⁸ Andresen 1983, s. 154.

²⁹ Grensekomiteen av 1919 [I], ‘Landmark (1 pm. og 1 skr.)’, s. 3.

³⁰ Wikan 1995, s. 169.

³¹ Wessel 1977, s. 95.

Vannkraftspørsmålet i den første tiden

Siden A/S Sydvaranger ville bli en storbedrift var det et særdeles viktig spørsmål hvordan de skulle skaffe seg elektrisk kraft. Alternativene var vannkraft og kullkraft, og av dem fremsto vannkraften som både sikrere og billigere, ettersom den ville gjøre selskapet og derigjennom, som de understrekte, både den lokale og nasjonale økonomien uavhengig av det internasjonale kullmarkedet.³² Selskapet vurderte å bygge ut flere vassdrag, men i det følgende vil jeg bare ta for meg planene innenfor Sør-Varanger, med særlig fokus på de to viktigste: Neidenelva og Pasvikelva.³³

Allerede da kontraktforhandlingene begynte i 1902 hadde Christian Anker, bedriftens grunnlegger, bestemt seg for å satse på vannkraft, og da aller helst fra Pasvikelva. Imidlertid nektet myndighetene å garantere dette før forhandlinger med Russland var gjennomført, ettersom Pasvikelva var grenseelv og vannkraftutbyggingen kunne «komme til at berøre de russiske undersaatters traktatmæssige rettigheter». Neidenelva og Sandneselva ble stilt til disposisjon som alternativ i mellomtiden.³⁴ Det viste seg altså raskt at vannkraftspørsmålet ikke var så enkelt å løse, og det kom da også til å ta over 15 år før det første vannkraftverket stod klart. For å ta seg av strømbehovet i mellomtiden fikk Sydvaranger bygd den såkalte ‘dampsentralen’ på Kirkenes, som ble tatt i bruk i 1909.³⁵

Av de to elvene som ble tilbudt av staten hadde Sandneselva blitt helt utstrøket som potensiell vannkraftkilde innen 1910.³⁶ Den dukker ikke opp igjen i diskusjonene fra de neste ni årene. Neidenelva ble derimot aktivt ettertraktet helt fra den første tiden. Allerede i august 1905 ble 78 grunneiere innkalt til ekspropriasjonsforretning, hvor det ble fastsatt en samlet erstatningssum på 2 530 kroner og selskapet ble pålagt konstruksjon av laksetrapp. Privat grunn skulle ikke berøres,

---

³² RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 18; 329; 339; 345; 1322 ff; 1332.

³³ Vassdragene utenfor Sør-Varanger som A/S Sydvaranger vurderte å bygge ut inkluderte bl.a. Altaelva, (ibid. s. 169; 189; 329; 414 ff; 422) og Tanaelva (ibid. s. 456 ff).

³⁴ St. medd. nr. 11 (1904–1905), s. 3 ff. Sitat ibid. s. 8.

³⁵ Lunde 1979, s. 317.

³⁶ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 8.

og ifølge retten kom laksefisket ikke til å lide noen skade dersom en slik trapp ble bygget. Bare litt over halvparten av grunneierne dukket opp, og ingen av dem var skoltesamer.³⁷

Året etter ble det klart for myndighetene at ekspropriasjonsforretningen hadde blitt gjennomført altfor tidlig, slik at landbruksdepartementet ba selskapet om å legge den i glemmeboka og stille seg åpen for nye forslag. Sydvaranger hadde nemlig ikke noen konkrete utbyggingsplaner å presentere for myndighetene, og det ser også ut som om myndighetene likevel ville kalkulere erstatningssum for skade på fisket.³⁸ Ledelsen i Sydvaranger likte ikke dette. Anker mente at det var risikabelt å vente ettersom erstatningssummen kunne bli større,³⁹ og R. M. B. Schjølberg mente at det var meningsløst å snakke om kompensasjon for laksefisket ettersom en laksetrapp ville motvirke all skade.⁴⁰ Men etter en del forhandlinger frem og tilbake sa ledelsen seg enig i å la den fastsatte erstatningssummen falle bort, mot en garanti om å kunne bygge ut elva i løpet av de neste fem årene.⁴¹

Omtrent samtidig ble utbyggingssaken omtalt av ordfører Wessel, i en beretning som gikk på trykk i *Social-Demokraten* og flere aviser i Nord-Norge, og som han senere delvis repeterte i boka *Optegnelser fra Sør-Varanger*.⁴² Artikkelen var en del av stormen med kritikk som arbeiderbevegelsen rettet mot A/S Sydvaranger i perioden 1905–1906, både fordi konsesjonsområdet ble ansett som nasjonal eiendom berøvet av storkapitalister og fordi det viste seg at amtmann Graff hadde tatt mot penger for raskere behandling av konsesjonssaken.⁴³ Wessel henviste til oppstykkingen av skoltesamenes fellesjord i Neiden som enda et eksempel på hvor dårlig lokalbefolkningens interesser ble ivaretatt. Den var gjort uten skoltesamenes samtykke, kun for å lette A/S Sydvarangers tilgang til jorda nedenfor fossen. Han mente også at vannkraftutbygging ville ødelegge laksefisket i elva, og at hvis innbyggerne skulle få rettferdig kompensasjon måtte erstatningssummen for dette alene opp i 50 000 kroner.⁴⁴

---

³⁷ Wikan 1995, s. 240–241.

³⁸ RA/PA-0383/E/L0003/0005, s. 5

³⁹ Ibid. s. 17.

⁴⁰ Ibid. s. 19 ff.

⁴¹ Ibid. s. 39.

⁴² Wessel 1906a; Wessel 1906b; (1906, 17. juni). *Tromsø Stiftstidende*, s. 2; Wessel 1977, s. 94.

⁴³ Hornsrud 1905; (1905, 1. april). *Nordlys*, s. 2; (1906, 20. juni). *Nordlys*, s. 2; Lunde 1979, s. 312.

⁴⁴ Wessel 1906b.

Men som det flere ganger ble påpekt i selskapets korrespondanse fra 1906 var førstevalget fremdeles Pasvikelva.⁴⁵ Innen april 1907 hadde de utarbeidet konkrete planer for et kraftverk i Harefossen, ca. 5 km fra Boris Gleb, som ble sendt til Legasjonen i St. Petersburg juni samme år. Utenriksdepartementet ville at Legasjonen skulle «arbeide for et *snarligt og velvilligt* svar fra Ruslands side, samt for, at tilladelsen i tilfælde gives selskabet for et længere tidsrum.»⁴⁶ De understrekte hvor viktig denne saken var:

Da det saavel for det offentlige som især for herred og amt, er af megen betydning, at drift kommer istand snarest muligt, og at denne kan blive lønsom og stabil, anser man det ikke alene ønskeligt, men i høi grad paakrævet, at der om muligt skaffes Chr. Anker og senere indehaver af hans rettigheder (det vil nu sige A/S Sydvaranger) adgang til at udnytte vandkraften i Harefossen i Pasvikelv.⁴⁷

Overingeniør Wiull skrev i sitt vedlegg til planene at bare ‘uproduktiv’ jord ville legges under vann, og at denne uansett ble oversvømt om sommeren, slik at oppdemmingen ikke ville utgjøre noen reell forskjell.⁴⁸ Anlegget kunne ikke komme til å skade noen interesser, tvert om ville det lette forholdene ved å gjøre samferdsel enklere.⁴⁹ Han hadde særlig mye å si om fisket:

Paa den 500 m lange strækning af Pasvikelven, som berøres af omhandlede anlæg, foregaar der ikke noget fiske af betydning, og anlægget kan ikke antages at ville øve nogen skadelig indvirkning paa samme. Hvis det forlanges, er Selskabet imidlertid villig til at bygge en fisketrappe forbi Harefossen, og tillader man sig at gjøre den bemærkning, at omhandlede anlæg, hvis det kommer istand maa antages at kunde byde befolkningen deroppe ganske anden økonomisk fordel end et ubetydelig fiske, der forøvrigt ikke kan antages at ville blive forulempet ved anlægget. I denne forbindelse skal man nævne, at det er Selskabets vedkommende bekjendt, at den russiske befolkning til sine myndigheder har indsendt en petition om, at disse ikke maa negte en bortforpagtning og udbygning af den nedenfor ved Boris-Gleb liggende Skoltefos, hvor der foregaar et ganske anderledes betydeligt fiske.⁵⁰

Denne påståtte petisjonen fra tiden rundt 1907 har jeg ikke funnet spor av andre steder – Wiull oppgir ikke noen kilde til informasjonen. Og vi vet at det eksisterte andre syn på saken. Geograf

---

⁴⁵ RA/PA-0383/E/L0003/0005, s. 21; 37.

⁴⁶ RA/S-3761/D/Da/L0013/0002, s. 6.

⁴⁷ RA/S-3761/D/Da/L0013/0002, s. 7.

⁴⁸ RA/S-3761/D/Da/L0013/0002, s. 11–12.

⁴⁹ RA/S-3761/D/Da/L0013/0002, s. 10–11.

⁵⁰ RA/S-3761/D/Da/L0013/0002, s. 11.

Väinö Tanner hevdet i sin studie av skoltesamene på 1920-tallet at Paččjokksamene tvert om hadde nedlagt veto mot en utbygging av elva rundt 1905.⁵¹ Og i 1906 hadde ekspedisjonssjef Arne Scheel fra utenriksdepartementet uttalt at vannkraften kunne komme i konflikt med Paččjokksamenes bruk:

Sæt f.ex., at lappernes laksefiske i Bøgfjorden slaar feil det første eller de par første aar, efterat anlæggene ved Harefossen er sat i gang. Det ligge da nær for russerne at skylde paa den industrielle drift i Pasvigelven. Og da vilde først virkelig stor værdier staa paa spil. Det er derfor ogsaa af hensyn til malmforetagendet i Sydvaranger bedst at blive aldeles kvit russelapperne i Bøgfjord og Jarfjord.⁵²

Planene fra 1910-årene

Forhandlingene med Russland falt i grus etter hvert som det viste seg at partene ønsket svært ulike ting.⁵³ Dermed prøvde A/S Sydvaranger å finne vannkraftkilder som ikke krevde internasjonale forhandlinger. I perioden 1910–1919 overveide de praktisk talt alle vassdrag i Sør-Varanger. Neidenelva ble fremdeles ansett som det mest naturlige alternativet i 1910.⁵⁴ Dette var samtidig som en kamp foregikk i Neiden angående hvorvidt innbyggerne hadde særrett til laksefisket i elva. I forbindelse med dette uttalte amtmann Andreas Urbye at myndighetene burde være forsiktede med å anerkjenne en slik særrett, siden den kunne gjøre erstatningssummen for Sydvarangers planlagte vannkraftutbygging stor.⁵⁵ Men etter hvert ble Neidenelva nedprioritert, bl.a. fordi reguleringsbassenget for elva måtte ligge i Finland.⁵⁶ Hvis de likevel måtte gå gjennom internasjonale forhandlinger, hadde ikke Neidenelva noen fordel over Pasvikelva lenger.

Pasvikelva forble det fremste målet for selskapet, og de prøvde fortsatt så godt de kunne å få til en utbygging. Fokus var skiftet bort fra Harefossen, som etter hvert viste seg å være svakere enn de hadde trodd. Planen var nå å demme opp Skoltefossen ved Boris Gleb såpass at fallhøyden til både

---

⁵¹ Andresen 1983, s. 223

⁵² Andresen 1983, s. 147–148

⁵³ De norske ville kun ha konsesjon for A/S Sydvaranger, mens de russiske ville utarbeide en plan for langsiktig utbygging av hele Pasvikelva. For Sydvarangers andel av Harefosskraftverket ville de russiske ha en årlig leiesum på 200 000 kroner til hvert land, mens de norske mente summen burde settes til 12 000 kroner. RA/S-3761/D/Da/L0013/0002, s. 257; 267 ff

⁵⁴ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 16

⁵⁵ Wikan 1995, s. 358–359

⁵⁶ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 329; 424; 1123 ff

den og Harefossen, og muligens også Holmfossen lenger opp i elva, kunne utnyttes sammen.⁵⁷ Alternativt kunne Russland bygge ut strekningen som kompensasjon for at Norge fikk Skogfossen.⁵⁸ I tillegg ble det lansert en del alternativer som gikk ut på å overføre vann fra Pasvikelva til en fjord på norsk jord. Den første av disse var den såkalte Langfjordplanen, som ville innebære kanal fra Svanevatn til Langfjordvatnet, gjennom flere kilometer myr, til en demning ved Langvasseid.⁵⁹ De andre innebar en overføring av elva gjennom en rekke vann på russisk jord nær Boris Gleb, og så videre enten til Jarfjord⁶⁰ eller Svartakselvannet.⁶¹ Kanalplanene ble i første rekke vurdert fordi anleggene ville kunne legges helt på norsk side, men tømmerfløtingen var også en medvirkende faktor. En kanal i den nedre delen av elva ville både lette fløtingen betraktelig og sikre at tømmeret kunne bli tatt hånd om i norsk havn.⁶²

Overfor Russland ble det vektlagt at fordelene ved å bygge ut Pasvikelva skulle være mange – kraftverk ville kunne gi strøm til nye bedrifter, til jernbanen og til Boris Gleb. Men det ble særlig lagt vekt på at vannkraftanlegg ville lette samferdselen i elva, ikke minst for tømmerfløtingen sin del ettersom skogene i Enare ble ansett som en urørt og nærmest uttømmelig kilde til enorme verdier.⁶³

I tiden rundt 1916, da kanalplanene ble tatt opp til vurdering, anså Sydvaranger skadene som vannkraftverkene kunne påføre områdene og lokalbefolkningen som små. Da Wiull ble spurte om ikke skoltesamene burde få erstatning i forbindelse med Langfjordplanen, svarte han at «nogen indflydelse paa laksefisket vil den paatænkte avledning av vandet neppe faa, og ovenfor Skoltefossen har de russiske skoltelapper ved Boris Gleb ingen interesser.»⁶⁴ Vannmengden som ble holdt tilbake av reguleringen ville være helt ubetydelig for fisket, «maaske vilde den snarere kunne virke til gavn.»⁶⁵ Grunnen til at vannmengden ikke ble vurdert som skadelig var at selskapet mente de skulle kunne beholde de opprinnelige forholdene i elva ved å regulere Enaresjøen.⁶⁶ Likevel er det et faktum at kanalplanene ville nødvendiggjøre overføring av en betydelig andel av

---

⁵⁷ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 32; 523 ff; 641 ff; 487 ff

⁵⁸ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 258

⁵⁹ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 49 ff; 65 ff; 595 ff; 485 ff

⁶⁰ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 283 ff

⁶¹ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 501 ff; 491

⁶² RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 57; 77; 284; 1389 ff; 1407 ff; 333 ff; 376 ff

⁶³ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 311 ff; 675 ff

⁶⁴ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 71; 86

⁶⁵ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 679

⁶⁶ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 88; 335

vannet i Pasvikelva – i utgangspunktet «halvparten av den regulerte vandføring» for Langfjordplanens del.⁶⁷ På sikt ble det faktisk vurdert om ikke *hele* elva kunne overføres til Langfjordvatnet.⁶⁸ Og selskapet var klar over at kanalplanene hadde potensiale til å være problematiske – de kunne møte motstand,⁶⁹ og det var mulig at Russland kom til å kreve for mye vann i det gamle elveløpet.⁷⁰ Sjansen for at fisket kom til skade ved tørrlegging var heller ikke glemt, til tross for Wiulls påstander.⁷¹

Når det kom til oversvømmelser ble Langfjordplanen vurdert til ikke å kunne påføre noen skade for russiske områder, og selv om eiendommene rundt Langfjordvatnet ville oversvømmes, var det nok dyrkbare områder ellers i nærheten. Ved å lette samferdselen ville vel heller planen være gunstig for koloniseringen.⁷² Jarfjordplanen skulle kun oversvømme «litet værdifuldt» skog på russisk side, og «man maa gaa ut fra at dette ikke er til nogen større hinder for en eventuel utbygning.»⁷³ Svartakslaplanen forutsatte på sin side en oppdemming av Svartakselvannet, Pikevatnet og Storvatn, og ville dermed legge en del av veien til Jarfjord under vann.⁷⁴ Et anlegg ved Skogfoss ville oversvømme en god del områder på norsk side, inkludert tre eiendommer og den påbegynte veien der, men jorden ble uansett karakterisert som uproduktiv og ubetydelig.⁷⁵

I februar 1919 utarbeidet selskapet i samarbeid med lensmann Bertel Bertelsen en oversikt over eiendommene som ville ødelegges – gjennom enten oversvømmelse eller uttørke – ved de ulike utbyggingsalternativene og den omtrentlige erstatningen som måtte betales. Det var snakk om betydelige områder, som blant annet omfattet 11 ‘skoltehytter’ langs Pasvikelva, 5 ‘skolteplasser’ i Neiden, 2 ‘skolterrettigheter’ ved Svartakselvannet og laksefisket i Neidenelva. Til forskjell fra de ulike gårdene – med unntak av «5 nye utmaal i Langfjorddalen»⁷⁶ – var disse ikke ført opp individuelt, men kollektivt. De var også gitt en verdi langt under gårdene. ‘Skoltehyttene’ tilhørte Pačjokksamene og hadde en estimert verdi av 2 000 kr hver, den laveste verdien som ble gitt med unntak av ‘Bodibekken’, en ubebodd og ubebygde strekning nedenfor Harefossen satt til 1 000 kr.

---

⁶⁷ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 683

⁶⁸ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 108 ff

⁶⁹ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 295

⁷⁰ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 96; 274

⁷¹ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 274

⁷² RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 57 ff

⁷³ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 287–288

⁷⁴ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 501 ff

⁷⁵ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 256 ff; 276; 281–282

⁷⁶ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 1151

Både på norsk og russisk side ble gårdene gitt en medianverdi på 20 000–30 000 kr. ‘Skolteplassene’ var de fem eiendommene på den tidligere fellesjorda i Neiden, og verdien deres var satt litt høyere, 3 000 kr hver. Den samlede verdien til de fem tilsvarte medianen til gårdene rundt – 15 000 kr.⁷⁷ ‘Skolterrettighetene’ må ha vært to av Paččjokksamenes fiskeplasser på norsk side, og de ble gitt en høyere verdi enn både ‘hyttene’ og ‘plassene’ – 5 000 kr hver. Eiendommene som omfattet disse ‘rettighetene’ var satt til 20 000 kr hver.⁷⁸ Erstatningen for laksefisket i Neidenelva ble satt til 60 000 kr.

Som sett ble ikke kompensasjon for Paččjokksamenes fiske nedenfor Skoltefossen vurdert i oversikten. En kan anta at vurderingene fra 1916 sto ved lag. Men spørsmålet kom likevel opp i 1919 i forbindelse med to hendelser i april. For det første spurte en Paččjokksame som bodde i Boris Gleb om selskapet ville leie fisket for noen år. Fisket ble vurdert av selskapet som verdiløst i seg selv, men det ble ansett som en ypperlig mulighet til å redusere eventuelle erstatningskrav og «vinde sympati hos Skoltelapperne». Derfor måtte de få leie det i en lengre periode. Ettersom skoltesamene var «økonomisk daarlig stillet nu» ville de kunne få fisket for en billig pris, ikke mer enn 2 000 kr, forhåpentligvis ytterligere redusert til 1 000 kr årlig. Og de ønsket å også få rett til å framleie, med forbehold om at arbeidere og funksjonærer fremdeles kunne fiske i framleieperioden.⁷⁹ En viss ‘sympati’ ser de allerede ut til å ha hatt, for de påsto å ha «en av samtlige Boris Gleb-skolter underskrevet begrundet petition om at utbygningen maatte tillates.»⁸⁰ Ifølge Astri Andresen kan en nok anta at skoltesamene var blitt lovet noe til gjengjeld, f.eks. elektrisk strøm til Boris Gleb.⁸¹

For det andre foreslo Vasili Josefovitsch Lebedef – «en kulgrubeeier fra Østasien, som krigen har skyllet op til Murman» – å forhandle med den anti-kommunistiske regjeringen i Arkhangelsk om utbygging av Pasvikelva. Hans forslag til kontrakt fastslo at Sydvaranger ville måtte betale en årlig sum på 650 rubler til de skoltesamiske familiene som leide ut laksefisket i Pasvikelva. Dette skulle være den samme leiesummen som de tok på den tiden.⁸² Til sammenligning påsto Grensekomiteen av 1919 i innstillingen sin året etter at:

---

⁷⁷ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 1157

⁷⁸ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 1153

⁷⁹ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 685; 732

⁸⁰ RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 704

⁸¹ Andresen 1983, s. 174–175

⁸² RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001, s. 714

skoltelappene har selv overfor guvernøren i Arkangel for få år siden antagelig i 1913 erklært sig villig til å frafalle sine rettigheter mot et årlig beløp av 5 000 a 6 000 rubel, altså kapitalisert efter 4 pct. og beregnet efter rubelens daværende verdi, svarende til 220 000 a 260 000 kr. Handelsverdien av fangsten må dog antas å ligge betydelig under et så stort årlig beløp. Men adgangen til å benytte disse 12 fiskeplasser og fisket der spiller på den annen side ennå en så pass stor rolle i deres økonomi at dets verdi for dem ikke kan måles bare efter fiskens salgspris.⁸³

De faktiske kraftverkene

Det ble ingenting av alle de storstilte planene fra 1910-tallet – det første vannkraftanlegget Sydvaranger fikk bygget var et av de som de bare hadde regnet som et mulig støtteanlegg: Tårnelvvasdraget. Tårnet kraftverk kom som svar på de høye kullprisene i etterkant av første verdenskrig, og sto ferdig i 1921.⁸⁴ Det ble fulgt av Kobbholm kraftverk i 1930,⁸⁵ som tidligere hadde blitt vurdert i sammenheng med Tårnelva, på den tiden også som støtteanlegg. Begge vassdragene lå fullstendig på norsk jord og innenfor Sør-Varangers grenser. Mer ble det ikke av Sydvarangers vannkraftdrømmer før etter andre verdenskrig. Finland bygde det første kraftverket i Pasvikelva, Jäniskoski, i 1942. Det lå fullstendig på finsk jord. Deretter ble resten av elva bygget ut fra 1950- til 1970-årene. Sovjetunionen fikk Skoltefoss–Harefoss og de øverste fossene, mens Norge fikk Skogfoss og Melkefoss i midten. Alle fossene i elva forsvant som et resultat av utbyggingen, og det samme gjorde laksen som hadde levd i elva i uminnelig tid.⁸⁶

Analyse

Gruvesamfunnet

A/S Sydvaranger hadde to ‘hovedfunksjoner’ for Sør-Varanger – bedriften var både utbyggende og fornorskende. Foruten at den introduserte industri til den landlige kommunen skapte den som påpekt nærmest egenhendig de nye tettstedene ved å bygge ut infrastrukturen og tiltrekke seg en norsk arbeiderskare. Det var i den forstand at Sydvaranger skapte et nytt samfunn – ved å legge

---

⁸³ Grensekomiteen av 1919 [I], ‘Om fiskeriet i Pasvikelv m.v. i Finmarks grensetrakter’, s. 3.

⁸⁴ Lunde 1979, s. 336; Sør-Varanger historielag 2001, s. 67.

⁸⁵ Lunde 1979, s. 463 ff; Sør-Varanger historielag 2001, s. 68.

⁸⁶ *Det grenseløse vannet*: <https://www.pasvikelva.no/vannkraft>

gruvesamfunnet Kirkenes–Bjørnevatn til som en del av kommunen. At dette var en ny og avgjørende faktor er det ingen tvil om, men det er samtidig viktig å påpeke at gruvesamfunnet på mange måter fremsto nettopp som en ‘koloni’, begrenset som det var til et bestemt geografisk sentrum – ‘Pasvikhalvøen’ innerst i Bøkfjorden. Som vi så i forrige kapittel forble distriktene landlige og, for de vestlige og sørlige områdene sin del, ‘unasjonale’. Industrien erstattet ikke jordbruket, men komplementerte det.

På tilsvarende måte fremstår Sydvarangers inntreden som både et nytt element i og en fortsettelse av den settlerkoloniale situasjonen. Gruvedriften og tettstedene absorberte som nevnt store territorier, både ved kysten og i innlandet, noe som direkte grep inn i lokalbefolkningens forhold. For Paččjokksamene må dette, som nevnt, ha gjort det vanskeligere eller umulig å fortsette med tradisjonelt bruk, som reindrift eller fiske. En større del av de gamle områdene og ressursene deres ble ‘beslaglagt’ slik at handlingsrommet deres nok en gang ble innskrenket. Konesjonsområdene utestengte også andre reineiere. Angående tettstedene vokste disse fram i kystdistrikter hvor nordsamene hadde vært fremtredende. Selve ‘Gruvebyen’ Bjørnevatn lå like øst for Sandnes, en utpreget sjøsamisk bygd som dermed havnet rett opp i den norske ‘kolonien’. Bjørg Evjen har påpekt at rekrutteringen til industriarbeid i Nord-Norge generelt var stor i sjøsamiske miljøer, og en kan anta at det samme gjaldt for Sydvaranger – «den sjøsamiske fortiden ble mer og mer usynlig.»⁸⁷

Mer indirekte fikk planen om å bygge ut Neidenelva, som vi så, konsekvenser for Njauddåmsamene ved å påvirke lokalmyndighetenes politikk. Embetsstanden var svært velvillige overfor selskapet, og ønsket tydelig å minimalisere erstatningen de måtte betale for vannkraften. Dette hensynet gjorde amtmann Urbye mer tilbøyelig til å underkjenne neidenboernes særrett til fisket i elva, og det er, som nevnt, en mulighet for at det forårsaket utskiftingen av fellesjorda. Som nevnt i forrige kapittel er det mye usikkert rundt dette spørsmålet, for dokumentene fra 1903 sier lite. Det er, så vidt jeg vet, kun ordfører Wessels beretning som ligger til grunn for Sydvarangerforklaringen, og den inneholder et par feil som gir oss grunn til å anse ham som en upålitelig kilde når det kommer til Neiden.⁸⁸

---

⁸⁷ Evjen 2021, s. 203.

⁸⁸ Han hevdet at utskiftingen hadde skjedd i 1905, og han ikke ser ut til å ha visst at en ekspropriasjonsforretning for vannkraften i Neidenelva allerede hadde blitt gjennomført før den generelle ekspropriasjonsforretningen for selskapets konsesjonsområde (Wessel 1906b).

Likevel er det, som Einar Niemi påpeker, ikke utenkelig at hensynet til Sydvaranger ble tatt med i beregningene. For det første kan en ta embetsstandens velvilje i betraktning, og særlig det faktum at utskiftingen skjedde i den korrupte amtmann Graffs tid. For det andre ble Neidenelva tilbudt som kraftkilde av staten i den endelige kontrakten med Christian Anker. Det vil vel dermed være mest rimelig å si at vannkraftplanene kan ha vært den *utløsende* årsaken for en oppstyking som myndighetene uansett hadde flere grunner til å ønske. Som nevnt i forrige kapittel påsto Arnold Ræstad at det var sikkerhetspolitiske hensyn som lå bak. I tillegg var skoltesamene allerede under press til å få papirer på eiendommene sine.⁸⁹ I så fall representerte Sydvaranger i den forbindelse enda et eksempel på et akselererende brudd som kom ‘på toppen av’ den langsiktige fortrengingen av skoltesamene.

Videre var både ledelsen og myndighetene enige om at gruvedriften utgjorde en fortsettelse av det norske suverenitetsprosjektet i Sør-Varanger. De nye norske arbeiderne og funksjonærene skulle bli en del av suverenitetens folk ved siden av de ‘ekte’ norske bøndene i øst og, etter hvert, i sør. I tillegg til denne oppbyggende funksjonen hadde suvereniteten en uttalt ekskluderende funksjon overfor ‘den finske fare’. Frykten for at bedriften skulle trekke til seg skarer av svenske arbeidere demonstrerer at denne funksjonen, fra visse hold, ble ansett som nødvendig for at industrien skulle styrke norsk suverenitet. Folk ansett som representanter for fremmed suverenitet, om den så var svensk eller finsk, kunne bli ‘overtallige’ gjennom et fritt arbeidsmarked, og dermed ville industrien virke mot sin hensikt.

På tre måter fremsto altså gruvesamfunnet direkte som en fortsettelse av den gamle prosessen – gradvis ‘ekspropriering’ av skoltesamisk land og vann, fortrenging av ‘unasjonale’ kulturer og levemåter, styrking av norsk suverenitet. Men det var også noe radikalt nytt som ble etablert i kommunen gjennom A/S Sydvaranger: en sentralisert norsk økonomi. Før gruvedriften hadde Sør-Varanger hengt temmelig løst sammen – befolkningen var spredt og kulturelt mangfoldig. Med etableringen av Kirkenes som et nytt økonomisk sentrum ble kommunen kjapt gitt en organiserende kraft som trakk partene sammen til en enhet, som igjen ble knyttet til resten av landet og gjorde det lettere for andre å flytte inn. Selv om gruvesamfunnet i en forstand bare opptok

---

⁸⁹ Niemi 1994a, s. 339–340; Wikan 1995, s. 238 ff

et begrenset geografisk område, fikk det dermed enorm indirekte innflytelse over hele lokalsamfunnet.

Den nye økonomien fikk to sentrale konsekvenser som var tett knyttet til hverandre. For det første stilte den lokalbefolkningen i et avhengighetsforhold til industrien og tettstedene. Foruten direkte ansettelse i bedriften spilte gruvesamfunnet nå en avgjørende rolle som avsetningssted og kilde til annet lønnet arbeid. Vi så at de yngre skoltlesamiske generasjonene særlig ble integrert i den nye økonomien – de fra Paččjokk i tilknytning til bedriften, og de fra Njauddâm som tjenere på Kirkenes. For det andre medførte denne vendingen mot sentrum stadig økt samkvem på den styrkede norske kulturens betingelser, og dermed en økt fornorsking. Sentraliseringen var altså også en *assimilering* av lokalbefolkningen inn i bestemte levemåter og en bestemt kultur. Tatt i betraktning at den både tiltrakk seg de fleste nordmennene som kom til distriktet og assimilerte de andre gruppene som var der før, er det ingen overdrivelse å si at den nye økonomien var hovedfaktoren i den norske 'bølgen' – spredningen av det norske samfunnet i Sør-Varanger.

Industriens diskurs

Byggingen av en ny økonomi innebar også framkomsten av en ny diskurs som muliggjorde og forutsatte denne økonomien. Som eksempel vil jeg ta for meg A/S Sydvarangers jakt på vannkraft i perioden 1902–1919. Ifølge alle de som ønsket en utbygging var vannkraften livsviktig, ikke bare for selskapet men også for lokalsamfunnet generelt. Grunnen til dette var tredelt. For det første ville vannkraften sikre bedriftens, og derigjennom lokalsamfunnets, eksistens ved å gjøre industrien uavhengig av internasjonale usikkerhetsfaktorer. For det andre ville elektrisiteten i seg selv utgjøre en viktig utvikling for distriktene på begge sider av grensa. For det tredje ville den muliggjøre utvidet industriell aktivitet i området. Vannkraften var altså viktig fordi den innebar økt rotfeste for bedriften, lokalsamfunnet og en kontinuerlig utvikling som opprettholdt en livlig økonomi.

Rent økonomiske hensyn styrte i ikke liten grad verdenen som ble konstruert av vannkraftdiskursen. Land og vann ble forstått som liggende åpne for en utvikling som ville representere en ganske annen verdi enn måten de ble brukt på i samtiden. I parallell ble lokalbefolkningens tilknytning til dem kun vurdert gjennom eiendomsforhold og den økonomiske

verdien som bruket deres representerte. Mesteparten av befolkningen ble atomisert til individ- og familienivå, som eiendomsinnehavere – ikke som tilhørende lokalsamfunn eller som å være markert av ulike språk eller kulturer. Igjen på lignende måte ble land og vann og utbyggingen av dem atomisert i enkeltpartier, slik at de ulike prosjektene kunne vurderes hver for seg og ikke helhetlig. Tatt individuelt, og prosessert gjennom det økonomiske verdensbildet, fremsto utbyggingen som lite inngripende, og skadene på befolkningen som ubetydelige.

Den eneste gruppen innenfor lokalbefolkningen som ble konstruert som en kollektiv enhet var skoltesamene. For deres del gikk tendensen i motsatt retning av kolonistene rundt dem, i at de som individer var totalt fraværende fra den diskursive verdenen. Som nevnt ble alle ‘hyttene’, ‘plassene’ og ‘rettighetene’ deres ført opp på 1919-listene samlet under etnisk markerte kategorier med prefikset ‘skolte-’ – hverken familier eller individer ble nevnt. Heller ikke i resten av korrespondansen dukket en eneste skoltesame opp med navn. Vannkraftdiskursen definerte altså skoltesamene fullstendig gjennom kollektivitet og etnisitet.

Samtidig ble områdene deres diskursivt innskrenket til bare å omfatte enkelt identifiserbare, geografisk avgrensede steder. Njauddåmsamene ble knyttet til den tidligere fellesjorda gjennom de fem ‘skolteplassene’ og laksefisket. Paččjokksamene ble på tilsvarende måte gjennomgående avgrenset til Boris Gleb foruten de spredte hyttene og fiskeplassene. De ble ofte referert til som ‘Boris Gleb-skoltene’, og som Wiull ga uttrykk for ble de ikke ansett som å ha noen interesser i elva ovenfor Skoltefossen. Der de hadde eiendom som måtte kompenseres for, ble denne som vi så vurdert som mye mindre verdt enn kolonistenes jord rundt dem. Dette må forstås i sammenheng med at jorda bare ble ansett som verdifull i den grad den var økonomisk målbar gjennom jordbruket. Innenfor en slik diskurs fremsto skoltesamenes bruk knapt som verdiskapende.

Selv om skoltesamene ble konstruert som en gruppe var det forskjell i hvordan medlemmene av de ulike sijddene ble framstilt. Njauddåmsamene var heller fraværende i korrespondansen – de ble bare nevnt i kompensasjonsoversikten fra 1919. En slik usynliggjøring av skoltesamene kan også kalles en diskursiv fornorsking ettersom den ikke anerkjente noen særposisjon for dem – de var bare enda en del av det norske samfunnet, eiere av norsk land og brukere av norsk vann. Paččjokksamene ble på sin side framhevet som en spesiell gruppe som måtte håndteres på en annen måte enn resten av lokalbefolkningen. Selv om det ikke kommer uttrykkelig fram i korrespondansen, er nok dette fordi de ble ansett som potensielle forlengelser av russisk

suverenitet. Fiskerettighetene deres på norsk side ble i denne perioden problematisert av myndighetene nettopp fra et slikt perspektiv. Innenfor vannkraftkorrespondansen ble de regelmessig diskursivt russifisert som ‘de russiske undersaatter’, ‘den russiske befolkning’ eller ‘de russiske skoltelapper’, og det var nettopp det faktum at de ikke var norske statsborgere som skilte dem fra Njauddâmsamene. Suverenitetsfaktoren var mest sannsynligvis grunnen til at Paččjokksamenes fiskeplasser på norsk side ble vurdert som mer verdifulle enn både hyttene deres på russisk side og Njauddâmsamenes eiendommer i Neiden. Men diskursen fremstilte dem ikke som en trussel mot vannkraften – tvert om ble de, som omtalen av petisjonene og ønsket om å leie ut fisket viser, gjennomgående karakterisert som velvillige overfor selskapet.

Innenfor det økonomiske verdensbildet, tatt i betraktning at omfanget av befolkningens interesser og potensiell motvilje mot utbyggingen ble minimalisert, fremsto dermed løsningen på skadene som enkel. Det var i første rekke snakk om pengekompensasjon tilsvarende verdien av de ulike eiendommene, målt mot en jordbruksstandard. I det minste for skoltesamene sin del ble denne kompensasjonen liten, og søkt redusert ytterligere. Ingen vurderte om penger i seg selv ville utgjøre tilstrekkelig kompensasjon – det fremsto som åpenbart at det var den rette løsningen. Skadene ble tross alt knapt vurdert reelle. Det var mer jord å ta fra lenger borte fra områdene som skulle bygges ut, og eventuelle problemer med fisket kunne i stor grad løses med mer utbygging, altså laksetrappet. Vannkraften kom dessuten til å åpne for nye muligheter som ikke fantes før. Nøyaktig hvilke muligheter det var snakk om er ikke helt klart, men siden selskapet først og fremst framhevet tilgang på strøm, forenklet samferdsel og tømmerfløting overfor Russland kan en anta at det var noe i den dur. Utvikling, samkvem med sentrum, muligheter for handel og lønnsarbeid – fordelene for befolkningen ville være innføring av den nye økonomien.

Diskursen omfattet altså tre sentrale argumenter som støttet hverandre. For det første var den nye økonomien så viktig at den ville rettferdiggjøre omfattende inngrep så fort som mulig. For det andre var de lokale interessene så begrensede at skadene ved utbyggingen samlet sett ville være små. For det tredje var den nye økonomien uansett en så stor gevinst for lokalbefolkningen at inngrepene heller ikke kom til å medføre noen reell skade på individuelt nivå. På den måten konstruerte diskursen en verden hvor lokalbefolkningen kunne feies til side for å gjøre plass til en stadig økonomisk utvikling. En slik diskurs kan selvfølgelig betraktes i kontekst av industriell

utbygging generelt, men innenfor den spesifikke konteksten i Sør-Varanger kan den i like stor grad anses som et eksempel på en settlerkolonial diskurs.

Når skoltesamene ble konstruert som en homogen gruppe uten verdiskaping som ønsket at selskapet skulle komme inn og gi dem nye økonomiske muligheter, lå det implisitt at de selv ikke kunne ta initiativ – at de var en statisk gruppe uten agens på hverken det individuelle eller det kollektive planet. Det var bare industrien som kunne komme inn og forbedre både dem og naturressursene deres. Når diskursen i tillegg minimaliserte omfanget av områdene og interessene deres, muliggjorde den et direkte industrielt forhold til land og vann som ville erstatte skoltesamisk bruk med en fremmed økonomi med nye spilleregler. Resultatet ville være å kaste skoltesamene inn i et mørke hvor alle katter var grå – hvor det særegne med dem ble erstattet med allmenngjorte, homogeniserte økonomiske verdier. At pengeerstatningen skulle være så liten som mulig ville medvirke til å assimilere dem inn det nye samfunnet, siden det i større grad ville føre dem i retning lønnsarbeid for å kompensere for det faktum at utbyggingen hadde utestengt dem fra å bruke enda mer av de gamle siddområdene deres. Med det ville de havne i et avhengighetsforhold til en økonomi diktert av norske, sentraliserte hensyn.

Rotfeste

Selv om skoltesamene hadde en unik posisjon i den industrielle diskursen er det et faktum at vannkraftutbyggingen også forutsatte oversvømmelse og annen skade på norske og finske eiendommer. Og her var det ingen spor til etnisk diskriminering – begge gruppene ville rammes like hardt. Eiendommene det var snakk om å ekspropriere inkluderte bl.a. Strand internat og en rekke gårder tilhørende Selskabet til Fremme af Finmarkens Jordbrug. At vannkraften dermed ville være forstyrrende for koloniserings- og fornorskingsprosjektene i Sør-Varanger er det ingen tvil om.⁹⁰

En kan egentlig stille spørsmål ved om ikke industrien også i praksis utgjorde en destabiliserende faktor i den settlerkoloniale situasjonen. Når hele lokaløkonomien ble avhengig av fortsatt drift havnet kommunen øyensynlig i en mer prekær situasjon enn før, særlig siden selskapet støtte på

---

⁹⁰ Den faktiske utbyggingen av Pasvikelva i etterkrigstiden påførte kolonistene i Pasvikdalen adskillige skader. Wikan 1980, s. 281 ff

så mange økonomiske problemer i mellomkrigstiden. Og ønsket om å forhindre svenske arbeidere i å dominere gruvesamfunnet viser at det var en reell frykt for at industrien like gjerne kunne utgjøre et brudd med som en fortsettelse av den langsiktige fornorskingen av kommunen. Hele situasjonen kunne kollapse hvis noe gikk galt.

At industrien i virkeligheten var styrkende snarere enn svekkende kan forklares med to forhold. For det første vil jeg påpeke at selskapet i mellomkrigstiden bare bygde ut vassdrag i den østlige delen av kommunen, hvor det norske samfunnets posisjon allerede var stabil. For det andre må vel A/S Sydvaranger kunne omtales som 'too big to fail' i den forstand at selskapet hele veien kunne stole på støtte fra norske myndigheter for å holde det gående. Til en viss grad kan en derfor si at den økonomiske usikkerheten egentlig var en illusjon. Faktum er heller at industrien forskanset det norske samfunnets posisjon i kommunen ved å utgjøre en ny samfunnsmessig 'infrastruktur' og å vokse 'med amerikansk fart'. Sentraliseringen, koblingen til resten av landet og jakten på stadig økonomisk utvikling gjorde det lettere for nye settlere å flytte inn, og skapte gjennom innflyttingen et livlig og avgjørende eksempel på hvordan det norske samfunnet kunne se ut i kommunen. Tendensen gikk altså tydelig i retning av at det norske samfunnet slo enda dypere røtter i de gamle skoltesamiske områdene – så lenge hjulene på det industrielle eventyret fortsatte å rulle.

Vannkraften spilte en spesiell rolle i dette, som en slags garanti for at hjulene virkelig skulle fortsette å rulle. Ved å motvirke avhengigheten av det internasjonale kullmarkedet ville den fungere som et sterkt ankerfeste for industrien på to måter. For det første ville gruvedriften bli enda tettere knyttet til den lokale geografien ved å hente den nødvendige kraften fra nærområdene. For det andre ville den bli mer nasjonal ved å vinne uavhengighet av utenlandske konjunkturer. I den forstanden var A/S Sydvarangers jakt på vannkraft, som en jakt på å rotfeste sin egen aktivitet og den medfølgende økonomien, strukturelt sett en fortsettelse av jakten på norsk suverenitet over Sør-Varanger.

Lorenzo Veracini har påpekt at settlerkolonialismen er minst synlig der den er mest 'vellykket', og oppgir byer etablert av settlere som eksempel. Han poengterer at det nettopp er fordi prosessen er minst synlig i byene at det er der den er 'renest'. Siden settlerkolonialismen 'handler om' å etablere et nytt samfunn istedenfor å tilpasse seg det som allerede eksisterer, 'handler' den også om å *avvikle seg selv*, å gjøre fortrenings- og legitimeringsprosessen unødvendig og en gang for

alle bli 'settled'. Men dette målet kan aldri nås, ettersom urfolket og andre potensielle samfunnsordener aldri kan elimineres i praksis. Derfor utgjør denne tendensen til 'avvikling' heller en fortsettelse og legitimering av elimineringstendensen og suverenitetsprosjektet.⁹¹

Når A/S Sydvaranger og gruvesamfunnet styrket det norske samfunnets posisjon i Sør-Varanger styrket de settlerkolonialismen i denne retningen. Diskursivt malte de en verden hvor abstrakte økonomiske verdier usynliggjorde 'de fremmede nasjonaliteter' til fordel for et perspektiv på det norske som det eneste naturlige – som et allerede etablert faktum. I praksis fremsto nok ikke gruvesamfunnet som fullt så enstydig – mange kulturer levde side om side. Men det var flest av de norske, og som nevnt la mange mindre vekt på sin kulturelle bakgrunn i gruvesamfunnet, slik at de ikke-norske kulturene ble mindre synlige etter hvert. Desto sterkere rotfeste det norske elementet hadde i Sør-Varanger, desto mer legitimt fremsto det – og når samfunnet ble legitimert ble den medfølgende fortreningsprosessen legitimert. Dermed var den industrielle styrkingen av det norske elementet *i seg selv*, helt uavhengig av hvordan det akselererte assimileringen av skoltasamene og de andre ikke-norske gruppene, et uttrykk for elimineringstendensen.

---

⁹¹ Veracini 2011, s. 3

KAPITTEL 5

Den hemmelige grensekomiteen av 1919

Fortelling

«*Et stort, et større Norge*»¹

Fra de norske myndighetenes perspektiv fremsto årene etter første verdenskrig og den russiske revolusjonen som svært usikre for Nord-Norge. Imidlertid var det hverken de økonomiske konsekvensene av selve krigen eller trusselen om arbeiderrevolusjon som ble ansett som det farligste med den nye situasjonen – det var heller den unge staten Finland. Landet erklærte uavhengighet fra Russland i slutten av 1917, og etter en blodig borgerkrig hadde stemningen blitt nasjonalistisk og til dels aggressiv. Ivrige tropper gikk på eget initiativ inn i områder under russisk kontroll, deriblant russisk Pasvik hvor de som nevnt i kapittel 3 forårsaket oppløsningen av Paččjokk sijdd. I flere deler av det norske samfunnet var det utbredt frykt for at finnene også kom til å kreve deler av Nord-Norge – særlig Sør-Varanger – med den finsktalende befolkningen som påskudd.²

I denne situasjonen oppsto det stemning i visse kretser for at Norge selv skulle kreve avstått territorier i nord, først og fremst for å få sikrere grenser i Sør-Varanger.³ En av de først som prøvde å gjøre noe konkret med det var den norske ambassadøren i Paris, Fritz Wedel Jarlsberg.⁴ Den kommende fredskonferansen fremsto for ham som en mulighet for Norge å forhandle til seg kompensasjon for handelsflåtens innsats under første verdenskrig.⁵ Hvis Finland fikk Petsjengaområdet mente han at det bare ville være rimelig om Norge fikk deler av russisk Pasvik, for å sikre

---

¹ Wedel Jarlsberg 1932, s. 397

² Eriksen & Niemi 1981, s. 132 ff

³ Forskerne er uenige om dette spørsmålet. Knut Einar Eriksen og Einar Niemi mener at sikkerhetspolitiske vurderinger sto sterkest, mens Astri Andresen likestiller økonomi og sikkerhetspolitikk (Andresen 1983, s. 180 ff). Etter min egen gjennomgang av kildematerialet synes jeg det er ganske tydelig at sikkerhetspolitikken sto aller fremst i begrunnelsene for grenseutvidelse. I et tidlig utkast til komiteens innstilling blir det uttalt: «Det er klart, at det er de *militære forsvarsinteresser* – hvilken grense vi må ha for å kunne trygge vårt land mot angrep – som i første rekke må være avgjørende.» (Grensekomiteen av 1919 [I], 'Fra pasvikkomiteen av 1919', s. 8).

⁴ Ibid. s. 155 ff

⁵ Wedel Jarlsberg 1932, s. 365

Sør-Varangers grenser og området rikhdommer i skog og vannkraft.⁶ Andre personer som myndighetene fikk forslag fra var bl.a. Sør-Varangers skogforvalter Arthur Klerck, kjøpmann Knut Evanger i Vadsø og tidligere direktør i A/S Sydvaranger Inge Thoresen Wiull.⁷ Slike krav fant dessuten støtte i pressen, gjennom aviser som *Aftenposten*, *Morgenbladet*, *Norske Intelligenssedler* og *Tidens Tegn*. Ifølge Knut Einar Eriksen og Einar Niemi var dette «det mest utbredte norske standpunkt» vis-à-vis finsk ekspansjonisme nordøstover.⁸

Ønsket ble videreført av sentralmyndighetene. Allerede i juni 1919 henvendte regjeringen seg til fredskonferansen angående retten til å regulere grensen dersom Finland ble ny nabo i øst. Foruten at det ble fremstilt som sikkerhetspolitisk nødvendig mente regjeringen at russisk Pasvik uansett allerede var en del av Norge i geografisk og økonomisk forstand.⁹ Senere i samme måned tok Utenriksdepartementet initiativ til dannelsen av en hemmelig grensekomite bestående av representanter fra Arbeidsdepartementet, Forsvarsdepartementet og Landbruksdepartementet. Hensikten var:

å utrede spørsmålet om en regulering av våre grenser mot Rusland og eventuelt Finland under hensyntagen til våre økonomiske og militære interesser samt å fremkomme med forslag til sådan grenseregulering under forutsetning av en forrykning av de nuværende grenseforhold mellem Norge, Rusland og Finland.¹⁰

Ekspedisjonssjef Henry Larssen fra Arbeidsdepartementet sto for arbeidet tilknyttet vannkraften og oberst Johan Nyquist håndterte den militære siden av saken, mens ekspedisjonssjef Kristian Fauchald fra Landbruksdepartementet tok seg av de resterende interessene – jordbruk, skogbruk, fiske og reindrift. Han tok også ansvaret for å få oversikt over de geografiske og befolkningsmessige forholdene i russisk Pasvik.¹¹ Egentlig ønsket komiteen å befare området på begge sider av grensen personlig, men det fikk de ikke tillatelse til. Dessuten var kartene som forelå så dårlige at de ble vurdert som ubrukelige.¹² Dermed måtte komiteens arbeider begrense

---

⁶ Han mente at Norge også hadde krav på Svalbard, Murmankysten, Enontekis og «en koloni etsteds i oversjøiske lande, hvorhen vi skulde kunne dirigere de norske utvandrere og hvor vi kunde producere raastoffe som vort nordlige klimat ikke tillater at frembringe, men som er saa vigtige for vor industri og vort akerbruk.» Ibid. s. 367 ff

⁷ For en oversikt over grenseutvidelsesforslag fra 1918–1919, se Eriksen & Niemi 1981, s. 155 ff

⁸ Ibid. s. 161

⁹ Ibid. s. 172

¹⁰ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Fra grensekomiteen av 1919', s. 1.

¹¹ Ibid. s. 2–3

¹² Ibid. s. 15

seg til gjennomgang av foreliggende materiale og ikke minst samtaler med kyndige mennesker. Saken hastet, som det ble presisert i instruksene fra Landbruksdepartementet til reindriftingsinspektør Kristian Nissen og fiskeriinspektør Anthon Landmark.¹³

Komiteen hentet inn uttalelser fra en rekke embetsmenn og eksperter, og konfererte med bl.a. Wedel Jarlsberg, den tidligere amtmann Urbye, som nå var ambassadør i Helsinki, og daværende fylkesmann i Finnmark Johan Rivertz. Den endelige innstillingen ble presentert i april 1920.¹⁴ Forslagene i den ble til gjennom denne dialogen mellom komiteens medlemmer, departementenes ansatte og de andre involverte, og måtte dermed regnes som et kollektivt produkt, «den samlede komites uttalelse om disse spørsmål.»¹⁵ De «har trolig vært representative for rådende synspunkter blant ledende norske tjenestemenn og eksperter.»¹⁶

Komiteens forslag

Komiteen presiserte at den ikke ville forholde seg til hvorvidt det realpolitisk sett var lurt for Norge å kreve territorier i nord på dette tidspunktet. Forslagene ville utelukkende ta hensyn til Norges sikkerhetspolitiske og økonomiske interesser, samt «grensebefolkningens tarv». Den forutsatte også at det ikke kom til å bli snakk om avståelse av områder under norsk suverenitet som kompensasjon for de nye områdene i nord.¹⁷ Dette hadde utenriksminister Nils Claus Ihlen uttrykkelig lagt ned som prinsipp allerede i juli: «ikke en fot jord av vort.»¹⁸ Foruten russisk Pasvik vurderte komiteen også spørsmålet om å erverve Enontekis, den såkalte ‘finske kile’ som strekker seg inn til Nord-Troms, men i det følgende kommer jeg utelukkende til å ta for meg det de hadde å si om Pasvik.

Komiteens hovedforslag var å trekke en ny grenselinje fra riksrøys 362 – ved Jakobselva i øst – sørover langs Petsjengafjellene til 69de breddegrad, og så vestover til riksrøys 355 – ved

---

¹³ Grensekomiteen av 1919 [II], avskrift av telegram til Arthur Landmark og Kristian Nissen.

¹⁴ Andresen 1983, s. 180

¹⁵ Grensekomiteen av 1919 [I], ‘Fra grensekomiteen av 1919’, s. 4–5.

¹⁶ Eriksen & Niemi 1981, s. 162

¹⁷ Grensekomiteen av 1919 [I], ‘Fra grensekomiteen av 1919’, s. 16–17

¹⁸ Dette var samtidig som han nektet komiteen å befare grensen. Grensekomiteen av 1919 [II], avskrift av brev til Johan Nyquist fra Kristian Fauchald

Grensefoss helt sør i Pasvik. Det totale arealet til det nye territoriet ville omtrent tilsvare Vestfold fylke.¹⁹ I innstillingen ble det understreket at alternativet ble foreslått:

for en vesentlig del av hensyn til befolkningen, særlig skoltelappene, i russisk Pasvik: For at den ubeskaaret kan beholde sine nuværende økonomiske erhvervskilder, og da i første rekke sine renbeitemarker, saaledes at de store nye økonomiske muligheter som aapner sig for dem som norske borgere kan bli et utelukkende pluss for dem.»²⁰

Og grensen som ble valgt var ikke «nogen ny, mere eller mindre vilkårlig valgt linje, men er den fra gamle tider og helt til 1826 gjeldende granse (sic) mellem Pasvik og Peisen (Petsjenga).»²¹

Det var imidlertid ikke helt sant. Paččjokk sijdds territorium strakk seg egentlig lenger sør og øst, og denne delen ble fremdeles brukt i samtiden. Amtmann Rivertz nevnte i et brev til komiteen at «en skoltefamilie fra Borisgleb har hat sommerplads ved kornetvara omtrent 15 kilometer sydost for Røs 355 [...] paa grænsen mot distriktet songelsk».²² Og grensebefolkningen ville selv beholde området. 20. februar 1920 sendte en forsamling fra Svanvik inn en petisjon til den norske regjeringen, for å be om at de måtte få både folk og land i russisk Pasvik til å bli del av Norge gjennom Folkeforbundet.²³ Petisjonens grenseforslag strakk seg til Petsjengafjellene men omfattet også områder i sør og øst.²⁴ Grunnen til at komiteen ikke krevde disse områdene var basert på en uttalelse fra Rivertz i det tidligere nevnte brevet: «skolterne og andre reneiere i Russisk Pasvik tiltrænger ikke strækningerne [...] til renbeite».²⁵ Likevel ble petisjonen brukt som legitimasjon for å gi grenseforslaget et enda grundigere fundament. I et utkast til innstillingen, som nok må dateres til kort etter petisjonen, ser vi følgelig at et par avsnitt om petisjonen ble tatt inn som tillegg 'cc' mellom de andre avsnittene om hensynet til befolkningens interesser som jeg siterte over.²⁶

---

¹⁹ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Komiteens forslag', s. 11.

²⁰ Ibid. s. 7.

²¹ Ibid. s. 6.

²² Grensekomiteen av 1919 [I], 'Fylkesmand Rivertz', s. 3. 'Distriktet songelsk' er Suõ'nn'jel sijdd, den skoltesamiske sijdden som lå innenlands og sørøst for Paččjokk. På norsk kalles den oftere for 'Suenjel'.

²³ Andresen 1983, s. 175. Det er flere grunner til å anse denne petisjonen som lite representativ. Den var ingen spontan aksjon, ettersom *Aftenposten* rapporterte om den nesten en måned før den ble sendt til myndighetene. Det er tydelig at norske fingre kan ha vært med i spillet (ibid. s. 176 ff).

²⁴ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Komiteens forslag', s. 6–7.

²⁵ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Fylkesmand Rivertz', s. 1 ff.

²⁶ Datoen 20. februar 1920 blir nevnt i tillegg 'cc' (Grensekomiteen av 1919 [I], 'Komiteens forslag' (tidlig utgave), s. 11–12).

Komiteen understrekte at det var i befolkningens interesse å havne under norsk suverenitet, ettersom de «sogner allerede nu i økonomisk henseende til Norge». Ved å bli norske borgere ville de kunne utnytte alle de økonomiske mulighetene de tidligere hadde vært utestengt fra i Finnmark: lønnsarbeid, fritt fiske og fri handel.²⁷ Men gevinsten var ikke utelukkende økonomisk:

Sammenslutningen med det norske folk vilde ogsaa utvilsomt bringe befolkningen store kulturelle fordele, idet det tilstøtende Norsk Pasvik er i en ganske anderledes rask og rik utvikling enn de til russisk Pasvik støtende russiske distrikter. At befolkningens religiøse interesser vil bli respektert fullt ut, derfor skulde Norges kulturnivaa være tilstrekkelig borgen. Det kan i denne forbindelse være av interesse aa nevne, at de gresk-katolske skoltelapper i Neidendistriktet, som ved grensekonvensjonen av 1826 gikk over til Norge har funnet sig særdeles vel tilfredse med de norske myndigheters behandling av dem. Nordmenn og skoltelapper har i det hele altid kommet godt overens.²⁸

Som Eriksen og Niemi påpeker må dette siste utsagnet kunne kalles en finmaling av forholdet mellom nordmenn og skoltesamer.²⁹

Alt i alt vurderte komiteen utvidelse av Norges grenser i øst til å «være av den største betydning for distriktets fulle utnyttelse og utvikling så vel som for befolkningens økonomiske og kulturelle fremgang.»³⁰ Dette aspektet var så viktig at det ville veie opp for eventuelle tap befolkningen kunne lide dersom Norge ikke fikk hele området som de siktet på. Hvis de ble avskåret fra beitemarkene sine kunne de tilbys nye beitemarker i Sør-Varanger.³¹ Selv om de nok totalt sett kom til å tape på reindriften hvis dette skjedde, ble det antatt å «ville mere enn opveies ved de kulturelle og økonomiske fordele det norske statsborgerskap byr.»³² Og uansett ville nok «rendriften, naar befolkningen blir norske borgere, ikke i fremtiden [...] spille den rolle i dens økonomi som hittil.»³³ Når det kom til Paččjokksamenes fiskerettigheter i Bøkfjorden og Jarfjorden, som uansett måtte avvikles, ville disse ikke fremstå som tapt for dem dersom de ble norske borgere:

---

²⁷ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Komiteens forslag', s. 13.

²⁸ Ibid. s. 14–15

²⁹ Eriksen & Niemi 1981, s. 171.

³⁰ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Komiteens forslag', s. 15.

³¹ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Om rendriften i Finmarks grensetrakter', s. 2

³² Ibid. s. 3

³³ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Komiteens forslag', s. 14–15

Skoltelappene vil i tilfelle vistnok hverken ha noget billighetskrav eller noget retskrav på særskilt erstatning for denne omlegning av deres fiskerettigheter, idet de vil vinne langt verdifullere fiskerettigheter enn dem som de mister, og som de alene har utøvet med hjemmel i en den russiske regjering tilsikret traktatmessig rett.³⁴

Grunnen til at skoltesamenes tradisjonelle fiskerettigheter måtte avvikles også dersom de ble norske undersåtter var at de kom i veien for «den fulle og hensigtsmessige utnyttning av farvannet» til skogbruks- og andre industriformål.³⁵ I tillegg kunne det bli snakk om en militær befestning av Bøkfjord for å forsvare eventuelle havne- og jernbaneanlegg tilknyttet Kirkenes.³⁶ Men de skulle ikke lide skade:

skoltelappene er i forhold til sine nærmeste nabofolk et primitivt og underlegent folkeferd, uten evne til å verge sig eller selv å tale sin sak for det forum, hvor avgjørelsen vil falle. Man bør undgå endog skinnet av hårdhendt fremgangsmåte overfor skoltelappene. Selvom derfor den russiske regjering under de eventuelle forhandlinger om grenseregulering ikke stiller noget krav om at skoltelappene skal tilståes særskilt erstatning for avløsning av fiskerettighetene i Bøkfjord og Jarfjord, bør Norge avgi erklæring om, at man vil holde skoltelappene skadesløse ved å tilstå dem erstatning for avsnitt av fiskeplassene.³⁷

At de mer tradisjonelle næringene ikke skulle stå i veien for norsk utvikling var vel egentlig nedlagt som prinsipp:

Befolkningens, særlig skoltelappenes, utøvelse av elv- og innsjøfiskeri, jakt og rendrift frembyr visse eiendommeligheter eller vanskeligheter, som dog ikke kan tillegges i nogen henseende avgjørende vekt under nutidens forhold.³⁸

Selv om komiteen la mye vekt på hvordan forslaget deres tok hensyn til befolkningens interesser, var det altså uttrykkelig ikke disse som var avgjørende. I komiteens forslag var tvert om grensebefolkningen den aller siste interessen som ble vurdert. Sikkerhetspolitiske og økonomiske vurderinger sto først. Følgelig måtte det viktigste for Norge ifølge komiteen være å få avvirket både skoltesamenes fiskerettigheter i Bøkfjorden og Jarfjorden og helst også den generelle retten

---

³⁴ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Om fiskeriet i Pasvikelv m.v. i Finmarks grensetrakter', s. 4–5

³⁵ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Om fiskeriet i Pasvikelv m.v. i Finmarks grensetrakter', s. 3–4.

³⁶ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Militær utredning av spørsmålet om eventuell grenseregulering mellom Norge og Russland henholdsvis Finland', s. 13–14.

³⁷ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Om fiskeriet i Pasvikelv m.v. i Finmarks grensetrakter', s. 6–7.

³⁸ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Komiteens forslag', s. 13–14.

hvert lands undersåtter hadde til å fiske på begge sider av Pasvikelva. Dernest burde Boris Gleb legges under norsk suverenitet, og tilgang til begge sider av elva sikres for fløtings- og vannkraftsinteressene. Helst burde fløtingen i elva komme fullstendig under norsk kontroll langs hele grensa. Dette var fordi det var forventet at Finland i nærmeste framtid kom til å hogge skogene i Enare, og da ville fløting i Pasvikelva bli den naturlige transportmåten. Men det kravet kunne ofres hvis det ble snakk om å la Norge få bygge ut vannkraften i de nederste fossene mot at naboen i øst fikk de øverste.³⁹ Disse forslagene ville tilfredsstillte Norges økonomiske behov, men for å gjøre militæret fornøyd, ved å sikre tilstrekkelig forsvar av Kirkenes, måtte grensen utvides øst til Petsjengafjellene minst fra Skogfoss og nordover.

Det var først nå at lokalbefolkningen ble trukket inn, og da fordi det ble ansett som sikkerhetspolitisk nødvendig å holde hele befolkningen tilknyttet Pasvikområdet samlet under norsk suverenitet. Mindre omfattende grenseutvidelser ville avskjære befolkningen fra viktige jakt- og beitemarker og nødvendiggjøre bruksrett på tvers av grensen – «sådanne bestemmelser vil lett gi anledning til strid og bør om mulig undgås.»⁴⁰ Dermed fremsto forslaget øst til Petsjengafjellene og sør til 69de breddegrad som «det eneste tilfredsstillende». En slik grense ville ivareta alle involverte interesser: den var sikkerhetspolitisk forsvarlig, den samsvarte med lokalbefolkningens behov og den muliggjorde «den fulle og hensiktsmessige utnyttelse av grunn, vann og andre herligheter i distriktet.»⁴¹

I komiteens slutningsbemerkninger ble det lagt vekt på at dette øde distriktet, «med sin faatallige og fattigslige befolkning», var ubrukelig for Russland. Store deler av befolkningen var tross alt «ennu et halvt nomadefolk, som flytter fra sted til sted i russisk Pasvik.» Vannkraften i Pasvikelva var «den eneste herlighet i distriktet», og den hadde ikke noen reell verdi for russerne.⁴² Norge derimot hadde planer om å bygge ut det nylig ervervede området. Først og fremst dreide det seg om anlegg i Pasvikelva tilknyttet vannkraften, skogbruket og fisket. I en tidlig utgave av innstillingen ble dette betont særlig sterkt:

Reguleringen vil åpne adgang til en langt bedre utnyttelse av Pasvikvassdraget til elektrisk lys og kraft, til fløtning og annen ferdseil samt til fiskeri, mens vassdraget, som det nu ligger, på grunn av

---

³⁹ Ibid. s. 1 ff.

⁴⁰ Ibid. s. 4–5

⁴¹ Ibid. s. 5–6

⁴² Ibid. s. 11–12

grensefellesskapet, er helt unyttet hvad vasskraften angår, og ikke på langt nær kan utnyttes som det bør og kan bli hvad fløtning og annen ferdsel samt fiskeri angår. Alene en tilknytning til Norsk Pasvik med sin i de senere årtier sterke økonomiske utvikling vil muliggjøre den fulle og hensigtsmessige utnyttelse av grunn og vann i russisk Pasvik.⁴³

Hvis elva sluttet å være grenseelv kunne Norge regulere fisket i mye større grad, med innføring av generelle fiskeregler og oppføring av laksetrappes slik at fisken kunne komme seg forbi Skoltefossen. Dette ville forbedre fisket og øke dets verdi.⁴⁴ For tømmerfløtingens del kunne Norge utføre nødvendige sprengninger og vassdragsreguleringer samt oppføre diverse anlegg. Et konkret eksempel ble foreslått av Wiull, tydelig basert på A/S Sydvarangers Jarfjordplan, hvor utenlandsk tømmer kunne skilles fra norsk og føres over til østsiden av elva gjennom kanaler, og så videre til Jarfjord.⁴⁵ Skogbruket ville også kreve oppført gårder for arbeidere og voktere, med «små jordbruk, som vil være så nyttige for dem.»⁴⁶

De fossene som ble vurdert utbygget av komiteen var serien Skoltefoss–Holmfoss helt nederst og Skogfosspartiet i midten av norsk Pasvik. I tillegg til demninger og andre anlegg var det forventet oppført boliger og veier til bruk for arbeidere og voktere.⁴⁷ Nissen og Landmark ble bedt om å uttale seg om hvordan slik utbygging kunne påvirke henholdsvis reindriften og fisket, mens lensmann Bertel Bertelsen i Sør-Varanger sendte inn en liste over eiendommer som ville bli oversvømt. Denne siste var delvis tilsvarende A/S Sydvarangers liste, men av de skoltesamiske eiendommene som selskapet måtte kompensere for nevnte han bare «en liten skolteplads ved Klostervand». Bertelsens fokus i telegrammet var på hvilken dyrket eller dyrkbar mark som kom til å bli ødelagt,⁴⁸ og i innstillingen ble informasjonen tatt opp i den delen som handlet om jordbruket. Vannkraftens påvirkning på gårdene langs elva var også det *eneste* som ble behandlet i denne delen. Det ble foreslått kompensasjon i form av dyrkbar eiendom, for å sikre at folk holdt seg i Pasvik.⁴⁹

---

⁴³ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Fra pasvikkomiteen av 1919', s. 16

⁴⁴ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Om fiskeriet i Pasvikelv m.v. i Finmarks grensetrakter', s. 8.

⁴⁵ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Om skog- og fløtingsforhold i Finmarks gresedistrikter', s. 4–5.

⁴⁶ Ibid. s. 10

⁴⁷ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Fra pasvikkomiteen av 1919', s. 10

⁴⁸ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Lensmann Berthelsens telegram', s. 1–2

⁴⁹ Grensekomiteen av 1919 [I], 'Jordbruket i norsk og russisk Pasvik', s. 1–2

For reindriftens del hevdet komiteen at vannkraften «praktisk talt ikke [ville] ha nogen skadelig virkning [...] og det hverken hvad vinter- eller sommerbeitningen angår.»⁵⁰ Dette var imidlertid en sterkt forkortet utgave av Nissens uttalelse om emnet. Han var enig, men først og fremst i «at nævneværdig renmosemark (vinterbeite for ren) overhovedet ikke vil bli sat under vand ved opdæmningerne.» For beitemarker kom til å bli satt under vann, men disse mente han at uansett ikke burde bli brukt til reindriftsformål:

Det som vil rammes er dels dyrket, dels dyrkbar jord paa fast mark og dels lavtliggende myrstrækninger, som antagelig ogsaa er delvis dyrkbare. Paa disse myrer beites der nu i nogen utstrækning av ren om sommeren, dels av ren tilhørende norske indbyggere i Pasvikdalen og Langfjorddalen og dels av ren tilhørende de russiske skoltelapper og kvæner. Men selv bortset fra, at denne sommerbeitning her i indlandet er litet heldig i andre henseender og fra norsk side bør søkes motarbeidet, saa kan det dog ikke være tale om, at saa store arealer vil bli oversvømmet, at det vil faa nogen nævneværdig betydning for sommerbeitningen.⁵¹

Angående fisket i elva, som komiteen mente var «av vesentlig økonomisk betydning for egnens befolkning»,⁵² ble det påpekt at strekningen Skoltefoss–Holmfoss kom til å bli «adskillig påvirket av reguleringen ved forrykning av de nuværende fiskeplasser.» Ovenfor Harefossen skulle det finnes et ‘utmerket’ sted å fiske etter harr som vannkraften kom til å ødelegge. Gyteplassene til ørreten ville også bli forstyrret, mens siken ville påvirkes i mindre grad. De andre fiskesortene visste en ikke nok om til å si noe. Komiteen antok at hverken Svanevatn eller Vaggatem ville oppleve noe særlig skade på fisket. For Svanevatns del kunne fisket til og med styrkes gjennom at fisk fra nord i elva søkte dit.⁵³ Men om området sør for Svanevatn, inkludert Vaggatem, hadde Landmark egentlig bare påpekt at mengden norske oppsittere var så liten at «en eventuell tilbakegang av fisket dersteds som følge av vassdragsarbeidene vilde [...] for tiden bli av forholdsvis underordnet betydning.» Han visste ikke nok om fiskeforholdene i elva til å kunne uttale seg i annet enn generelle trekk.⁵⁴ Nissen påpekte på tilsvarende måte at vurderingene hans ble gjort på basis av mangelfullt kartmateriale.⁵⁵

---

⁵⁰ Grensekomiteen av 1919 [I], ‘Om reindriften i Finmarks grensetrakter’, s. 5

⁵¹ Grensekomiteen av 1919 [I], avskrift av brev fra Kristian Nissen til Kristian Fauchald, s. 2

⁵² Grensekomiteen av 1919 [I], ‘Om fiskeriet i Pasvikelv m.v. i Finmarks grensetrakter’, s. 2

⁵³ Ibid. s. 13

⁵⁴ Grensekomiteen av 1919 [I], ‘Landmark (1 pm. og 1 skr.)’, s. 7–8.

⁵⁵ Grensekomiteen av 1919 [I], avskrift av brev fra Kristian Nissen til Kristian Fauchald, s. 2

Annen utbygging av distriktet, f.eks. gjennom jordbrukskolonisering, ble ikke vurdert av komiteen. Dette hadde kanskje å gjøre med ambassadør Urbyes uttalelse, hvor han påpekte at det var fare for at en eventuell utvidet grense ikke kom til å vare. Dermed mente han at Norge burde være forsiktig med å bygge ut det nye området i den første tiden.⁵⁶ Muligens kan også påstanden hans om at Norge neppe kom til å bygge vei på østsiden av Pasvikelva knyttes til den samme tankegangen.⁵⁷

Fiskerettighetene avvikles

Det skulle ikke bli noe av planene om grenseutvidelse i Sør-Varanger. Etter den finske besettelsen av russisk Pasvik oppmuntret de europeiske stormaktene Norge til heller å ta saken opp direkte med de berørte partene enn å gå gjennom fredskonferansen. I april, samme måned som innstillingen sto ferdig, henvendte så regjeringen seg til rådsrepublikken Russland – en stat som Norge ikke anerkjente – for å sikre seg retten til å kreve en utvidet grense dersom Petsjenga ble avstått til et annet land.⁵⁸ Men finnene skal ha nektet å ta Norge med i forhandlingene. Ved freden i Tartu avsto Russland området til Finland.⁵⁹ Dermed ble Norge nødt til å forhandle til seg de ønskede endringene direkte med Finland. Da forhandlingene om den nye norsk-finske grensen endelig kom i gang i 1922, falt kravet om russisk Pasvik bort ganske kjapt.⁶⁰ Nå ville de norske forhandlerne prøve å få grensen trukket «således som fra norsk side i 1826 oprindelig påtenkt», gjennom Svanevatn til Jakobselva, slik at Boris Gleb-kilen – og dermed også de nedre fossene i Pasvikelva – ble avstått. Men finnene avsto dette, ettersom de norske nektet å gi noe territorium i gjengjeld. Dermed ble det klart at grensen kom til å bli som den var.⁶¹

Som jeg nevnte tidligere var Norges første prioritet i møte med sin nye nabo ifølge komiteen å få både Paččjokksamenes fiskerettigheter og retten for annet lands undersåtter til å fiske på norsk side av Pasvikelva avviklet. Finland og Norge kom til enighet om dette siste – alle generelle bruksretter på annet lands eiendom falt bort.⁶² Men når det kom til Paččjokksamenes fiskeretter

---

⁵⁶ Grensekomiteen av 1919 [I], avskrift av brev fra Andreas Urbye til Kristian Fauchald til Nils Claus Ihlen, s. 2–3

⁵⁷ Ibid. s. 10

⁵⁸ Eriksen & Niemi 1981, s. 173

⁵⁹ Wikan 1980, s. 73; Andresen 1983, s. 184

⁶⁰ Andresen 1983, s. 194

⁶¹ St. prp. nr. 65 (1924), s. 4

⁶² Andresen 1983, s. 201–202

var det en fundamental uenighet. Etter freden i Tartu hadde norske eksperter i større og større grad begynte å hevde at fiskerettighetene hadde falt bort av seg selv når Russland sa fra seg suverenitet over området.⁶³ Norges prinsipielle standpunkt var fra forhandlingstiden av at de jakt- og fiskebestemmelsene som ble anerkjent i 1826 og 1834 bare ble gjort av humanitære hensyn, ikke fordi befolkningen hadde rett til dem. Det var kun snakk om tillatelser. Og når det kom til Paččjokksamenes *enerett* til fiskeplassene sine på norsk side, hadde denne bare blitt tålt fordi Russland anså fiskeplassene som russisk jord. Altså var det i kraft av skoltesamenes russiske statsborgerskap at de kunne fiske i Bøkfjord og Jarfjord, og når dette nå hadde falt bort trengte ikke Norge å forhandle med Finland om fiskerettighetene.⁶⁴

Men Finland tok saken opp som en naturlig del av grenseforhandlingene, og etter hvert sa de norske forhandlerne seg enige i en avtale hvor fiskerettene ble avløst mot penger.⁶⁵ I slutningsprotokollen til den nye grensekonvensjonen sto det så:

Den norske regjering, som ønsker å holde lappene skadeløse for tapet av nevnte fiske, vil – uten å anse seg forpliktet dertil og uten derved å anerkjenne nogen rett for lappene til å drive fisket – betale til fordel for disse lapper et beløp av 12 000 norske gullkroner. Dette beløpet vil bli utbetalt til den finske regjering mot en bindene erklæring fra vedkommende lapper, hvorved de frafaller for sig og sine efterkommere ethvert krav på nevnte fiske eller på annen skadesløsholdelse for tapet derav. Den finske regjering forplikter sig i omhu for disse lappers vel til å anbefale lappene å godta ovennevnte ordning og, for det tilfelle at lappene ikke går med derpå, til [...] ikke å støtte nogen fordring som lappene i fremtiden måtte gjøre gjeldende i dette anliggende.⁶⁶

Dette ble presentert fra norsk side som et kompromiss, for egentlig mente de at skoltesamene ikke hadde noen rettigheter i Norge lenger. Pengesummen ble bare betalt av rent humanitære årsaker.⁶⁷ 12 000 gullkroner tilsvarte 18 000 kroner i den tids valuta,⁶⁸ og summen skulle settes i et fond med rentesum på 900 kroner i året.⁶⁹ Tatt i betraktning at utløsningssummer på alt mellom 50 000–400

---

⁶³ Andresen 1983, s. 185 ff.

⁶⁴ Andresen 1983, s. 190 ff. Som Andresen påpeker valgte myndighetene de juridiske tolkningene som passet de politiske målene best. Det eksisterte andre tolkninger, bl.a. fiskeretten som reell servitutt til Russland eller privatrett basert på alders tids bruk (213 ff).

⁶⁵ Andresen 1983, s. 195 ff

⁶⁶ St. prp. nr. 65 (1924), s. 20

⁶⁷ Andresen 1983, s. 203

⁶⁸ Andresen 1983, s. 200; Wikan 2003a, s. 24

⁶⁹ Andresen 1983, s. 205

000 kroner hadde blitt foreslått i fortiden var denne løsningen «særdeles heldig».⁷⁰ Gullkronene ble utbetalt i september 1925.⁷¹ Med det var Paččjokksamene som gruppe stengt ute av Norge for godt.

Analyse

*Utvidelse som avskjerming*⁷²

Komiteens innstilling ble uttrykkelig utarbeidet med tanke på at et aggressivt Finland skulle bli nabo i øst, og var dermed reaktivt og sikkerhetspolitisk begrunnet. Selv om det involverte en aktiv utvidelse av Norges grenser, ble forslaget altså presentert som et defensivt, ikke et offensivt, tiltak. Tanken var å styrke kontrollen over allerede ervervede områder, ikke å erverve nytt land og vann, for russisk Pasvik hadde liten verdi i seg selv – det nye området skulle først og fremst være en buffersone mellom det verdifulle Sør-Varanger og ‘den finske fare’. Følgelig ble sikkerhetspolitikken, som vi så, prioritert over alle andre interesser. Det aller viktigste for Norge var å få skoltեսamenes fiskerettigheter i Bøkfjord og Jarfjord avvirket, ettersom disse ble ansett som trusler mot norsk suverenitet i Sør-Varanger. Planene om økonomisk utvikling innenfor russisk Pasvik var til sammenligning relativt tilbakeholdne, fokusert som de var på den allerede halvt norske Pasvikelva.

I den forstand hadde planene om utvidelse lite settlerkolonialt ved seg – de prioriterte ikke å spre en annen samfunnsstruktur til det nye området, og suvereniteten over det skulle utøves gjennom forhandlinger snarere enn settlere. Ønsket om å fjerne Paččjokksamene fra fjordene i Sør-Varanger, om det så ble ordnet med en avtale eller med at områdene deres ble norske, bar på sin side et klart settlerkolonialt preg. Målet var regelrett å eliminere urfolket fra sine tradisjonelle områder ved sjøen og erstatte bruket deres med industri. Men dette uttrykket for elimineringsstendensen utgjorde en fortsettelse av settlerkolonialismen i *Sør-Varanger* – ikke en utvidelse av den til å gjelde ytterligere områder i russisk Pasvik. Avviklingen siktet på å ‘ekspropriere’ fiskeplassene i Bøkfjord og Jarfjord, hverken mer eller mindre.

---

⁷⁰ Andresen 1983, s. 200

⁷¹ Andresen 1983, s. 204

⁷² Tittelparet ‘avskjerming’/‘indre offensiv’ er tatt fra Eriksen & Niemi 1981, s. 187 ff

Med andre ord fungerte utvidelsen, fra ett perspektiv, først og fremst for å konsolidere en fortsatt settlerkolonisering av Sør-Varanger. I tillegg til at det gjaldt politikken overfor skoltesamenes fiskerettigheter og ønsket om å styrke forsvaret av Kirkenes, var denne konsoliderende funksjonen gjennomgående i de økonomiske målene. Hverken jordbruk, reindrift eller annen subsistensbruk ble forutsatt å ekspandere østover til de nye områdene for sin egen del. Ekspansjon av tømmerfløtingen ville, som nevnt, innebære reising av små jordbruk på østbredden for de ansatte, og en kan anta at det samme ville gjelde for boligene tilknyttet vannkraftarbeidet. Men disse var ment å støtte utbyggingen og bruken av Pasvikelva, ikke et norsk lokalsamfunn øst for elva.

Vannkraften og fløtingen og i elva tjente først og fremst konsolideringen av det norske samfunnet i Sør-Varanger. Vi har allerede sett i forrige kapittel at vannkraften utgjorde enda et uttrykk for det norske suverenitetsprosjektet, ved å sikre settlersamfunnets tilknytning til nærområdene og uavhengighet av internasjonale usikkerhetsmomenter. En grenseutvidelse ville styrke denne funksjonen ytterligere, ettersom den ville gi full tilgang til begge sider av Pasvikelva. Industrien ville ikke lenger være avhengig av internasjonale forhandlinger for å bygge ut den sterkeste og sikreste kilden til vannkraft i distriktet. Fløtingen bar på sin side mer preg av å være avvergende enn oppbyggende. Ønsket var først og fremst å få fullstendig norsk kontroll over fløting i hele elva fra Grensefoss og nedover, for å regulere finsk bruk i forventning av Enaretømmeret. Å holde denne aktiviteten under kontroll – og dermed å holde ‘den finske fare’ i sjakk – var langt viktigere for de norske enn å utvide skogbruket østover.

Med andre ord kan en anse utvidelsesforslaget som enda et uttrykk for det norske samfunnets streben etter å slå røttene sine dypere i Sør-Varanger. I den forstanden bar det et klart settlerkolonialt preg – som en legitimering av norsk kontroll over skoltesamisk land og vann, og dermed en videre fortregning av skoltesamene. For russisk Pasvik sin del, derimot, kan en settlerkolonial funksjon virke mindre synlig.

Utvidelse som indre offensiv

Selv om utvidelse av Norges grenser i nord ble presentert som et defensivt tiltak, er det ingen måte å unngå det faktum at det ville være nettopp en utvidelse – og dermed en aggressiv handling. På tilsvarende måte er det ikke til å unngå at komiteens innstilling forutsatte en utbygging av det nye

området, uansett om den var underordnet sikkerhetspolitiske hensyn og konsentrert rundt Pasvikelva. De aller fleste som bodde i russisk Pasvik bodde uansett ved elva, og innstillingen konstruerte tydelig et scenario om hvordan og hvorfor befolkningen ville bli påvirket av utbyggingen. Fra dette perspektivet kan en se flere settlerkoloniale trekk ved komiteens forslag.

Utgangspunktet var at skoltesamene og de finske bosetterne i russisk Pasvik allerede i praksis var en del av Norge, og at de dermed bare ville tjene på å havne under norsk suverenitet. Norge skulle ikke blande seg inn i hvordan befolkningen tjente til livets opphold – kun åpne dørene for nye muligheter. Men det ble tatt som en selvfølge at de norske kunne gå inn og bygge ut elva som de ønsket. Land og vann ble diskursivt konstruert som å ligge øde og irrasjonelt brukt, og hvis de havnet under norsk suverenitet ville de per definisjon ligge åpne for utbygging. Komiteen la som vi så mye vekt på at befolkningens interesser skulle ivaretas, og anerkjente tilknytningen deres til elva. Men samtidig ble disse interessene og skadene på dem diskursivt marginalisert.

Som med A/S Sydvarangers vannkraftdiskurs var komiteens innstilling basert på et økonomisk verdensbilde. Befolkningens interesser ble delt opp i individuelle næringer forstått på en kvantitativ, ikke kvalitativ, måte – som isolerte og målbare opp mot en homogen standard definert av økonomisk verdi. Områdene de var tilknyttet og skadene på dem ble diskursivt innskrenket på basis av dette. Det var bare i den grad de hadde en ‘betydelig’ og *ønskelig* bruksverdi at de ble anerkjent. Det tydeligste eksemplet var at Nissen og komiteen ekskluderte reinbeitemarkene langs elva som vannkraften ville ødelegge fra det som ville påvirke reindriften, ettersom beitet her var uønsket. Fisket ovenfor Svanevatn ble på sin side vurdert som skadesløst ettersom det ikke hadde mye å si for norske settlere. Vekten var overveldende på hvilken dyrket eller dyrkbar mark som ville ødelegges. Det var også, utenom avløsingen av skoltesamenes fiskerettigheter i fjordene, bare i forbindelse med jordbruket at spørsmålet om kompensasjon ble bragt opp – da for å sikre at norske kolonister holdt seg i Pasvik.

Igjen som med A/S Sydvarangers vannkraftdiskurs ble skoltesamene skilt ut som en særegen gruppe, mens de finske bosetterne heller var fraværende. Komiteens arbeider satte i stor grad et likhetstegn mellom skoltesamene og reindriften – det var den som ble vurdert å være deres fremste og mest essensielle interesse. Fisket ble også forstått som viktig, men det var fra de norskes perspektiv ikke plassavhengig – laksefisket i Bøkfjord og Jarfjord kunne erstattes med fiske andre steder i Sør-Varanger. Andre, kvalitative eller særegne sider ved skoltesamenes liv ble underkjent.

Dette utgjorde en form for konseptuell forflyttelse, ettersom det koblet skoltesamene mer eller mindre fra Pasvikelva og essensialiserte dem som reineiere. Og reindriften ble, som andre næringer, forstått som å kunne forbedres. Derfor trengte ikke skoltesamene de tradisjonelle områdene sine sør for 69de breddegrad, da disse ble vurdert som overflødige for en rasjonell reindrift.

Komiteens forslag konstruerte altså utbyggingen som noe som ikke involverte lokalbefolkningen, som forbigikk dem og forbedret land og vann i forhold til hvordan de selv brukte dem, noe som ble presentert 'utelukkende som et pluss for dem'. Hensynet de tok til befolkningens interesser bar sterkt preg av paternalisme, en overbevisning om at de kjente deres egentlige interesser bedre enn de selv gjorde. Utbygging, rasjonalisering og samkvem med det norske samfunnet var bedre for dem enn at de skulle fortsette å leve i en stagnerende ødemark. Ved å underlegges Norge ville de få store økonomiske og kulturelle gevinster – utvidelse ville altså forbedre ikke bare land og vann, men også befolkningen som brukte dem. Og de ønsket uansett å bli norske statsborgere, som petisjonen viste. Dermed betydde det ikke så mye om de tradisjonelle næringene deres ble skadet i prosessen.

I praksis ville utbyggingen neppe være så tilbakeholden som komiteen forutsatte. Foruten at de samlede inngrepene i elva til tjeneste for fløting, vannkraft og fiske ville være betydelige, og at dette lett kunne ha uforutsette konsekvenser, kom aktivitetene til å trekke til seg betydelige mengder folk. Situasjonen minner om veibyggingen på 1870-tallet, som jo utgjorde en indirekte koloniseringspolitikk. Og selv om det ikke skulle være noen organisert jordbrukskolonisering øst for elva, forutsatte dessuten vannkraft- og fløtingsarbeidet boliger og gårder for de ansatte. Uansett hvor midlertidige disse skulle være innebar dette et enda sterkere grunnlag og insentiv for bosetting enn veinettet hadde vært. Og det skulle vel ikke være noe hinder for at folk kunne slå seg ned – særlig ikke siden norsk jurisdiksjon ville avvikle det russiske systemet hvor skoltesamene ble anerkjent en privilegert posisjon som distriktets opprinnelige befolkning.

Innstillingen var veldig klar på hvilke konsekvenser norsk styre ville få i russisk Pasvik. Selv om utbyggingen bare skulle åpne nye dører for lokalbefolkningen uten å blande seg inn i levemåten deres, innebar det ikke en forventning om at befolkningen faktisk kom til å fortsette å leve som før. Tvert om forutsatte de involverte at Norges 'høye kulturnivå' ville løfte dem opp til å bli moderne mennesker. Språket her var tydelig innvevd i sosialdarwinistisk tankegang, preget av

ideer om folk som rangert etter hvor 'utviklet' de var. Tilsvarende med omtalen av skoltesamene, som på sin side ble karakterisert som et lavtstående naturfolk. Trekkene A/S Sydvaranger implisitt tilla dem var eksplisitte her – maktesløse, stagnerende, irrasjonelle, primitive og jevnt over underlegne. Ifølge Eriksen og Niemi kunne sosialdarwinistisk tankegang mot samene både anse det som nødvendig å aktivt 'løfte dem opp' og vurdere dem som døende i møte med 'høyere' kulturer.⁷³ Innstillingen bærer trekk av begge – på den ene sida var metaforen 'oppløftende', men på den andre var det ikke på grunn av norsk innblanding og materiell påvirkning på befolkningen at de ville løftes opp. De norske skulle jo ikke blande seg inn – så det ville skje av seg selv.

Denne sosialdarwinistiske rasialiseringen av skoltesamene som et naturfolk som i møte med det moderne samfunnet ville 'løftes opp' av seg selv stemmer over ens med rasialiseringen som har preget settlerkolonialismen i andre samfunn. Patrick Wolfe påpeker at settlere historisk sett har tendert til å skille urfolk fra seg selv som å tilhøre en annen rase, og å tillegge dem trekk som gjør dem 'maksimalt oppløselige' i møte med settlersamfunnet.⁷⁴ Slik rasialisering tjener altså en assimilasjonsagenda. Lorenzo Veracini har påpekt at assimileringspolitikken antar nettopp ett 'oppløftende' språk.⁷⁵ Slik rasialisering legitimerer dermed koloniseringen ved å presentere den som en naturprosess. Elimineringstendensen, som er et sosialt fenomen forårsaket av bestemte samfunnsstrukturer, forflyttes til å være en essensiell karakteristikk ved urfolket selv, uavhengig av ytre kausalitet. På tilsvarende måte naturaliserte komiteens appell til sosialdarwinistisk diskurs den settlerkoloniale prosessen som forslaget deres forutsatte.

Med andre ord kan innstillingens scenario skisseres på følgende måte. Befolkningen i russisk Pasvik var allerede i et avhengighetsforhold til Norge, og det ville være bedre for distriktet om de ble en egentlig del av landet. Hvis det skjedde ville de norske gå inn og ta hånd om land og vann for befolkningen, og gjennom det innføre en ny økonomi. Prosessen ville assimilere dem inn i det moderne norske samfunnet, føre dem bort fra tradisjonelle næringer til lønnsarbeid o.l. og homogenisere dem som norske statsborgere på lik linje med alle andre. Grenseutvidelse i russisk Pasvik ville altså innebære en utvidelse av fortrenningsprosessen i Sør-Varanger.

---

⁷³ Eriksen & Niemi 1981, s. 37; 325.

⁷⁴ Wolfe 2016, s. 15 ff; 37 ff

⁷⁵ Veracini 2010, s. 37–38.

Elimineringen et faktum?

Slik skulle det jo ikke gå. I stedet for en formell intensivering og utvidelse av den norske settlerkoloniseringen av Paččjokk sijdd, kom de finske felttogene og Petsamokoloniseringen inn som et brudd og innførte dramatiske endringer i russisk Pasvik. Men de norske grep likevel sjansen til å få orden på den saken som var viktigst for dem: skoltesamenes fiskerettigheter på norsk side. Jeg har allerede påpekt at spørsmålet om avvikling helt direkte også var et spørsmål om eliminering, og da Norge fikk formalisert avviklingen seiret også elimineringstendensen vis-a-vis Paččjokksamene. De var stengt ute for godt. At dette ble gjort i et samspill mellom nye og gamle maktutøvere i området viser at det likevel var en kontinuitet. Og finnene begynte jo etter hvert sin egen kolonisering, som dermed på sin speilvendte måte realiserte det scenarioet som komiteen hadde forutsett.

Avviklingen markerer på mange måter et vannskille i Sør-Varangers historie. Fra midten av 1920-tallet av var en hel sijdd blitt ekskludert fra sine tradisjonelle områder i Norge. Samtidig var skoltesamene i Njauddâm blitt isolert og gradvis fortrent av folkene rundt dem. Settlerkoloniseringen hadde i stor grad fått urfolket i Sør-Varanger under kontroll – prosessen hadde kulminert. Var suvereniteten etablert en gang for alle? Var elimineringen et faktum?

For å besvare det spørsmålet vil jeg ta for meg måten de norske anså Paččjokksamene. Avviklingen av fiskerettighetene ble muliggjort av den norske diskursive forflyttelsen av skoltesamene til å være forlengelser av en fremmed suverenitet som nå var utdatert og maktesløs. De hadde ikke lenger noen legitim tilknytning til Norge, om de noensinne hadde hatt det. Pengene som avløste dem var bare en gave gitt av barmhjertighet, ikke en anerkjennelse av rettigheter, og kunne følgelig reduseres betraktelig. Hvis skoltesamene virkelig var så arme og primitive, hvis de ikke lenger kunne anses som suverenitetsutøvere og hvis fisket deres virkelig var så ubetydelig, fremstår det som merkelig at fiskerettighetene fortsatt var et såpass viktig spørsmål.

På den ene siden går det an påpeke den spesielle grensesituasjonen Sør-Varanger og paččjokksamene befant seg i. De var som tidligere russiske og daværende finske undersåtter i et forhold både til et Russland som nå var i revolusjon og et Finland som ble ansett som farlig ekspansjonistisk. Denne koblingen gjorde skoltesamene til en sikkerhetspolitisk trussel fra et norsk perspektiv. Jeg bestrider ikke denne forklaringen – det er klart at skoltesamene ble ansett som å være i en særegen sikkerhetspolitisk posisjon som forlengelser av farlige suvereniteter. Jeg vil

imidlertid påpeke at det også går an å gi en annen forklaring. Uproporsjonal oppmerksomhet til urfolket er nemlig noe en ser går igjen i settlerkolonialismen andre steder.

Som Patrick Wolfe påpeker mobiliserer settlersamfunn store mengder ressurser for å håndtere urfolket, ressurser som er helt ute av proporsjon i forhold til hvor liten folkegruppen er. Det går tilbake til poenget jeg nevnte i kapittel 3: urfolket representerer den gamle ordenen som må fortrenkes for å legitimere den nye. Og de forsvinner aldri helt. Uansett hvor få de er, uansett hvor marginaliserte de er, vil de alltid ha potensialet til å reise seg igjen og demonstrere at settlersamfunnet er basert på fortrenningen av deres eget samfunn. Så nei – elimineringen var ikke et faktum. Skoltesamene levde videre, og det gjør de fortsatt.

Konklusjon

Hvor nyttig er begrepet?

På basis av forskningen min er det etter min mening ganske tydelig at man kan snakke om en settlerkolonial struktur i Sør-Varangers historie fram til andre verdenskrig. En rekke grupper bosettere forholdt seg direkte til skoltesamenes land og vann og grunnla et lokalsamfunn som over tid tenderte til å stadig 'ekspropriere' skoltesamenes ressurser og fortrenge deres samfunn og kultur. I samspill med den norske staten fortregte lokalsamfunnet samtidig over tid ikke-norske kulturer gjennom et strukturelt suverenitetsprosjekt for å sikre området for riket. Dette samstemmer med flere sentrale trekk ved settlerkolonialismen som Patrick Wolfe og Lorenzo Veracini har definert den. Imidlertid er det noen sider ved Wolfes og Veracinis teorier som er lite relevante for Sør-Varanger.

For det første fremstår 'frontier'-begrepet til Wolfe som lite hjelpsomt. Det tar som utgangspunkt at en kan skille tydelig mellom tiden når settlerne gjorde sitt inntog og tiden etter at samfunnet fikk etablert seg en relativt stabil og legitim eksistens. Sør-Varanger, derimot, ble allerede fra 1826 av ansett og internasjonalt anerkjent som en naturlig del av Norge. Situasjonen var relativt ustabil fram til ca. 1840, men denne tiden var langt fra preget av de dramatiske hendelsene som Wolfe tillegger 'frontier'-perioden. Likvideringer og tvangsforflytninger har ikke forekommet i Sør-Varanger. Større 'landnåm' preget heller ikke denne ustabile perioden, men snarere tiden etter da finske og norske bosettere gjorde seg gjeldende. Hvis en skal periodisere settlerkolonialismen i Sør-Varanger, bør man nok anvende et annet begrep.

For det andre fremstår Veracinis vektlegging av settlersamfunns autonome tendenser som svært upassende for Sør-Varanger. Folk flyttet til Sør-Varanger for sin egen del, men de gjorde aldri krav på en særstilling i forhold til Norge. I Veracinis formulering var settlerne i et sympolitisk forhold til staten, noe som han jo mener er mindre gunstig for å opprettholde en settlerkolonial situasjon. Det var ikke på vegne av seg selv at settlerne fungerte som suverenitetsutøvere, men som representanter for Norge. Sør-Varanger ble 'naturlig' norsk – kommunen sto ikke i en ambivalent posisjon på grunn av lokalbefolkningens krav. Veracinis utgangspunkt i at 'utenforstående' flytter inn etter at et settlersamfunn allerede har blitt etablert, eller samtidig som det blir etablert, passer heller ikke for Sør-Varanger, hvor de gruppene som etter hvert ble definert

som 'utenforstående', de nordsamiske og finske settlerne, i større grad dominerte kommunen før de mer 'legitime' norske settlerne en gang for alle gjorde sitt inntog.

Disse sidene ved Wolfe og Veracini framstår imidlertid i stor grad som historisk vilkårlige. 'The frontier' er helt konkret et historisk fenomen og et begrep som brukes i historiografien til bosettingen av Australia og USA. Dermed anvender Wolfe det fordi det allerede har en etablert posisjon i forskningen på de områdene han undersøker. Veracinis vektlegging av settlersamfunnets autonomi kan på lignende måte sies å bære preg tydelig preg av den australske konteksten han arbeider i, ettersom Australia og de andre engelskspråklige settlerstatene for øvrig virkelig viste en tendens til å kreve autonomi fra Storbritannia. De 'utenforstående' som han omtaler – bl.a. afrikansk-amerikanere i USA og stillehavsfolk i Australia – flyttet også inn etter det mønsteret han identifiserer.

Sør-Varangers 'avvik' på disse punktene kan på tilsvarende måte forklares med de konkrete historiske forholdene der. Det viktigste er kanskje nettopp at Sør-Varanger ble forstått som en naturlig del av Norge, slik at den formelle suvereniteten allerede var ganske fast på plass. Det spilte nok sin rolle at avtalene mellom Norge og Russland ikke skjedde mellom fjerne kolonimakter, men mellom nasjonalstater som grenset til hverandre. En annen viktig faktor er nok at vi tross alt har å gjøre med et mye mindre område enn noen av de engelskspråklige settlerstatene, som i kraft av å være land er av en helt annen skala enn én enkelt norsk kommune. Siden ervervelsen av Sør-Varanger fulgte nasjonalstatens spilleregler og området tross alt ikke var så stort, kan det sies at samfunnet – kanskje paradoksalt nok gitt historieforskningens vekt på norsk angst for 'den russiske fare' og 'den finske fare' – hadde et mindre presserende behov for å etablere og legitimere seg selv. Den korte avstanden spilte nok også sin rolle. I Sør-Varanger var aldri den norske staten langt borte. Dermed 'behøvde' aldri settlersamfunnet å ta saken fullstendig i egne hender.

Settlerkolonialismen i Sør-Varanger bar preg av langsiktighet og lovlydighet, i motsetning til de kortfattede og lovløse tilstandene som karakteriserer Wolfes 'frontier'-periode. Skoltesamene ble, uansett hvor hardt press de møtte, anerkjent som statsborgere, om det så var av Norge, Russland eller Finland. Dette er en skarp forskjell fra situasjonen i Australia, hvor aboriginene ikke fikk statsborgerskap før 1967. Og det utviklet seg aldri en idé om at noen av settlerne hadde krav på selvstyre. De var naturligvis en del av nasjonen Norge, med mindre de ble definert som 'utenforstående' og forsøkt assimilert.

Det som dermed står igjen er kjernene i Wolfes og Veracinis formuleringer: elimineringsstendensen og det strukturelle suverenitetsprosjektet. Disse konseptene framstår for meg som fruktbare for å forstå Sør-Varangers historie, og ved å anvende dem mener jeg å ha belyst nye sider ved den som tidligere tilnærminger ikke har. Først og fremst har jeg vist at det går an å gi en strukturell forklaring for den norske jakten på suverenitet og rotfeste i Sør-Varanger. Tidligere forskning har, som vi så i innledningen, generelt hatt et realpolitisk perspektiv på denne dimensjonen. I oppgaven min har jeg gitt det et strukturelt innhold, med flere konsekvenser.

For det første forbiplanter en slik forklaring debatten om sikkerhetspolitiske og økonomiske motiver. Kontrollen over land og vann som er i sentrum for settlerkolonialismen handler om begge deler ettersom settlersamfunnet både tar utgangspunkt i økonomisk utnyttelse av ressursene og et konstant behov for å etablere sin egen legitimitet – sikkerhetspolitikk og økonomi er smeltet sammen. Forklaringen belyser en annen grunn for hvorfor det var et poeng å sikre suverenitet i første omgang, som ikke er forankret i bestemte faktorer men i settlerkolonialismens strukturelle behov. Et slikt strukturperspektiv innebærer at en ikke trenger å skille ulike faktorer fra hverandre – for det er totalsummen som er det avgjørende.

For det andre belyser det hvordan suverenitet kunne etableres strukturelt, og ikke nødvendigvis intensjonelt, gjennom ikke-statlige aktører. Hverdagslige mennesker som bosatte seg i Sør-Varanger var, i kraft av å være norske undersåtter eller å ha en levemåte eller kultur som ble ansett som 'legitimt' norsk, like viktige som de ulike fornorskingstiltakene i så måte. Jeg har også vist at A/S Sydvaranger spilte en viktig rolle ved å skape en ny økonomi og å søke å sikre posisjonen dens gjennom vannkraften. Og oppi det hele fremstår det som irrelevant om f.eks. ledelsen i A/S Sydvaranger egentlig brydde seg så veldig mye om sitt 'nasjonale oppdrag' eller om det var fortjeneste som styrte alt de gjorde, for poenget er hvilken funksjon virksomheten deres tjente i strukturen.

Både den strukturelle forklaringen på suverenitet og elimineringsstendensen har gjort det mulig for meg å male et bestemt bilde av forholdet mellom de ulike folkegruppene i Sør-Varangers historie. På den ene sida står skoltesamene som urfolket i kommunen i en særstilling på grunn av elimineringsstendensen. Siden det er kampen om land og vann som står i sentrum er det i og for seg likegyldig hvilke bestemte kulturer som 'invaderer' – statusen som 'invadert' skiller skoltesamene radikalt fra dem. På den andre er det et faktum at de ulike settlerne ikke var likestilt, og på bakgrunn

av det har jeg belyst en slag ‘følgerekke’ av det jeg har kalt for ‘suverenitetens folk’, hvor hvem som legitimt kunne styrke det norske samfunnet i Sør-Varanger ble gradvis innsnevret. Det fremstår som et tydelig eksempel på hvordan settlerkolonialismen, i kraft av å være et strukturelt suverenitetsprosjekt, er preget av dynamiske og komplekse forhold mellom de ulike folkegruppene.

Begge konseptene ligger også til grunn for den forskningen som er mest original – den som handler om A/S Sydvarangers vannkraftprosjekter og forslaget til Grensekomiteen av 1919. Anvendelsen av diskursanalytisk metode i møte med et bestemt primærkildemateriale spiller også en viktig rolle her. Resultatet er at jeg først og fremst har belyst noen nært beslektede diskurser om Sør-Varanger, industri og skoltesamene som fantes i perioden 1902–1920. Diskursene hadde i begge tilfeller en dobbel karakter – de søkte og muliggjorde samtidig ankerfeste for settlersamfunnet i Sør-Varanger, bl.a. gjennom vannkraften, og integrasjon av skoltesamene, og i mindre grad de finske bosetterne i russisk Pasvik, i den nye økonomien som A/S Sydvaranger etablerte. Med andre ord en videreføring av henholdsvis suverenitetsprosjektet og elimineringsstendensen. At begge de involverte prosjektene ikke munnet ut i noe i praksis betyr at denne forskningens verdi ligger i hvordan den belyser tankegangen involvert i en settlerkolonial situasjon.

Til slutt mener jeg at dersom vi virkelig kan snakke om en settlerkolonial struktur i Sør-Varangers historie, så kan det åpne en mulighet for en ny tilnærming også til Sør-Varangers senere historie, både inn over etterkrigstiden og opp til i dag. En strukturell kontinuitet basert på konflikten om land og vann kan, som både Wolfe og Veracini påpeker, ikke bare følges bakover men også framover i tid. En struktur forsvinner ikke av seg selv – hvis en skal hevde at Sør-Varanger ikke lenger er et settlersamfunn må et bestemt avkoloniserende brudd identifiseres. Dersom strukturen imidlertid lever videre i dag, betyr det at elimineringsstendensen og suverenitetsprosjektet har antatt nye former. Det gjenstår da å utforske om et settlerkolonialt perspektiv er anvendelig også for den senere historien, og nøyaktig hva dette kan innebære.

Forslag til videre forskning

Denne oppgaven har benyttet et svært bredt blikk på både Sør-Varangers historie og de emnene som har fått sine egne kapitler. Samtidig har jeg nettopp fokusert kun på Sør-Varanger. I det

følgende kommer jeg derfor til å foreslå noen arenaer hvor jeg mener at det er muligheter for ny forskning med utgangspunkt i begrepet settlerkolonialisme.

For det første mener jeg at en egen studie av fornorskingspolitikken i Sør-Varanger i sin mer tradisjonelle forstand, det vil først og fremst si skolen og kirka, som plasserer den i kontekst av settlerkoloniseringen vil utfylle et kritisk kapittel som mangler i min framstilling. Det er ingen tvil om at fornorskingspolitikken var en viktig del av prosessen jeg har undersøkt, og som både Wolfe og Veracini påpeker er assimileringspolitikkk karakteristisk for settlerkolonialismen.

Det er også full mulighet for en studie som setter seg inn i A/S Sydvarangers vannkraftprosjekter generelt. Arkivmaterialet er omfattende, og jeg har kun berørt en brøkdel. Ved å ta for seg vannkraften som faktisk ble en realitet kan en slik studie ikke bare belyse diskurser, men også den materielle dimensjonen. I motsatt retning er det mange muligheter for mer 'rent' diskursanalytiske studier, som for eksempel tar utgangspunkt i reise- og forskningslitteratur. Det kan tenkes at slikt materiale kunne danne grunnlaget for en studie av rasialisering av samiske og finske grupper, med utgangspunkt i Wolfes analytiske rammeverk.

Noe jeg kun svært indirekte har kunnet berøre i denne oppgaven er arbeiderbevegelsens syn på og posisjon i settlerkolonialismen i Sør-Varanger. Dette er et emne som jeg synes er særdeles spennende, og som godt kunne komplementere en studie av A/S Sydvaranger. F.eks. kunne den belyse hvordan arbeidere og kapitalister skilte seg fra hverandre, men også hvordan de var like. Forholdet til Finland og synet på den norske koloniseringspolitikken kunne være andre interessante emner å berøre. Og arbeiderbevegelsens diskurser kunne kontekstualiseres med referanse til den materielle situasjonen arbeiderne befant seg i.

For å bevege meg utenfor kommunens grenser tror jeg at et mer transnasjonalt perspektiv kunne belyse flere sider ved settlerkolonialismen i Sør-Varanger – hvordan den var avhengig av og samspilte med prosesser i nabolandene Russland og Finland. Det ville også åpne for et fokus på skoltresamene som helhet, ikke bare i den grad de har vært tilknyttet Norge. Og til slutt mener jeg at denne oppgaven har vist at begrepet settlerkolonialisme har potensiale til også å anvendes for andre samiske områder i Norge. Kanskje kunne en også benytte begrepet for å forstå historien til norsk Sápmi som helhet? Også her kan en benytte et transnasjonalt perspektiv, ettersom Sápmi er en transnasjonal enhet.

Denne oppgaven har kun begynt utforskingen av hvordan begrepet settlerkolonialisme kan belyse historien til samiske områder i Norge.

Litteraturliste

- Andresen, A. (1983). *Russiske østsamers rettigheter i Norge 1826–1925. Myndighetspolitikk og rettighetsproblematikk* [Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø].
- Andresen, A. (2021). Mellom politikk og demografi: Å være og å representere(s). I A. Andresen, B. Evjen, & T. Ryymin (Red.), *Samenes historie fra 1751 til 2010* (ss. 32–77). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Belich, J. (2009). *Replenishing the Earth: The Settler Revolution and the Rise of the Anglo-World, 1783–1939*. Oxford: Oxford University Press.
- Carey, J., & Silverstein, B. (2020). Thinking with and beyond Settler Colonial Studies: New Histories after the Postcolonial. *Postcolonial Studies*, 23(1), 1–20.
doi:10.1080/13688790.2020.1719569
- Enbusk, R. (1984). *Østsamene i Neiden*. Lakselv: Samenes landsforbund. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012031206001
- Eriksen, K. E., & Niemi, E. (1981). *Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nord 1860–1940*. Oslo: Universitetsforlaget. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014013008115
- Evjen, B. (2021). Gruvedrift i fjellene. I A. Andresen, B. Evjen, & T. Ryymin (Red.), *Samenes historie fra 1751 til 2010* (ss. 202–203). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Fasting, K. (1956). *Aktieselskabet Sydvaranger, 1906–1956. Trekk fra Sydvarangers historie*. Oslo & Kirkenes: A/S Sydvaranger. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009021800028
- Gorter, W. T. (1981). Sør-Varanger – en kommune på skoltesamisk jord. I Kulturukekomitéen 1981, *Sør-Varanger – en samisk kommune?* (ss. 5–13). Kirkenes: Sør-Varanger kommune. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015031106059
- Harris, C. (2020). How Did Colonialism Dispossession? I C. Harris, *A Bounded Land: Reflections on Settler Colonialism in Canada* (ss. 231–264). Vancouver & Toronto: University of British Columbia Press. [Opprinnelig publisert i 2004].

- Henriksen, H. (2021a, september 3.). Vil ha skoltesamisk skilting. *Sáгат*. Hentet fra <https://www.sagat.no/nyheter/vil-ha-skoltesamisk-skilting-pa-kirkenes/19.28908>
- Henriksen, H. (2021b, oktober 17.). Mini-menighet vil ha eiendom i Njäuuddâm fra Sametinget. *Sáгат*. Hentet fra <https://www.sagat.no/nyheter/mini-menighet-vil-ha-eiendom-i-nju-udd-m-fra-sametinget/19.29502>
- Henriksen, H. (2021c, desember 30.). Skoltesamene glemt nok en gang: Grensene i Sør-Varanger må skiltes med Taarrjânnam. *Sáгат*. Hentet fra <https://www.sagat.no/nyheter/norge-ma-fa-skoltesamisk-skilting-av-kongeriket-ved-grensene-i-sor-varanger/19.30547>
- Henriksen, H. (2022a, mars 28.). Skolter i hele Norge, forén eder! *Sáгат*. Hentet fra <https://www.sagat.no/nyheter/skolter-i-hele-norge-for-n-eder/19.31789>
- Henriksen, H. (2022b, mars 28.). Godt finsk oppmøte løfta seminaret. *Sáгат*. Hentet fra <https://www.sagat.no/nyheter/godt-finsk-oppmote-lofta-seminaret/19.31792>
- Hirano, K. (2017). Settler Colonialism in the Making of Japan's Hokkaidō. I E. Cavanagh, & L. Veracini (Red.), *The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism* (ss. 327–338). London & New York: Routledge.
- Hornsrud, C. (1905, March 22). Den borgerlige stat i virksomhet. *Nordlys*, s. 1. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_nordlys_null_null_19050322_1_23_1
- Ivanowitz, M. (2002). *Skoltene, en glemt kultur i Barentsregionen [Forskningsrapport]*. Hentet fra Den ortodokse Kirke i Norge – Hellige Nikolai menighet: <https://ortodoks.org/Kirkeside/NO/sider/TEMA5/Tema5B.htm>
- Jafri, B. (2017). Ongoing Colonial Violence in Settler States. *Lateral*, 6(1). doi:10.25158/L6.1.7
- Kauanui, J. K. (2021). False Dilemmas and Settler Colonial Studies: Response to Lorenzo Veracini: 'Is Settler Colonial Studies Even Useful?'. *Postcolonial Studies*, 24(2), 290–296. doi:10.1080/13688790.2020.1857023
- Kauanui, J. K., & Wolfe, P. (2012). Settler Colonialism Then and Now: A Conversation between J. Kēhaulani Kauanui and Patrick Wolfe. *Politica & Società*, 1(2), 235–258.

- Kuokkanen, R. (2020a). Reconciliation as a Threat or Structural Change? The Truth and Reconciliation Process and Settler Colonial Policy Making in Finland. *Human Rights Review*, 21(3), 293–312. doi:10.1007/s12142-020-00594-x
- Kuokkanen, R. (2020b). The Deatnu Agreement: A Contemporary Wall of Settler Colonialism. *Settler Colonial Studies*, 10(4), 508–528. doi:10.1080/2201473X.2020.1794211
- Larsen, D. R. (2012, august 27.). – Sametinget den nye koloniherrn. *NRK Sápmi*. Hentet fra https://www.nrk.no/sapmi/_-sametinget-den-nye-koloniherrn-1.8292377
- Lu, S. X. (2019). *The Making of Japanese Settler Colonialism: Malthusianism and Trans-Pacific Migration, 1868–1961*. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108687584
- Lunde, A. (1979). *Sør-Varangers historie*. Kirkenes: Sør-Varanger kommune. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2012061324001
- Måsø, N. H. (2012, april 2.). Østsamehøvdning vil tilbake til reindrifta. *NRK Sápmi*. Hentet fra https://www.nrk.no/sapmi/_-fremmede_-kjemper-om-vart-omrade-1.8059894
- Måsø, N. H., & Aslaksen, E. A. (2015, mai 7.). Må bremse reindrifskjøret. *NRK Sápmi*. Hentet fra <https://www.nrk.no/sapmi/crosskjorer-ma-bremse-reindriftsplanene-sine-1.12348904>
- Monsen, T. (2022a, mars 24.). Samling for å styrke skoltesamisk. *Sør-Varanger Avis*. Hentet fra <https://www.sva.no/2022/nyheter/samling-for-a-styrke-skoltesamisk/>
- Monsen, T. (2022b, mai 13.). Oiva Jarva vil ha Skoltetunet tilbake. *Sør-Varanger Avis*. Hentet fra <https://www.sva.no/2022/nyheter/oiva-jarva-vil-ha-skoltetunet-tilbake/>
- Morrison, A. (2017). Russian Settler Colonialism. I E. Cavanagh, & L. Veracini (Red.), *The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism* (ss. 313–326). London & New York: Routledge.
- Niemi, E. (1981). Når «forsvant» samene fra Sør-Varanger? I Kulturukekomitéen 1981, *Sør-Varanger – en samisk kommune?* (ss. 30–38). Kirkenes: Sør-Varanger kommune. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015031106059

- Niemi, E. (1994a). Østsamene – ressursutnyttelse og rettigheter. I NOU 1994: 21, *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget* (ss. 299–350). Oslo: Statens forvaltningstjeneste. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008010400024
- Niemi, E. (1994b). «Den lange, lange sti over myrene og ind i skogene. Hvem har trukket op den?». I E.-A. Drivenes, M. A. Hauan, & H. A. Wolde (Red.), *Nordnorsk kulturhistorie* (Vol. 2. Det mangfoldige folket, ss. 119–131). Oslo: Gyldendal Norsk Forlag. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007022801047
- Nilsen, Ø. (1991). *Varangersamene. Boplasser og ressurser*. Vuonnabahta/Varangerbotn: Várjjat sámi musea/Varanger samiske museum. Hentet fra <https://www.domstol.no/finnmarkskommisjonen/felt-1---3/avsluttede-felt/Felt-2-Nesseby/Innkomne-meldinger/>
- Nordregio. (2018). *Saa'mijânnam – The Skolt Sámi Land*. Hentet fra <https://nordregio.org/research/saa%CA%B9mijannam-the-skolt-sami-land/>
- Nordvåg, H. B. (2019, juni 9.). Den umulige striden. *NRK Troms og Finnmark*. Hentet fra <https://www.nrk.no/tromsogfinnmark/xl/den-umulige-striden-1.14569500>
- NOU. (1984: 18). *Om samenes rettsstilling*. Oslo, Bergen, Tromsø: Universitetsforlaget. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007062804016
- NOU. (1993: 34). *Rett til og forvaltning av land og vann i Finnmark. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014060408192
- NOU. (1994: 21). *Bruk av land og vann i Finnmark i historisk perspektiv. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008010400024
- Össbo, Å. (2014). *Nya vatten, dunkla speglingar. Industriell kolonialism genom svensk vattenkraftutbyggnad i renskötselsområdet 1910–1968* [Doktoravhandling i historie, Umeå universitet]. Hentet fra <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn%3Anbn%3Ase%3Aumu%3Adiva-86040>

- Össbo, Å. (2020). Från lappmarksplakat till anläggarsamhällen. Svensk bosättarkolonialism gentemot Sápmi. *Historisk Tidskrift (Sverige)*, 140(3), 420–443. Hentet fra <https://www.historisktidskrift.se/index.php/june20/article/view/93>
- Össbo, Å. (2022). Hydropower Company Sites: A Study of Swedish Settler Colonialism. *Settler Colonial Studies*. doi:10.1080/2201473X.2022.2037293
- Pateman, C. (2007). The Settler Contract. I C. Pateman, & C. W. Mills, *Contract and Domination* (ss. 35–78). Cambridge: Polity.
- Paulaharju, S. (2021). *Kvenene – et folk ved Ishavet*. (M. Holmberg, H. Huru, & J. E. Kaplon, Overs.) Stamsund: Orkana. [Opprinnelig publisert på finsk i 1928].
- Paulsen, K.-A. (1987). *Stedsnavn i Sør-Varanger. Språk og navneformer i et grenseland*. Kirkenes: Sør-Varanger Museum. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014092538003
- Pedersen, S. (2001). Fra bruk av naturgodene etter samiske sedvaner til forbud mot jordsalg til ikke-norsktalende. I NOU 2001: 34, *Samiske sedvaner og rettsoppfatninger. Bakgrunnsmateriale for Samerettsutvalget* (ss. 291–381). Oslo: Statens forvaltningstjeneste. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009012600050
- Pedersen, S. (2021). Inn i den norske nasjonalstaten 1814–1852. I A. Andresen, B. Evjen, & T. Ryymin (Red.), *Samenes historie fra 1751 til 2010* (ss. 116–155). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.
- Rasmussen, T. (2021). *Skoltesamisk språksituasjon i Norge. Strategier og tiltak for vitalisering av språket*. Kárášjohka/Karasjok: Sámediggi/Sametinget. Hentet fra <https://sametinget.no/aktuelt/rapport-om-skoltesamisk-spraksituasjon-i-norge-strategier-og-tiltak-for-vitalisering-av-spraket.13831.aspx>
- Reid, J. G., & Peace, T. (2017). Colonies of Settlement and Settler Colonialism in Northeastern North America, 1450–1850. I E. Cavanagh, & L. Veracini (Red.), *The Routledge Handbook of the History of Settler Colonialism* (ss. 79–94). London & New York: Routledge.

- Røst, Å. (1978). *Selskabet til fremme af Finmarkens jordbrug. Bureisning eller fornorskning?* [Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø]. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2015101306036
- Ryymin, T. (2018). Å arbeide med tekstanalyse. I L. Melve, & T. Ryymin (Red.), *Historikerens arbeidsmåter* (ss. 44–69). Oslo: Universitetsforlaget.
- Sandberg, M. G. (2017, april 19.). «Skandalemuseum» brukte over åtte år på å åpne dørene. *NRK Sápmi*. Hentet fra https://www.nrk.no/sapmi/_skandalemuseum_-brukte-over-atte-ar-pa-a-apne-dorene-1.13478069
- Sexton, J. (2016). The Vel of Slavery: Tracking the Figure of the Unsovereign. *Critical Sociology*, 42(4–5), 583–597. doi:10.1177/0896920514552535
- Simonsen, P. (1979). Sør-Varangers eldste bosetting. I A. Lunde, *Sør-Varangers historie* (ss. 17–50). Kirkenes: Sør-Varanger kommune. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2012061324001
- Slyomovics, S., & Veracini, L. (2022). Race, Place, Trace: A Preface. I L. Veracini, & S. Slyomovics (Red.), *Race, Place, Trace: Essays in Honour of Patrick Wolfe* (ss. vii–xii). London & New York: Verso.
- Sør-Varanger historielag. (2001). *Sør-Varanger 1906–1939. Jernmalmen skaper et nytt samfunn*. Kirkenes: selvtutt.
- Sør-Varanger historielag. (2003). *Sør-Varanger 1826–1906. Fra fellesdistrikt til lokalforvaltning*. Kirkenes: selvtutt.
- St. medd. nr. 11. (1904–1905). *Ang. kontrakt mellem landbrugsdepartementet og Chr. Anker vedrørende jernmalforekomsterne paa Pasvikhalvøen i Sydvaranger*. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1904-05_part2_vol-b
- St. prp. nr. 119. (1948). *Innhentelse av Stortingets samtykke til at Norge godkjenner dokumentene fra den norsk-sovjetiske grenseoppgang 1947*. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1948_part2_vol-a

- St. prp. nr. 65. (1924). *Om godkjendelse av konvensjoner med Finland m.v.* Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digistorting_1924_part2_vol-b
- Storaas, K. (2007). *Finland er bak oss, Norge er vårt land. Konteksters betydning for etniske endringsprosesser i Sør-Varanger* [Doktoravhandling i sosialantropologi, Universitetet i Tromsø]. Hentet fra <https://hdl.handle.net/10037/2625>
- Store ord og fedt flæsk. 7000 mand loves arbejde i Sydvaranger. (1905, april 1.). *Nordlys*, s. 2. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_nordlys_null_null_19050401_1_26_1
- Svala, S. T. (2018, november 28.). – Vi blir tiet ihjel! *Sáгат*. Hentet fra <https://www.sagat.no/nyheter/vi-blir-tiet-ihjel/19.14916>
- Tønnesen, S. (1979). *Retten til jorden i Finnmark. Rettsreglene om den såkalte «Statens umatrikulerte grunn» – en undersøkelse med særlig sikte på samenes rettigheter* (2. utg.). Bergen, Oslo, Tromsø: Universitetsforlaget. [Opprinnelig publisert i to bind i 1972]. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2014100107006
- Tuck, E., & Yang, K. W. (2012). Decolonization Is Not a Metaphor. *Decolonization: Indigeneity, Education & Society*, 1(1), 1–40. Hentet fra <https://jps.library.utoronto.ca/index.php/des/article/view/18630>
- Veracini, L. (2010). *Settler Colonialism: A Theoretical Overview*. London: Palgrave Macmillan.
- Veracini, L. (2011). Introducing Settler Colonial Studies. *Settler Colonial Studies*, 1(1), 1–12. doi:10.1080/2201473X.2011.10648799
- Veracini, L. (2015). *The Settler Colonial Present*. London: Palgrave Macmillan.
- Veracini, L. (2016). Patrick Wolfe's Dialectics. *Aboriginal History*, 40, 249–260. Hentet fra <https://www.jstor.org/stable/90000806>
- Vorren, Ø. (1979). Den samiske bosetning i Sør-Varanger. I A. Lunde, *Sør-Varangers historie* (ss. 51–96). Kirkenes: Sør-Varanger kommune. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2012061324001

- Wedel Jarlsberg, F. (1932). *Reisen gjennom livet*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2006121400025
- Wessel, A. B. (1906a, juni 19.). Anker-Affæren. Hvad Sydvaranger Ordfører meddeler. *Moss Aftenblad*, s. 1. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_mossaftenblad_null_null_19060619_3_69_1
- Wessel, A. B. (1906b, juni 23.). Sydvarangerskandalen. *Nordlys*, s. 1. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digavis_nordlys_null_null_19060623_7_49_1
- Wessel, A. B. (1977). *Optegnelser fra Sør-Varanger*. Kirkenes: Sør-Varanger Museum. [Opprinnelig publisert i 1938]. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2011033008060
- Wessel, A. B. (1979). *Fra vor grændse mod Rusland*. Kirkenes: Sør-Varanger Museum. [Opprinnelig publisert i 1902]. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007070500042
- Wikan, S. (1980). *Kolonisering og bureising i Pasvikdalen*. Oslo: Tiden Norsk Forlag. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2009020304012
- Wikan, S. (1995). *Grensebygda Neiden. Møte mellom folkegrupper og kampen om ressursene*. Stonglandseidet & Svanvik: Nordkalott-Forlaget & Sør-Varanger museums forlag. Hentet fra http://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2010022503019
- Wikan, S. (2003a). Grenseoppgangen 1826. I Sør-Varanger historielag, *Sør-Varanger 1826–1906. Fra fellesdistrikt til lokalforvaltning* (ss. 11–31). Kirkenes: selvutgitt.
- Winge, L. (2020, oktober 6.). Fra oppveksten på en livlig boplass, er Georg nå eneste skolt igjen i Skoltebyen. *Sør-Varanger Avis*. Hentet fra <https://www.sva.no/2020/magasin/grenseportretter/georg-ivanowitz/>
- Wolfe, P. (1994). Nation and MiscegeNation: Discursive Continuity in the Post-Mabo Era. *Social Analysis*, 36, 93–152. Hentet fra <https://www.jstor.org/stable/23171805>
- Wolfe, P. (1999). *Settler Colonialism and the Transformation of Anthropology: The Politics and Poetics of an Ethnographic Event*. London & New York: Cassell.

- Wolfe, P. (2006). Settler Colonialism and the Elimination of the Native. *Journal of Genocide Research*, 8(4), 387–409. doi:10.1080/14623520601056240
- Wolfe, P. (2012). Purchase by Other Means: The Palestine Nakba and Zionism's Conquest of Economics. *Settler Colonial Studies*, 2(1), 133–171.
doi:10.1080/2201473X.2012.10648830
- Wolfe, P. (2016). *Traces of History: Elementary Structures of Race*. London & New York: Verso.
- Wulff, G. (2021, september 10.). Ja til skoltesamiske skilt. *Sáogat*. Hentet fra <https://www.sogat.no/leder/ja-til-skoltesamiske-skilt/19.29094>
- Wulff, G. (2022, mars 28.). Skoltesamisk kulturreisning. *Sáogat*. Hentet fra <https://www.sogat.no/leder/skoltesamisk-kulturreisning/19.31810>

Arkivmateriale

Riksarkivet (RA)

PA-0383 - A/S Sydvaranger

D - Sakarkiv ordnet etter nøkkel

Da - S-arkiv (sekretariatets arkiv), ordnet etter nøkkel, I

L0013 - S-arkiv

0001 - Vannkraftutbygging

Arkivreferanse: RA/PA-0383/D/Da/L0013/0001

Online: <https://www.digitalarkivet.no/db60068482000001>

E - Sakarkiv ordnet uten nøkkel

L0003 - Etableringsperioden

0005 - Korrespondanse vedr. vannkraftspørsmål, Neidenelven og Pasvikelven

Arkivreferanse: RA/PA-0383/E/L0003/0005

Online: <https://www.digitalarkivet.no/db60068481000001>

S-1247 - Landbruksdepartementet, Kontorer for reindrift og ferskvannsfiske

2 - Arkivdel 2

D - SAKARKIV

De - Fisk- og reindriftsarkivet

L0050 - Grensekomiteen av 1919. Forhandlinger med Finland [I]

Arkivreferanse: RA/S-1247/2/D/De/L0050

L0051 - Grensekomiteen av 1919. Forhandlinger med Finland [II]

Arkivreferanse: RA/S-1247/2/D/De/L0051

S-3761 - Utenriksstasjonene, Legasjonen i St. Petersburg, Russland

D - Sakarkiv ordnet etter organets hovedsystem

Da - Saker (omslag)

L0013 - --

0002 - Fol F Harefossaken. A/S Sydvarangers tiltenkte utnyttelse
av Harefossen. (fotografi, kart) Bind I-II

Arkivreferanse: RA/S-3761/D/Da/L0013/0002

Online: <https://www.digitalarkivet.no/db60068484000001>